

SOSYOLOJİ
DERGİSİ
Journal of Sociology

Sayı / Issue 31-32

2014-2015

SOSYOLOJİ DERGİSİ, Sayı 31-32, Ağustos 2015, İzmir

ISSN: 1300-5642

Editör: Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER

Yrd. Doç. Dr. Lülüfer KÖRÜKMEZ

Yazı Kurulu

Arş. Gör. Müge AKPINAR

Arş. Gör. Ömer KÜÇÜK

31-32. Sayıda Görev Alan Hakemler

- Prof.Dr. Nurşen ADAK, Akdeniz Üniversitesi, Antalya
- Prof.Dr. Besim DELLALOĞLU, Sakarya üniversitesi, Sakarya
- Prof.Dr. Melek GÖREGENLİ, Ege Üniversitesi, İzmir
- Prof.Dr. Sevinç GÜÇLÜ, Akdeniz Üniversitesi, Antalya
- Prof.Dr. Nuran EROL IŞIK, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir
- Prof.Dr. Erol KAHVECİ, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir
- Prof. Dr. Aylin NAZLI, Ege Üniversitesi, İzmir
- Prof.Dr. Hale OKÇAY, Ege Üniversitesi, İzmir
- Prof.Dr. Nimet ÖNÜR, Ege Üniversitesi, İzmir
- Prof.Dr. Ümit TATLİCAN, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın
- Prof.Dr. NİLGÜN TOKER, Ege Üniversitesi, İzmir
- Doç.Dr. Güney ÇEĞİN, Pamukkale Üniversitesi, Denizli
- Doç.Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep
- Doç.Dr. Vefa Saygın ÖĞÜTLE, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
- Doç. Dr. ŞERİFE YALÇINKAYA, Ege Üniversitesi, İzmir
- Doç.Dr. Dilek YEŞİLTUNA, Ege Üniversitesi, İzmir
- Yrd.Doç.Dr. Bekir BALKIZ, Ege Üniversitesi, İzmir
- Yrd. Doç.Dr. Neslihan DEMİRTAŞ, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir
- Yrd.Doç.Dr. Engin ÖNEN, Ege Üniversitesi, İzmir
- Yrd.Doç.Dr. Saim PARLADIR, Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir
- Yrd.Doç.Dr. Hasan ŞEN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
- Yrd.Doç.Dr. Ebru AYKUT TÜRKER, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
- Yrd.Doç.Dr. Doğan YAŞAT, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul

Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü adına
Dekan Prof. Dr. Ersin DOĞER

Yazışma Adresi: sosyolojidergisi@hotmail.com

Sosyoloji Dergisi Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji
Bölümü, 35100 Bornova-İZMİR

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No. 18679

Basım Yeri: Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İZMİR **Basım Tarihi:** 27.08.2015

Sosyoloji Dergisi, TUBİTAK ULAKBİM TR DİZİN'de taranmaktadır.

Sosyoloji Dergisi, Aralık ve Haziran aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	V
<i>Bilim, Cinsiyet, Nesnellik: Feminist Nesnellik Arayışı Üzerine Bir Tartışma</i> (Science, Gender, Objectivism: A Discussion on Seeking Feminist Objectivism).....	1
Demet BOLAT	
<i>Büyükşehirli Ev Kadınları ve Kadın İstihdamı: İzmir Örneği (Metropolitan</i> <i>Housewife and Women Employment: Case of İzmir)</i>	19
Defne ERZENE BÜRGİN Üstüner Okan ÇINAR	
<i>Türkiye'nin AB'ye Uyum Sürecinde Engellilerin Değişen Konumu</i> (<i>Changing Position of Disabled People in Turkey During Compliance</i> <i>Process to the European Union</i>).....	59
Ayşegül DEMİR	
<i>Michael Kohlhaas Üzerinden Adalet Sorgulaması: Onurlu Bir İsyan ile</i> <i>Bozgunculuk Arasındaki İnce Çizgi</i> (<i>The Inquiry for a Justice on Michael Kohlaas: A Thin Line Between an</i> <i>Honourable Rebellion and</i> <i>Anarchism</i>).....	85
Nuriye ÇELİK	
<i>Franco Moretti ve Edebi Biçimlerin Sosyolojisi (Franco Moretti and</i> <i>Sociology of Literary Forms)</i>	105
Sevra FIRINCI	
<i>İki Yörüngenin Hikayesi</i>	119
Asef BAYAT	
<i>Sosyolojinin Epistemolojisi</i>	123
Lucien GOLDMANN	
<i>Erken Cumhuriyette Siyaset, Propaganda, Sanat ve Ulusun İnşası</i>	135
Faik GÜR	
<u>Yazarlara Duyuru</u>	175

ÖNSÖZ

Akademik hayatın koşuşturmalarından azade olmadığı tam aksine yaşadıklarımızı bize yansıtan bir ayna olduğu bilinciyle, sosyoloji dergisini biraz gecikmeli de olsa sunmayı başardık. Hakemli bir dergiyi ayakta tutmanın zorluklarının ne kadar fazla olduğunu, işin içerisine bürokratik mekanizmalar girdikçe yükünüzün de ağırlaştığını görev süremizi tamamladığımız bu sayı ile birlikte daha iyi anlamış olduk. Sürekli olarak değiştirilen uygulamalar nedeniyle sosyal bilimler alanında düzenli hakemli dergi yayınlamak gittikçe zorlaşmaktadır. Yaşanan gelişmelere karşı Ege Sosyoloji dergisini ayakta tutabilmek için önümüzdeki dönemde çok daha fazla mücadele etmek zorundayız, editörlük görevini devralacak arkadaşımıza bu açıdan büyük sorumluluklar düşmektedir.

Dergimizin bu sayısının ilk makalesi Demet Bolat'ın "Bilim, Cinsiyet, Nesnellik: Feminist Nesnellik Arayışı Üzerine Bir Tartışma" başlığını taşımaktadır. Bu çalışmada, modern bilimin iktidar ile olan ilişkisi, patriyarka ve onun bir görüngüsü olarak cinsiyetçilik bağlamında tartışılmak suretiyle, modern bilimin ve bilgi biçimlerinin nesnellik iddialarına rağmen eril bir biçimde taraflı olarak nasıl kurulabildikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bilim, cinsiyet ve nesnellik kavramlarının Feminist nesnellik arayışı üzerinden bir tartışmaya yol açması iktidar ilişkilerinin ya da Foucault'nun yerinde tanımlamasıyla hakikatin politik ve toplumsal bir sorunu ortaya koyması büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü feminist nesnellik arayışları, eril iktidar tahakkümlerini ortaya koyabilmek için alternatif bir bakış açısını göstermektedirler.

Eğitim ve istihdam arasındaki ilişkinin cinsiyetler açısından dezavantajlı bir görünüm sergilemesi sadece ülkemize özgü bir durum değildir. Ancak kadın istihdamı konusunda OECD ülkeleri içerisinde Türkiye'nin 2011 verilerine göre sonuncu sırada yer alması üzerinde dikkatle durulması gereken bir durum arz etmektedir. Bu konuda Defne Erzen Bürgin ve Üstüner Okan Çınar'ın "Büyükşehirli Ev Kadınları ve Kadın İstihdamı: İzmir Örneği" isimli çalışmaları bu sayının ikinci makalesini oluşturmaktadır. Çalışmada 352 ev kadınına yönelik bir alan çalışmasının bulgularına yer verilmiştir. Literatürde ev kadınlarının konumunun ne olduğunun ortaya konulmasının ardından Türkiye'de kadın istihdamının düşük olmasının nedenleri tartışılmaktadır. Ev içi işlerin bölüşümünün de yaşanan eşitsizliğin sadece ev kadınları için geçerli olmadığı aynı zamanda çalışan kadınlar için de sürdüğü bulgulardan hareketle vurgulanmaktadır.

Avrupa Birliği ile uyum süreci içerisinde yeniden düzenlenen alanlardan bir tanesi de engellilerin konumudur. Avrupa birliği ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde 2005 yılı öncesi ve sonrası engellilerin istihdamına yönelik yaşanan değişimlerin neler olduğunu ortaya koymaya çalışan Ayşegül

Demir'in "Türkiye'nin AB'ye Uyum Sürecinde Engellilerin Değişen Konumu" isimli çalışması dergimizin üçüncü makalesidir. Çalışmada Türkiye'nin AB'ye uyum sürecinde engellilere yönelik kurumsal değişimler, ilerleme raporlarında engellilerin değişen konumlarının neler olduğu ortaya konulmaktadır. Ekonomik ortaklıktan, sosyal, kültürel ve politik ortaklığa dönüşen engellilik Avrupa Birliğinde eşitlik ilkesi açısından sosyal bir hak olarak görülmektedir. Bu açıdan engellilerin istihdam, erişilebilirlik, sosyal koruma, sosyal dışlanma ve sosyal içerme açısından 2005 öncesi ve sonrasındaki raporlarda hangi konumlarda yer aldıkları ilerleme raporlarına dayandırılarak gösterilmektedir.

Heinrich Von Kleist'in novellası Michael Kohlhaas, ilk kez 1810 yılında yayınlanmış, opera ve tiyatroya uyarlanmış ve son olarak 2013 yılında ülkemizde de "Adalet İçin" ismiyle gösterilen bir sinema filmine konu olmuştur. Adalet nedir ve kime göredir? Nuriye Çelik, "Michael Kohlhaas Üzerinden Adalet Sorgulaması: Onurlu Bir İsyan ile Bozgunculuk Arasındaki İnce Çizgi" isimli çalışmasında her daim en çok tartışılan ve bir türlü üzerinde uzlaşılabilen adalet olgusunu tartışıyor. Siyasetin sınıfsal temeller üzerine yükselmediği ve siyasal iktidarda bulunmanın rant kapısına yakın olarak algılandığı ülkelerde, adalet kelimesine yüklenilen anlamın içeriği de değişir. Hak, hukuk ve hakkaniyet yerini çıkarlara bırakmak suretiyle toplumsal değerlerin içeriğinin boşal(tıl)masına imkan sağlar. Adaletin olmadığı yerde kurumların sağlıklı bir biçimde işleyebilmeleri ve daha güvenli, huzurlu ve kendisiyle barışık bir ülke oluşturmada katkıda bulunabilmeleri mümkün olmamaktadır. Son dönemde ülkemizde adalet kavramının içeriğinin bu kadar boşaltılmış olmasını daha iyi anlayabilmek için bu tarz yazılara daha fazla ihtiyacımız var.

Dergimizin son makalesi Sevra Fırıncı'nın "Franco Moretti ve Edebi Biçimlerin Sosyolojisi" başlığını taşıyor. Moretti'ye göre insanlık tarihindeki her değişim veya dönüşüm ciddi kusurları ve çelişkileri üretmektedir. Edebiyat bu çelişkilerin üstesinden gelmeye çalışan insanoğlu için bir tür esnetici rolü yerine getirmektedir. Yaşanan gerilimleri, çelişkileri kabul edilebilir bir hale dönüştürmek ve yaşananları anlaşılır kılmayı sağlamaktadır. Bu açıdan edebiyat tarihinin önde gelen iki ismi ve eserlerini ele alır: Goethe'nin Faust ile Joyce'un Ulyess'i. Kapitalistleşen dünyanın modern kentlerinin yarattığı karmaşa insan zihnini ve onun yarattığı edebi biçimleri de farklılaştırmıştır. Moretti, modern dönemin burjuva toplumunu simgeleyen iki simge üzerinden bir çözümleme girişiminde bulunur: Frankenstein ve Drakula. Ona göre, İnsanın emeğini yabancılaştığı ve bir canavara dönüşen bu gerçeklik özgür olamaz dolayısıyla sonsuza kadar yaşaması da olanaksızdır.

Bu sayımızda üç çeviri makaleye de yer verilmektedir. Illinois Üniversitesi sosyoloji anabilim dalı öğretim üyesi olan Prof. Dr. Asef Bayat'ın "İki Yörüngenin Hikayesi" başlıklı yazısının çevirisi Çukurova Üniversitesi Hukuk

Fakültesinde öğretim üyesi olan Yrd.Doç.Dr. Didem Özalpat tarafından gerçekleştirilmiştir. Bölümümüz öğretim üyelerinden Yrd.Doç.Dr. Bekir Balkız, Lucien Goldmann'ın "Sosyolojinin Epistemolojisi" başlıklı çalışmasını dergimize kazandırmıştır. Son çeviri makalemiz ise Özyeğin Üniversitesinde öğretim üyesi olan Yrd.Doç.Dr. Faik Gür'ün "Erken Cumhuriyette Siyaset, Propaganda, Sanat ve Ulusun İnşası" isimli çalışması olup yazar Akın Evren'in çevirisi ile yayına hazırlanmıştır.

Geçtiğimiz Kasım ayında emekli olan sevgili hocamız Prof. Dr. Ercan Tatlıdil'e bundan sonraki hayatında sağlık, huzur ve mutluluk dolu günler dileriz.

Editör

Doç.Dr. Ahmet TALİMCİLER

Temmuz 2015

BİLİM, CİNSİYET, NESNELLİK: FEMİNİST NESNELLİK ARAYIŞI ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

*Demet Bolat**

Öz

Bilim pratikleri ve bilgi üretme biçimleri toplumsal edimlerdir, bu nedenle oluştukları toplumsal dünyadaki iktidar yapılarını dolayımrlarlar. Bu çalışmanın amacı, modern bilim ve bilgi yapıları ile patriyarka ve cinsiyetçilik arasındaki ilişkiye odaklanarak; modern bilimin “nesnellik” iddiasına karşın nasıl eril biçimde taraflı olarak kurulduğunu tartışmaktır. Çalışmada, bu nesnellik iddiasına bir eleştiri ve bir alternatif olarak feminist nesnellik arayışının izi sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modern bilim, Nesnellik, Feminist epistemoloji, Konumluluk

SCIENCE, GENDER, OBJECTIVISM: A DISCUSSION ON SEEKING FEMINIST OBJECTIVISM

Abstract

Scientific practices and forms of knowledge production are social practices. That is why they resemble the power structures of social world, which they were originated from. The purpose of this research is to discuss how modern science is constructed in a one-sided patriarchal way despite its claim to “objectivism”. To do so, the focus of this research is the relation between modern science and knowledge structures and patriarchy and sexism. As an alternative and critique of this current, this research traces the development of a feminist objectivity.

Keywords: Modern science, Objectivism, Feminist epistemology, Situatedness

*Araştırma Görevlisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora, demetbolatt@gmail.com

Giriş

Matrix filmi “gerçek” zannedilen dünyanın esasen bir kurgu olduğu, fakat bu kurgunun içine tamamen batmış olan “sıradan fanilerin” onu asla fark edemedikleri fikri üzerine kurulmuştur. Ancak kurgunun ardındaki/ötesindeki dünyanın “gerçek bilgisine” ulaşabilenler de vardır. Bunlardan birisi Yunan mitolojisinde “düşlerin tanrısı” olarak anılan Morpheus’tur. Fakat Morpheus bir Mesih ya da kurtarıcı değil yalnızca bir aracı melektir. Elindeki güç ise Mesih dâhil herkese “gerçekliği” gösteren bir “mavi hap”tır. Mavi hap elbette bir metafordur, bütün ideolojilerden sıyrılmış ve dolaysızca “gerçeği” görebilen *tanrının gözlerini* simgeleyen bir metafor. Morpheus Mesih Neo’ya bir mavi hap bahşeder ve şöyle buyurur: “Gerçeğin çölüne hoş geldin!”

Yukarıdaki anlatı, tarihi 19. yüzyıldan günümüze dek uzanan modern bilimin hikâyesiyle oldukça benzeşir. Zira modern bilim anlayışı gerçeğe dair bilgiye –ki bu bilgi “çöl” metaforunun işaret ettiği gibi asla görmek ve inanmak istemeyeceğimiz bir şey olsa da- ulaşabilmeyi vaat eder. Bu bilgiye ulaşmanın tek garantörü ise “değerlerden ve ilgilerden arınmışlık” olarak kavranan nesnelliktir (*objectivity*). Gerçek orada, durağan ve tartışmalardan uzakta “fethedilmeyi bekleyen” bir gizdir. Bu giz ancak “bilim” aracılığıyla açığa çıkarılabilir. Peki bilim yapma pratiği kimin harcıdır? Başka türlü sorarsak nesnel gerçeğin gizine ulaşabilecek *aşkın özne* kimdir? Bu hikâyede bilim yapan özne, pozitivist nesnellik anlayışına içkin biçimde imkânsız kılınmaktadır. Zira bilimin kurucu öznesini imlemek, onun *konumsuzluğundan* ya da başka bir ifade ile *aşkınsal konumundan* dolayı mümkün olamaz. O “hiçbir yerden bakmaz” ama “her şeyi görür”. Fakat Haraway’in deyişiyle bu yalnızca bir *Tanrıçılık hilesidir* (2010: 101). Zira asla işaretlenmeyen ve bu yolla bedensizleşen bir konum esasen egemen bir konumlanıştır ve ancak tek bir özneye işaret etmektedir: İnsan, beyaz, burjuva, heteroseksüel ve erkek özneye. İşte feminist epistemolojinin ve feminist teorisyenlerin ana akım, pozitivist nesnellik anlayışına yönelik eleştirileri bu noktaya odaklanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, bilim pratiği ile çıkar, istem ve iktidar arasındaki ilişkiyi tartışarak ana akım pozitivist nesnellik anlayışının eleştirisini sunmak ve bu nesnellik anlayışına karşı bir alternatif kavrayış olarak feminist nesnellik arayışlarını tartışmaya açmaktır. Çalışmada öncelikle modern bilimin aşkınlık ve nesnellik iddiasına rağmen eril bir biçimde, yani taraflı olarak, nasıl ve hangi tarihsel koşullarda kurulduğuna odaklanılacaktır. Kadınlar bilim alanından nasıl dışlanmışlardır? Öte yandan, eğer bilimin öznesi kendisini imleyen toplumsal sıfatlara sahip ise nasıl olmuştur da bu konumlanışlarından muaf tutulmuştur? Bu sorular çalışmanın bir diğer merakını beraberinde getirir: Modern bilimin vaat ettiği anlamı ile “nesnellik” mümkün müdür? Bilim, çıkar, istem ve iktidar arasında nasıl bir ilişki kurabiliriz? Çalışmada son olarak sonsuz bir öznelliğe ve

rölativizme düşmeyen, fakat konumlanışlarımıza sahip çıkan bir bilim pratiğinin ve nesnellik anlayışının izi feminist bilim insanları ve epistemologların tartışmaları ışığında sürülmeye çalışılacaktır.

Modern Bilimin Cinsiyetli Kuruluşu

Akılcı, evrenselci ve pozitivist modern bilim, kapitalist dünya ekonominin kurumsallaştığı 18. yüzyılda hegemonik hâle gelmiştir. Stremlin, Skolastisizme ve teolojik bilgi biçimlerine yönelik itirazın 15. ve 16. yüzyıllardan beri, özellikle insanı merkeze alan Hümanistler tarafından yükseltildiğini belirtir (2007: 18-20). Ancak 18. yüzyıl bilimin ne olduğu hakkındaki tartışmalar açısından bir dönüm noktası olmuş, Newtoncu fiziğin, Baconcu empirizmin ve Descartesci mekânın temel dayanaklarını oluşturduğu pozitif bilim otoritesini bu dönemde pekiştirmiştir. Wallerstein bu dönemde felsefe ile bilim arasında epistemolojik bir kopuş yaşandığını ve bu *iki kültürün* birbirinden ayrıldığını belirtir. Hem ilahiyat hem de felsefe geleneğinde “iyi ve güzel olan” arayışı ile “doğru olan” arayışı bir ve aynı şey iken, bu dönemden sonra bilim iyi ve güzel arayışını felsefeye bırakarak “doğru bilgi”nin peşine düşmüştür. Zira iyi olanın ne olduğunu bulmak, sonsuz bir öznellikler deryası ile boğuşmak ve asla mutabik kalamamak anlamına gelir. Bu, imkânsız amaçlayan, boş bir çabadır. Modern bilim “doğru” olanı bulabilmek için gözlerini *öznel* ve *tinsel* olanın karşıtı olarak *maddi* ve *nesnel* olana, yani doğaya çevirmiştir (2005: 204-205). Pozitivist modern bilimin en önemli dayanaklarını ise empirizm ve evrenselcilik oluşturmaktadır. Buna göre bilim pratiği yoluyla bilgisine ulaşılabilecek maddi bir gerçeklik vardır. Bilim, zamanı ve uzayı aşacak biçimde evrensel nitelikte olan bu gerçekliğe ancak somut olarak görünen şeyleri, yani fenomenleri odağına alarak ulaşabilir. Bu noktada deneyin ve empirik araştırmanın önemi açığa çıkmaktadır: Zamanın ve mekânın her noktasında geçerli olan, dolayısıyla çıkarlar ve konumlanışlar üstü olan “değerden bağımsız bilimsel bilgi”nin en önemli kaynağını yalnızca empirik araştırmalar ve deneyler oluşturabilir.

Modern bilgi yapılarının arkeolojisini Foucault’dan (1999) hareketle tartışmaya çalışırsak, bu akılcı ve evrenselci bilgi/bilme biçimini mümkün kılan söylemsel düzeni göz önünde bulundurmanız gerekecektir. Foucault neyin *bir bilgi* ya da *yanılma*, *doğru* ya da *yanlış* ya da bir *engel* olarak görüleceğini söylemsel oluşumların tayin ettiğini söyler. Bu söylemsel oluşumlar bilginin nesnelere, Foucault’nun pozitiflikler dediği ve belirli bir söylemsel oluşumu ön belirleyen ifade birlikleri düzleminde, negatif olan ile ilişkili olarak *ikili karşıtlıklar* biçiminde kurar. Hangi bilgi biçimlerinin bilime dahil olduğu, bu ikili karşıtlıklar temelinde, dışlamalar ve deşillemeler yoluyla belirginleştirilir. Bu noktada modern bilimin olduğu söylemsel alanın temel karşıtlıklarının tin–doğa, akıl-duygu, nesnellik-öznellik, aktif-pasif, bilen-bilinen, özne-nesne, bilim-bilimdışı biçiminde şekillendiğini söyleyebiliriz. Fakat bütün bu düalizmler temel olarak kadın/dışıl – erkek/eril karşıtlığına referansla kurulmuş, düalizmlerin eril olarak

kodlanan yanı bilim pratiğine epistemik otorite olarak dâhil edilirken, dışıl tarafı ya dışlanmış ya da nesneleştirilmiştir (Mies, 2011; Keller, 2007). “Kadın” ve “erkek” kategorileri, eril ya da dışıl olarak cinsiyetlendirilen bedenlerin toplumsal uzamda farklı konumlandırılışına işaret eden göstergelerdir. Toplumsal cinsiyet kavramı ise kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsiz, baskıya ve sömürüye dayalı ilişkilerin doğallıktan arındırılarak tarihselleştirilmesini sağlayan analitik bir ayırım olarak iş görmektedir. Bu açıdan Scott’a göre toplumsal cinsiyet, ilişkisel bir analize imkân vererek iktidar ilişkilerinin *tarafalarını* görmemizi sağlayan, bu ilişkileri belirgin kılan bir kavramdır. (Scott, 2007: 38). Jackson ise, asimetrik ve eşitsiz bir ikicilik olan kadın-erkek kategorilerinin geçirgen olmayan ve birbirlerini tam olarak dışlayan bir bölünme (*division*) ya da ayırım (*distinction*) olarak kurulduğunun altını çizer (2006: 106). Modern bilim ve bilgi yapılarının kurucu ikilikleri, bu asimetrik ikiliğe atıfla oluşturmuştur.

Keller, bilimin eril biçimde kuruluşunu Baconcu bilim anlayışı ile Platoncu epistemoloji arasındaki karşıtlık üzerinden anlatır. Antik Yunan’da Platoncu felsefesinin temel gizemi doğaüstü/tinsel bir dünyadır. 17. yüzyılda bu epistemolojik yaklaşımın taşıyıcıları olan simyacılar ise mekanik felsefeye karşı hermetik bir felsefeyi savunmuşlardır. Simyacıların temel vurgusu “düzen” anlamına gelen “kosmos”adır. Buradaki vurgu “düalizm” yerine “teklik/birlik” anlayışındadır. Simyacının epistemik öznesi ise eril ve dışıl cinsiyeti bir arada barındıran bir hermafrodittir¹ (2007: 73). Baconcu modern bilim ise akıllı ve rasyonelliği erillik; duyguyu ve doğayı ise dışılık ile özdeşleştirerek Platoncu epistemolojinin hermafrodit öznesinin yerine erkek özneyi geçirir. Epistemik otoritesi erkek/eril olarak kurulan modern bilimin nesnesi olan doğa söylemsel olarak “dışıl” kodlar ile işaretlemiştir. Bu söylemin en belirgin kullanımına modern bilimin kurucu figürü olan Bacon’ın “bilim pratiği” tasvirlerinde rastlarız.

Bacon’a göre asi ve gizemli doğaya boyun eğdirilmeli ve doğa ehlileştirilmelidir. Bunun en iyi yolu “gelin doğa” ile “erkek akli” “iffetli bir evlilikte” bir araya getirmektir; zira doğa akıldan yoksun, kontrole muhtaçtır. Yine bu noktada hermetik epistemolojide bilginin taşıyıcısı olan eşcinsel Eros’tan heteroseksüel aileye dönük atıflara doğru bir kayış olduğunu görürüz. Akıl ve doğa arasındaki bu “iffetli evlilik”, kadın ve erkeğin ilişkisi gibi eşitsiz ve iktidara dayalı olmalıdır. Bacon’ın bakışı fetihçidir ve doğanın sırlarını çözmek için yapılacak deneylere dair anlatıları tecavüzü çağrıştıran cinsel kodlarla bezenmiştir. Buna göre doğanın bedeni yarılmalı, onun en mahrem odalarına girilmeli ve bütün sırları ifşa edilmelidir. (Keller, 2007: 58-64). Bacon, “bilmek yapabilmek demektir” der ve bu düşünce doğrudan erkek öznenin iradesini ve doğaya hâkim olma düşüncesini beraberinde getirir. Hâlihazırda, Bacon modern bilimin kime hizmet edeceğini gizlemeksizin ifade eder: “Cesur ol oğlum, kendini

¹ Çift cinsiyetli.

bana bırak, çünkü ben bütün çocuklarıyla birlikte doğayı senin emrine koşmaya ve kölen yapmaya geldim” (Keller, 2007: 33).

Cinsiyetçi yaklaşımların modern bilime yapısal olarak içkin olması, bilim alanında dolaşımda olan daha güncel söylemlerde ve üretilen teorilerde de cinsiyetçi temsillere yol açar. Örneğin Martin (1999) dölleme ve üreme ile ilgili araştırmalarda sperm ve yumurtalığın cinsiyetçi biçimde nasıl temsil edildiğini çarpıcı şekilde ortaya koyar: Çalışmalarda sperm söylemsel olarak kahramanlık, aktiflik, fetihçilik ve şiddetle özdeşleştirilerek eril biçimde kodlanırken; yumurta pasif ve ele geçirilmeyi bekleyen biçimde dişil olarak temsil edilir. Öte yandan, birçok bilimsel araştırma, bedenler arasındaki farklılıkları cinsiyetçi bir bakış açısıyla okuyarak, bunları eşitsizliklerin “doğal” ve değiştirilemez nedenleri olarak sunar. Tanesini, özellikle biyolojik, sosyo-biyolojik ve antropolojik araştırmalarda, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliklerin doğallaştırdığını ya da bu eşitsizliklerin toplumsal nedenlerinin görmezden geldiğini belirterek, aksini işaret eden kanıtların çoğu kez gayri-meşru ilan edilip araştırmalardan dışlandığını söyler (2012: 89-95).

Foucault’a göre ise “meşru” ve “meşru olmayan” bilgi yapıları yalnızca bilimsel alanda üretilmez. Aksine bilgi yapılarını belirleyen söylemsel oluşumlar, toplumsal dünyanın farklı alanlarına yayılmış ve söylemsel olmayan koşullarla ilişki içindedir. “Bilgi sadece kanıtlamaların içinde bulunmaz, yalanların, düşüncelerin, anlatıların, kurumsal yönetmeliklerin, siyasi kararların içinde de bulunabilir” (Foucault, 1999: 234). Foucault’a kulak verdiğimizde metnin devamında şu soruların izini sürmek gerekir: Modern bilimin yapılandığı ve onun tarafından yeniden yapılanan söylemsel alan, hangi yollarla saldırgan ve fethedici bir eril-dişil düalizmine dayanarak kurulmuştur? Hangi tarihsel koşullar kadınların bilim pratiklerini gayri-meşrulaştıran ve onları bilim alanından dışlayan bu söylemsel alanı olanaklı kılmıştır?

Kadınların Bilim Alanından Dışlanması

Özlem, 17. yüzyılın sonlarının, bilimsel alanı dinsel alandan ayırmak için verilen mücadelelere sahne olduğunu, bilimin teolojiye keskin eleştiriler yöneltmek yalnızca görülebilen, ölçülebilen ve deney yapılabilen “şeyler”e odaklandığını belirtir (1999: 272). Ancak ironik biçimde, dünyanın büyüsunü bozmaya adanan “rasyonel/akılcı bilim” doğaüstü bir inanış ve bir korku nesnesi olan cadı inanışından ve cadı olarak yaftalanan kadınlara karşı verilen mücadeleden hareketle bilgi birikimi oluşturmuş ve ivme kazanmıştır. Esasen “cadı” ya da “büyücü” olarak adlandırılan bu kadınlar, kadınların doğa ile yüzlerce yıldır kurduğu üretken ilişkilerin biriktirdiği deneyimin mirasçısı olan kişilerdir. Cadı avları öncesi “bilge ana” ya da “şifacı kadın” olarak bilinen bu kadınlar, doğal ilaçlar, anatomi, biyoloji gibi alanlarda önemli bir bilgi birikimi edinmiş, çeşitli sağaltım teknikleri geliştirmiş ve özellikle yoksulları ve kadınları

şifalı bitkilerle iyileştirmiş kişilerdir (Mies, 2011: 157-170; Keller, 2007: 81-86). Mies, 17. yüzyıl boyunca Avrupa'yı cadı avlarının kasıp kavurduğunu söyler. Bu dönemde neredeyse Nazi Almanya'sında soykırıma uğrayan Yahudi insanların sayısı kadar kadın, cadı olduğu gerekçesiyle öldürülmüştür (2011: 168). Cadı olarak suçlanan kadınlar, "şeytanla yaptıkları anlaşmaları" itiraf ettirmek bahanesiyle yapılan ağır işkencelere maruz kalmışlardır. Oysa bütün bu işkence seanslarında sorulan sorular, kadınların şifalı otları nasıl bildiği, hamilelikleri nasıl önlediği, yaraları nasıl iyileştirdiği gibi doğrudan onların bilgi birikimlerini ve sağaltım tekniklerini kayıt etmeye ve el koymaya yöneliktir (Federici, 2011: 283-91). Esasen cadılık ile modern bilim arasındaki ilişki bir tür *istisna ilişkisidir*.² Modern bilim, devlet-din-hukuk işbirliğiyle, kadınların bütün bilgi üretme ve biriktirme faaliyetlerini içine alan bilim pratiklerini yasaklamış ve bilim dışı ilan etmiştir. Fakat aynı zamanda, diğer istisna ilişkilerinde olduğu gibi, burada da bir "*dışlayarak içirme*" söz konusudur: Zira modern bilim "cadılığın" dışlarken aynı anda onun yarattığı bütün bilgi birikimine el koyarak ve buradan ivme kazanarak onu içermiştir de. Ehzenreich cadı avları ile profesyonel bir meslek olarak doktorluğun yükselişini bağlantılı bir biçimde okuyarak; cadılık ile mücadelenin esasen doğa bilimlerinde, özellikle tıp alanında, o güne değin epistemik otorite olan kadınların ellerindeki gücün erkeklere aktarılacak şekilde değiştirilmesi ile ilgili olduğunu belirtir. Buna paralel olarak 20. yüzyıl başlarında birçok üniversitede kürsüler kurulurken, kadınların tıp ve anatomi gibi konularda eğitim alması tamamen yasaklanmıştır³ (1992: 36-41).

Kadınların bilim alanından dışlanması, hem erkeklerin epistemik otoritelerini pekiştirmiş, hem de 19. yüzyılda kurumsallaşan kapitalizmin ekonomi-politiğini desteklemiştir. Ehzenreich kadınların özellikle tıp alanından dışlanmasıyla, kendi bedenlerini tanımalarının ve doğum, üreme ve hamilelik gibi alanlarda kontrol sahibi olmalarının önüne geçildiğini belirtir. Kadınların yüzlerce yıl biriktirdikleri ve sonraki kuşaklara aktardıkları bilgilerin radikal biçimde kesintiye uğraması, beden/cinsellik/doğurganlık meselelerinde güçsüzleşmelerine yol açmıştır (1992: 20-21). Mies, kadınların cinsellikleri ve üreme kapasiteleri üzerindeki otonomilerinin kurumsallaşan kapitalizmin işçi ihtiyacı ile çeliştiğini söyler. Kadınlar üzerindeki üreme baskınının en önemli

²Agamben (2013) istisna ilişkisini hukuk/kural - istisna/yasak ikiliği üzerinden tartışır. Buna göre hukuk, kendisini askıya alarak bir istisna durumu oluşturur. Bu hukukun işlemediği bir belirsizlik muntıkasıdır. Fakat aynı anda hukuk, kendisini bu istisna haline referansla, onun pozitif sınırı olarak kurar.

³Ancak kadınların bilimsel faaliyetlerden dışlanması, diğer hiçbir politik edimin olmadığı gibi, tek yönlü değildir. Foucault 19. yüzyılda ailenin tıbbileştirilmesinin ivme kazandığını, hijyen duyarlılığının arttığını, her evin küçük bir hastane biçiminde örgütlendiğini söyler (1980: 179). Kadınlar epistemik otoriteler olarak bilim alanından dışlanırlarken; onlardan, anneler, eşler ya da gelinler olarak çocuk, hasta ve yaşlı bakımı ve ev hijyeni konularında bilimsel ve tıbbi pratikleri gerçekleştirmeleri beklenmiştir.

kaynağı işçileri, yedek işçileri ve tüketicileri oluşturan *nüfus kitlesinin* artırılması isteğidir (2011: 175). Dolayısıyla bu dönem kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda nüfus politikalarının şekillendiği, pronatalist politikaların ağırlık kazandığı ve ayrıca yeni bir *cinsel bilimin* oluşturulduğu *birbiyo-iktidar* çağıdır. Bu cinsel bilimin odağında ise “üretken beden” vardır. Ancak bu beden başıboş gezmeme, bütün toplumsal kesimlerde yaygınlaştırılan evlilik tertibatının içinde disipline edilmelidir. Bu disiplinin aracı ise cinsiyet-cinsellik-arzu arasında kurulan doğrusal ve nedensel bağı kurumsallaştıran, cinsiyetli bedenleri üreme ekseninde bir araya getiren bir toplumsal sözleşme biçimi olarak modern, tek eşli heteroseksüel ailedir (Foucault, 2010: 79-87). Kadınların kendi bedenleri üzerindeki kontrolleri kadar; bilim, teknik, teknoloji alanlarındaki profesyonel mesleklerde ve “ev dışı” alanlarda çalışmaları da kapitalist patriyarka için bir tehdit oluşturmaktadır.⁴Zira evlilik tertibatı asıl olarak “ayrı alanlar” nosyonuna dayanır. Bu nosyon, ev ile iş yerinin ayrıştırılması ve evin “duygu, saflık, temizlik” gibi kodlarla; kamusal alanın ise “iktidar, rasyonalite, çatışma” gibi kodlarla işaretlenmesini ifade eder (Davidoff, 2009: 102). Modern çekirdek ailenin yaygınlaştırdığı aile ideolojisi, kadınları ev kadını ve anne olarak kodlayarak onların esas yerlerinin ev ve esas işlerinin ev işi olduğunu dayatır. Mies (2011) bu süreci “*kadınların evkadinlaştırılması*” olarak kavramsallaştırmıştır.

Günümüzde kadınların üniversitelerde eğitim görmesinin ve bilim insanı olarak çalışmasının yasalarca yasaklanması, olumsuz anlamda radikal bir tutum olarak karşılanmaktadır. Schiebinger, birçok kadının farklı disiplinlerde yüksek eğitim görebildiğini belirtir. Fakat kadınlar çoğu kez teknoloji, tıp, matematik ve doğa bilimleri gibi “sert bilimler”de değil, beşeri bilimler alanında kendilerine yer bulabilmektedirler. Kadınlar akademide ve diğer bilimsel kurumlarda yer alabilseler bile, karar verici konumlara değil, büyük oranda hiyerarşinin alt basamaklarında, marjinal konumlara sahiplerdir (1992: 15). Cinsiyete dayalı önyargılar ve stereotipler, doğa bilimleri, teknik bilimler ve beşeri bilimlerin ana akım alanlarından kadınların dışlanmasına ve başarılı görülmemelerine yol açmaktadır. Erkeklerin bilimsel pratiğe kadınlardan daha yatkın oldukları,

⁴Ancak tarihsel süreçler evrenselci ve ilerlemeci anlatılar ile temsil edilseler de çoğu kez farklı katmanlar, çelişkiler ve gerilimler barındırırlar. Kadınların evkadinlaştırılmaları ve hem bilim alanından hem de ücretli emek piyasasından dışlanmaları da benzer bir biçimde çelişkiler barındırır. Örneğin Mies, 19. yüzyılda Avrupalı kadınlar evkadinlaştırılırken üçüncü dünya ülkelerinde, özellikle sömürge bölgelerindeki plantasyonlarda çalışan kadınların evlenmeleri ve anne olmaları önünde kolonyal yönetimlerce yasal engeller konulduğunu ve çalışmaya “teşvik” edildiklerini belirtir. (2011:179-180). Yine örneğin II. Dünya Savaşı boyunca ABD’de kadınların fabrikalarda çalışmaları teşvik edilmiştir. Yaman (2013) ise bu gün neoliberal kapitalizmin kadınları esnek, ucuz ve geçici emek olarak emek piyasasına davet ettiğini tartışır. Bu gibi tartışmalar patriyarkal kapitalizmin ev kadını ideolojisini her daim korumasına karşın, kadınların ücretli emek piyasasıyla ilişkilerini kendi ihtiyaçları doğrultusunda belirlediğini ortaya koyar.

kadınların bilimsel çalışma için yeterince zeki olmadıkları, onların irrasyonel, zayıf iradeli, kararsız, kaygılı ve duygusal oldukları gibi stereotipler kadınların bilim alanında epistemik otorite olarak kabul görmelerinin önünde engel oluşturmaktadır. Esasen kadınların, erkeklerin aksine, fazlaca duygu ve değer yüklü olduklarına dair düşünceler, onların modern bilimin en önemli dayanağı olan *nesnellik* beklentisini yerine getiremeyecekleri önyargısını beraberinde getirir.

Feminist Nesnellik Arayışları

Peki modern bilimin tariflediği anlamıyla “nesnellik” mümkün müdür? Bir başka deyişle, doğada ve toplumsal dünyada evrensel yasaların olduğunu öne süren, dolayısıyla nesnel olarak kavranılabilecek bir “hakikat” olduğunu varsayan, ancak bu hakikate, kendisini özne yapan bütün iktidar ilişkilerinden, değerlerden ve ilgilerden arınmış bir epistemik otoritenin ulaşabileceğini söyleyen nesnellik anlayışı, bilim ve bilgi üretme pratiklerinde var olabilir mi? Bu sorular bizi, bilim insanı ile bilim insanının içinde yaşadığı toplumsal dünyayı biçimlendiren iktidar yapıları arasındaki ilişkiyi sorgulamaya davet etmektedir. Foucault (2001) *episteme* kavramını yeniden düzenleyerek bu sorgulamaya katkıda bulunur. Foucaultcu anlamda episteme, bilimsel uygulamaların ve bilgi yapılarının olabilirlik koşullarını sağlayan, kendinden önceki kültürel, ekonomik, toplumsal ve düşünsel koşullardan radikal olarak farklılaşmış olan belirli bir epistemolojik bütüne referans eder. Kavram, bilimin ve bilme biçimlerinin bilgi birikimine değil, süreksizliğe dayandığına ve neyin bilim ve (doğru) bilgi olarak kabul gördüğünün, toplumun örgütlenme biçiminde yaşanan ani değişimlerle birlikte değiştiğine dair bir tartışmayı da kapsar. Foucault’un temel argümanı, bilginin ve bilim pratiklerinin toplumsal edimler olduklarıdır. Dolayısıyla üretilen bilgi yapıları ve onları üretme yolları, içinde buldukları toplumsal dünyadaki güç ve iktidar ilişkilerini dolaylıdır. Modern bilim ve bilgi yapılarını mümkün kılan episteme ise kapitalizm, ırkçılık, erkek egemenliği, heteroseksizm, sömürgecilik gibi ezilme/baskı/sömürü biçimlerinin karmaşık ve katmanlı biçimde iç içe işlediği⁵ modern dünya sistemi⁶ koşullarında oluşmuştur. Fakat modern bilim, “bilen özne” olarak tayin ettiği kişileri, bu tarihsel ve toplumsal iktidar ilişkilerinde konumlanmıyorlarmışçasına; bütün değerlerden arınıklarmış,

⁵ Kapitalizm, ırkçılık ve cinsiyetçiliğin nasıl iç içe işlediği üzerine bir tartışma için bkz: Wallerstein I, 2007, “Kapitalizmin İdeolojik Gerilimleri: Irkçılık ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrenselcilik”, *İrk Ulus Sınıf*, N. Ökten (çev.) 41-50. İstanbul: Metis Yayınları.

⁶ Kökenleri 16. Yüzyıla dayanan ve 19. yüzyılda kurumsallaşan modern dünya sistemi, aralarında eşitsiz bir iş bölümü ve eşitsiz mübadele ilişkileri olan merkez, çevre, yarı çevre olarak adlandırılan farklı coğrafyaları içine alan, kapitalist dünya ekonomiye dayalı bir uluslar arası ilişki ağıdır. Wallerstein’in geliştirdiği Modern Dünya Sistem Teorisi, bölgeler arası ilişkisel bir analizi mümkün kılan bir yaklaşımdır. Ayrıntılı bir tartışma için bkz: Wallerstein I., 2005, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş.*, E. Abadoğlu ve N. Ersoy (çev.), İstanbul: Aram Yayıncılık.

dolayısıyla *bedensizlermişçesine* temsil eder. Zira ancak bu türden bir özne bilim olmanın baş koşulu olan nesnellüğün garantörü olabilir.

Tanesini'ye göre nesnellik anlayışının en önemli metaforları “görme” ve “bakış”tır. Bedensiz öznenin görme'si dünyayı “gerçekte nasıl ise o şekilde”, yani öznel girdiler olmadan, kişiden bağımsız olarak temsil etme vaadi içerir. Bu pasif bir görme anlayışıdır. Bakış (*gaze*) ise asimetrik bir ilişkiyi gerektirir. Bedensiz özne nesnesine *bakar*, burada göz aktif iken nesne pasiftir ve bakan özne nesnenin bütün büyüsunü bozmak, gizlerini çözmek için oradadır (2012: 196-197). Özne ile nesne arasındaki ayırım “bilimsel nesnellik” anlatısına içkindir. Bilen ile bilinenin *ontolojik ayırımına*, eşitsizliğine ve fetihçiliğe dayanan bu ilişki, Said'in analiz ettiği anlamda şarkiyatçıdır (2004). Zira burada temsil, nesnenin menfaat gözetken özel bir inşasına dayanır ki bu o nesnenin temsili dışında nasıl bir varoluşunun olduğuna, hatta nesnenin var olup olmadığına bile bağlı değildir.

“Bilen ile bilinen arasındaki ilişki bir uzaklık ve ayrılma ilişkisidir. Köklü bir biçimde birbirinden ayrılmış bir özne ile bir nesne arasındaki ilişki bu, yani dünyevi bir ilişki değildir İlişki tarzları özne açısından duygusal ve fiziksel dokunulmazlık sağlayacak şekilde tanımlanır. Dünyanın özne ve nesne şeklinde ikiye bölünmesiyle aynı anda bilgi biçimleri de “öznel” ve “nesnel” şeklinde bir bölünme yaşar” (Keller, 2007:105).

Yukarıdaki pasaj bilen öznenin değerlerin yanı sıra duygulardan da bağımsız olması gerektiğine, yani akıl ile duygu arasındaki karşıtlığa işaret eder. Bu karşıtlık elbette yine toplumsal cinsiyete referansla kurulmuş, bilen özne “rasyonel erkek” ile özdeşleştirilmiştir. Bir başka ifade ile “öznel” ve “nesnel” bilgi biçimleri el çabukluğuyla cinsiyetli bedenlere bağlanır. Buna karşın Harding (1995), Keller (2007), Stanley ve Wise (1995) gibi feminist epistemologlar, erkin/erkeklerin duygusal tatmin arayışının nesnellik iddiasına içkin olduğunu belirtirler. Mary Ellman'a referansla Keller şu ifadeyi aktarır: “Kadınların her zaman olayı kişisel aldıkları ithamıyla karşılaşan Ellman şu yanıtı yapıştırır: “Ben erkeklerin her zaman olayı gayri-şahsi aldıklarını söylemeyi tercih ederim. Duygularını incitirseniz, hemen oradan bir “BU BÖYLE” yasası çıkarıverirler” (2007: 55). Ellman'ın cevabı, nomotetik ve evrenselleştirici bilgi biçimlerinin bütün nesnellik iddialarına karşın birtakım ilgileri ve duygulanımları barındırdığına, fakat eril nitelikteki duygulanımların (buyurgan, fetihçi, tanı koyan) bilgi üretiminin ve bilim pratiğinin meşru motivasyonları olarak kabul gördüğüne işaret eder.

Öte yandan, nesnellik iddiası araştırmaya içkin olan ilgilerin perdelenmesine de yol açmaktadır. Anderson, araştırmacının araştıracağı meseleyi seçmesinden, yani araştırma nesnesine yönelmesinden teori ve metodoloji seçimine ve kanıtların değerlendirilmesine dek bütün araştırma süreçlerinde arka plandaki varsayımların ve ilgilerin iş gördüğünü belirtir (1995: 30). Başka deyişle, bir konunun çalışılmasının ve nasıl çalışıldığıının kendisi

hâlihazırda ilgi yüklüdür. Habermas ise, insan varlığının toplumsallaşmanın iktidar ve dil gibi araçlara bağımlı olduğunu; dolayısıyla yaşam koşullarının, iletişim ile gerçekleşen öğrenme süreçlerinin ya da içgüdüsel istekler ile toplumsal kurallar arasındaki çatışmaların yönlendirdiği ilgilerin bu türün ürettiği bilgiye içkin olacağını belirtir (2013: 120). Bu durumda bilgi ile ilgi arasındaki bağ kaçınılmaz görünür. Zira her bir araştırmacı belirli kişisel/toplumsal deneyimler biriktirmiştir ve onun ürettiği bilgi zorunlu olarak belirli bir bağlamda konumludur. Bu konum araştırmacının entelektüel pratiklerine kök salar (Stanley vd., 1995: 82). Fakat modern bilim kendisini mümkün kılan epistemeye içkin olan iktidar ilişkilerinin egemen tarafına hizmet eden, hatta onu var eden ilgileri, duygulanımları ve diğer motivasyonları görünmezleştirir; bu türden ilgileri içeren bilim pratiklerini “değerden arınık” ya da “ideolojik olmayan” bilimsel çabalar olarak temsil eder. Buna karşın feminist –ya da diğer ezilme konumlarının lehinde– bir konumlanıştan bilgi üreten özneler “*bedenli ötekiler*” (Haraway, 2010) olarak işaretlenir. Bir bedenli ötekinin ürettiği bilgi ise nesnel değil *öznel* ve elbette *duygu yüklü* bir bilgi biçimi olarak görülür, dolayısıyla “bilimsel” sayılamaz.⁷ Nesnellik söylemi, tam da bu nedenle hiyerarşik ilişkilerin ideolojik olarak maskelenmesinde iş görür.

Harding modern bilimin iddia ettiği anlamda nesnelliğin hem istenilmez hem de mümkün olmayan bir şey olduğu için, araştırmacının ancak ırk, sınıf, cinsiyet gibi tarihsel konumlarını belli ederek, yani “görünmeyen otoriteden” “belirli istem ve ilgilere sahip özneye” evrilerek nesnelliğini koruyabileceğini belirtir (1995: 42). Birçok feminist araştırmacı ve epistemolog, konumlu olduğunu reddetmeyen, hatta bu bedenli varoluşa sahip çıkan; ama yine de nesnellik arayışından ve iddiasından vazgeçmeyen bir epistemolojik arayış içine girerek kadınların deneyimlerini ve patriyarkal ilişkileri sosyal bilimlerin konusu hâline getirmişlerdir. Zira ana akım sosyal bilim kadınları yalnızca bilen özne statüsünden dışlamamış, aynı zamanda kadınların deneyimlerinin sorunsallaştırılmasının da önüne geçmiştir. Foucault sorunsallaştırma sürecini herhangi bir şeyi bir düşünce nesnesi olarak kuran ve onu hakikat oyununa sokan pratikler bütünü olarak tarifler (2005: 86). Ancak eğer bir mesele düşünce

⁷“Meşruiyetini bulamamış bir bilim sahici bilim değildir; hele onu meşrulaştıracak olan söylemin kendisi de “avam işi” bir anlatıyla aynı statüde, bilim–öncesi bir bilgiye ait görünüyorsa, en alt sıraya, ideoloji veya güç aracı derekesine düşer” diyor Lyotard (2013: 75). Pekî bir bilgi biçiminin “bilimsel” olduğuna kim karar verir? Lyotard modern bilimi, bilimsel bilgiyi anlatsal bilgiden ayran- aslında kaçınılmaz ve gizli biçimde onu yine anlatsal bilgiye dayandıran- belirli kuralların ve dil oyunlarının olduğu bir oyun olarak tarifliyor. Bir kanıtın ve bilginin bilimsel olmasının koşulunu ise bu kuralara ve dil oyununa bağlılığı oluşturuyor (2013:60). Ancak bütün bu dil oyunları, söylem biçimleri ve kurallar, metin boyunca tartıştığımız gibi, patriyarkal biçimde oluşturulduğu için, kadınların kadınlarla birlikte, kadınlar yararına ürettiği bilgi, bilimsel değil, ideoloji olarak kategorilendiriliyor.

nesnesi olarak kurulmazsa ya da bu meseleyi “dert eden/sahiplenen” bilim insanları yok ise, o mesele epistemolojik bir bilgi nesnesi olarak kurulamaz.

Kadın deneyiminin sorunsallaştırılması izleğinde karşımıza çıkan ilk uğrak *bakış açısı* kuramıdır. Feminist bakış açısı kuramının epistemolojik kaynağı Marksizm'dir. Marx, işçi sınıfının kapitalist sistemdeki nesnel sınıf konumu nedeniyle toplumsal dünyayı anlamada ayrıcalıklı bir bakış açısına sahip olduğunu söyler. İşçi sınıfının perspektifi kendi pratik etkinlikleri sonucunda olduğu için ayrıcalıklıdır. Zira işçi sınıfı kapitalist ekonomi-politikte marjinal bir biçimde konumlanmış olmasına rağmen merkezi öneme sahiptir. Fakat bu sınıfın kapitalist sistemde herhangi bir yerleşik çıkarı yoktur. Marx bu nedenle bu sınıfın deneyiminin ve bakış açısının iktidar ilişkilerini görebilmek için ayrıcalıklı olduğunu savunur (Tanesini, 2012: 170-171). Feminist bakış açısı kuramcıları Marx'ın epistemolojik yaklaşımından hareketle kadınların deneyimlerinin ve bakış açılarının patriyarkal iktidar ilişkilerini anlamada ayrıcalıklı olduğunu söylerler. Zira kadınlar bakım emeği, duygusal emek ve cinsellik alanlarında sömürü ilişkilerinin madun tarafı olmaları bakımından bu ilişkileri gerçekçi ve ayrıcalıklı bir biçimde tahlil edebilirler (Anderson, 2012). Feminist bakış açısı kuramcısı ve sosyolog Dorothy Smith, kendi deneyiminden yola çıkarak, kadınların patriyarkayı anlamlandırmakta ayrıcalıklı epistemolojik konumuna karşın sosyal bilimlerde [metin (text) dünyasında] bakış açılarına yer verilmemesinin sosyal bilimci kadınlarda “bilincin çatallaşması”na (*bifurcation of consciousness*) yol açtığını söyler (1990: 48). Smith bu kavramı sosyal bilimci kadınların akademinin ‘sözde objektif’ kuram, yöntem, bulgu ile kendi gündelik yaşam deneyimleri arasındaki uçurumda *yabancılaşmaya* maruz kaldıklarını anlatmak için kullanır.

Fakat deneyim, nesnellik iddiasında olan bilgi yapıları üretmek için yeterli midir? Öncelikle kadınların ve diğer ezilen grupların deneyimlerini sosyal bilime katma çabasının kendisi, nomotetik ve evrenselleştirici sosyal bilim alanının dönüşümü için bilimsel ve politik bir gerekliliktir. Fakat deneyim nosyonu tek başına kullanıldığında önümüzde bazı tartışmalar belirlemektedir. İlk olarak “kimin deneyimi” sorusu ile karşılaşırız. İrk, sınıf, toplumsal cinsiyet gibi kategoriler *analitik olarak* kullanışlı olmalarına rağmen “ezilme deneyimi”nin çoğulluğunu ve iç içeliğini anlamamıza yardımcı olmazlar. Başka bir ifade ile bütün kadınlar patriyarkanın *nesnel olarak ezilen tarafı* olduğu gerçeği saklı tutulsa da, kadınların farklı sınıf, ırk ya da cinsel yönelime sahip olmalarını görmezden gelerek bir tür deneyim ortaklığından yola çıkmak yeni bir evrenselci bakış olabilir. Bu nedenle “kadın” ve “baskı” kategorilerine siyahi feministler, lezbiyen feministler ve postmodern feministlerden gelen eleştiriler⁸ göz önünde bulundurulmalıdır.

⁸ Bu konuda önemli tartışmalar için bkz: Butler J., Benhabib S., Fraser, N., Cornell D., 2008, *Çatışan Feminizmler*. İstanbul: Metis Yay. (bütün makaleler)

Öte yandan Haraway, “ezilenin deneyimi”nin kendinden menkul bir epistemik kaynak olarak alınması hâlinin “ezilme konumu”nu ve “ezilenin bakışını” *romantize etme ve/veya sahiplenme* tehlikesi barındırdığını söyler. “Ezilmişlerin konumlan(dırıl)maları, eleştirel incelemeden, çözümlenmeden, yapıbozumdan ve yorumdan, yani eleştirel soruşturmanın göstergebilimsel ve yorumbilimsel biçimlerinden muaf değildir. Ezilmişlerin bakış açıları “masum” konumlar değildir” (Haraway, 2010: 104). Bir başka ifade ile ezilenler egemen ideolojiden azade değildirler. Ezilenler (de) belirli *doxa*’lara sahiptirler ve onlara toplumsal dünyayı zaten olması gerektiği halindeymiş gibi gösteren belirli *habitus*’lar içinde yaşarlar.⁹ Dolayısıyla “üçüncül grupların kendisi hakkında sahip olduğu bilgiden ayrı olarak, kişinin kendi konumunun ve kendi açmazlarının hesabını yaparak kendisinin farkına varmasını sağlayacak birincil kişisel bilgisi” olan “de se bilgi”ye sahip olamayabileceklerini bilmek gerekir (Anderson, 2012). Scott, ezilenin deneyimini bu biçimde romantikleştirmenin, ya ezilenin “doğal, kalıcı ve marjinal” bir kategoriye dönüştürülmesine ya da sanki ezilenin insanı doğrudan politik özneye eviren şeymişçesine temsil edilmesine yol açacağını söyler. İlk durumda ezilme konumunun barındırdığı potansiyel direniş göz ardı edilirken; ikinci durumda örneğin her kadın sanki feministmişçesine temsil edilir. Scott’a göre deneyime bakmak farklılığın var olduğunu gösterse de bunun nasıl kurulduğunu vermez, yani bu tek başına *ilişkisel* bir analiz sunmaz (2013: 145-148). Oysa “deneyime sahip olanlar bireyler değil, deneyim aracılığıyla kurulan öznelerdir” (Scott, 2013: 149). Dolayısıyla deneyim tarihselleştirilmelidir ve yine bir feminist bakış açısı kuramcısı olan Hartsock’un belirttiği gibi bakış açıları, dünyanın daha nesnel ve özgürleştirici bir izahını mümkün kılan *teknik ve kuramsal bir araç* olarak iş görmelidir(1999, akt. Haraway, 2010: 97).

Feminist epistemologlar, “deneyim” nosyonu ile dikkatli bir hesaplaşma ile birlikte, kadınların deneyimini *hareket/başlangıç noktası* olarak alan, fakat sonsuz bir rölativizme¹⁰ düşmeyen bir bilgi üretimi ve nesnellik iddiasına ulaşmak için çaba sarf etmişlerdir. Fakat Haraway’e göre ihtiyacımız olan nesnellik, ne tam ürettiği bilginin sorumluluğunu alacakken izini kaybettiren

⁹ Kökenlerini Platon’un metinlerinde bulabileceğimiz “doxa” kavramını Bourdieu, alanları ilişkisel biçimde kuran toplumsal failerin yerleşik kanaatleri, kabulleri olarak ele alıyor. Habitus kavramı ise özne ile yapı arasındaki ikiliği aşma imkanı veren bir kavramsal araçtır. Habitus, failin bir yandan yapıları doğallaştırdığı, diğer yandan nesnel dünyayı yapılandırdığı yatkinlikler, eğilimler ve pratikler bütünüdür. “Habitus toplumsallaşmış öznellikler” (Bourdieu, 2003:116).

¹⁰ Haraway ana akım nesnellik ideolojisi ile görecelliğin aynı bedensizlik iddiasında olduğunu söyler. Nesnellik “hiçbir yerden bakış” iken; görecellik “her yerden bakış”tır. “Eğer görmek ve bu konumdan eleştirel olarak görmek istiyorsanız bir hücre ya da molekül –ya da bir kadın, sömürgeleştirilmiş bir kişi, emekçi, vb.- ‘olamazsınız’. ‘olmak’ çok daha sorunlu ve olumsuzdur. Ayrıca hareketinizin hesabını vermeden her istediğiniz bakış açısına yeniden kurulamazsınız” (Haraway, 2010: 106).

bedensiz öznenin ne de “Küresel Sistemler”i açıklayan, evrenselci bilgilerin nesnellığı değil; “yerküre geneline yayılmış ve farklı iktidar yapılarında örgütlenen, cemaatler arası tercüme edilebilecek bir bağlantı ağının izahını mümkün kılan” bir nesnellik anlayışıdır (2010: 98). Haraway bu tür bir nesnellik anlayışının *bedenli bir nesnellik* olacağını söyler; bu biçimde üretilen ilişkisel bilme biçimlerini ve bilgi türlerini ise “*konumlu bilgiler*” olarak kavramsallaştırır.

Görme metaforu Haraway’in nesnellik düşüncesinde merkezi bir öneme sahiptir. Esasen bu, hem ana akım, aşkınsal, fethedici nesnellik anlayışının gözünü (Tanrı’nın gözü) hem de mobeseler, uydular, gizli kameralar ve yeni gözetim teknikleri ile bizim gibi basit primatların oburlaşan gözlerini imleyen kirliliği bir metafordur. Ancak Haraway görmeyi islah ederek yeniden çağırır. Yani (gören) özne ile (görülen) nesne ayrımındansa; görenin toplumsal konumunu inkâr etmediği, bulunduğu konumun sorumluluğunu aldığı bir görme biçimi sunar. Fakat bu konum asla özcü değil, ilişkisel olarak kurulur. Bu nedenle feminist nesnellik aşkınlıkla değil, sınırlı konum ve konumlu bilgi ile ilgilidir.

“Özneliğin topografyası çok boyutludur; haliyle görmeninki de. Hangi surette gelirse gelsin bilen benlik kısımdır, hiçbir zaman bitmiş, tamamlanmış, öylece mevcut ve kökensel değildir; parçaları her daim kusurlu bir biçimde tutuşturulmuştur ve tam da bu yüzden başkasıyla bir araya gelebilir, o başkası olduğunu iddia etmeden onunla birlikte görebilir” (2010: 107).

Burada istediği yerden bakan ama hiçbir yerden bakmadığını iddia eden, “Tanrılaşan bilimci”ye esastan bir itiraz vardır. Nesneliğin kaynağı özne ile nesne arasındaki epistemolojik *yarıklık* değil *bölünme*’dir. Aynı zamanda bu bölünme, kadınların ve diğer ezilenlerin bakış açılarından başlayan bir çalışmada nesneliğin de önkoşuludur. Zira şu soru ortada durur: “Gözlerim kimin kanından dokundu?” (Haraway, 2010: 106). Bu soru bize ezilenin bakış açısından başlayabileceğimizi, ama “o” olamayacağımızı, bunun mümkün, istenilir ve gerekli olmadığını hatırlatır. Feminist nesnellik için mümkün ve istenilir olan araştırmacının kendi düşünsel/duygusal özerkliğini koruyabilmesidir.

Bu noktada yolumuz Keller’in “*dinamik nesnellik*” arayışı ile kesişir. Keller, psikanalitik bir kuram olan *nesne ilişkileri kuramından* yola çıkarak nesne ile özneyi ayırmanın insanların benlik oluşturma sürecinin bir parçası olduğunu, dolayısıyla nesneliğin insan potansiyellerinden biri olduğunu belirtir. Dahası özerklik, hem insanın duygusal olgunluğunun belirtisidir, hem de nesnel bilgi için gerekli ön koşuldur. Keller bu özerkliği, “ben” ile “öteki” arasındaki potansiyel mekânı hem dokunulmaz kılan, fakat hem de bu iki taraf arasında yaratıcı bir sıçramaya imkan veren “*dinamik özerklik*” olarak tanımlar (2007: 126-127). Esasen araştırmacının dinamik özerkliği, fethedici, nesneleştirici ilişkinin önüne geçerek araştırılanın özerkliğini de, yani onun *fail statüsünü* de tanıyan bir

araştırma ilişkisi kurar.¹¹Bu, hem araştırılanın müstakilliğini kabul eden, hem de araştırmacının bir tür deneyim ortaklığı yaratmasına izin veren dinamik nesnelliğin zeminini oluşturur.

Keller'in yaklaşımı, araştırma ilişkisini bir özne-nesne ikiliğinden kurtarmanın ve araştırılanı aktif bir özne olarak görebilmenin imkânlarını sunar. Burada araştırılan, araştırmacıdan farklı bir konumlanışı olan bir başka özneye dönüşür. Bu araştırma ilişkisini *öznelararası* bir ilişki olarak kurmayı sağlar. Başka bir deyişle bu ilişki, araştırılanın da, araştırmacı gibi, duygusal, deneyimsel, entelektüel ve siyasal bir arka plana sahip olduğunun kabul edildiği eşitlikçi bir ilişkidir. Feminist nesnellik, öznelararasılığı ve arka planlı varsayımları kabul ettiği ölçüde pür bir tarafsızlık iddiasında bulunmaz. Aksine feminist epistemolojinin, Mies'dan yola çıkarak, *bilinçli tarafsızlık* ilkesine dayandığını söyleyebiliriz. Bilinçli tarafsızlık araştırma nesnelere karşı tarafsızlık ve kayıtsızlık yerine, kısmen yan tutan ve onlarla kısmi özdeşleşme ile gerçekleştirilen bir ilişki biçimidir. Bu ilişkinin niteliğini dikey ve yukarıdan bakış değil yatay ve aşağıdan bakış tarifler. Bu noktada nesnellığe zarar verenin, araştırmacının konumlanışından doğan tarafsızlığı kabul etmek değil, bu konuma eleştirel yaklaşmamak ya da daha kötüsü konumluluğu gizlemek olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bilinçli tarafsızlık salt bir öznelcilik ya da basit bir empati değildir, araştırmacı ile araştırılan arasında öznelararasılık temelinde kurulan bir ilişkide her iki tarafın da eleştiriye açık olduğu, taraflar arası *eleştirel ve diyalektik bir mesafe* oluşturan bir yaklaşımdır (Mies,1995: 52).

Sonuç Yerine

Anderson, nesnellik ve feminist epistemoloji üzerine yazdığı makalesine eski bir Sovyet şakasıyla başlar. Bir bürokrat matematikçiye iki artı ikinin kaç ettiğini sorar, matematikçi cevap verir: "siz kaç etmesini istersiniz? (1995: 27). Bu şakanın işaret ettiği şey, "nesnel doğru" ya da "hakikat" olarak sunulan bilgilerin iktidar ile kurulan farklı niteliklerdeki ilişkiler (direnış ya da itaat) sonucu değişebildiği, hatta bu hakikatlerin zaten baştan beri iktidar ilişkilerinden azade kurulmadığıdır. Hakikatin ekonomi-politiğini bazı özellikler barındırır: Öncelikle hakikatin üretilmesi sürekli olarak siyasal ve ekonomik biçimlerde teşvik edilir. Dahası hakikat bilimsel söylem biçimlerinde ve bilim kurumlarında ortaya çıkmaktadır. Üretilen hakikat eğitim, enformasyon aygıtları ve diğer araçlar

¹¹ Fakat araştırılanın failliğini kabul etmek tek başına Bourdieucu anlamda *şiddetsiz iletişim* mümkün kalmaz. Zira araştırmacı ile araştırılan çoğu kez farklı *sermaye* biçimlerine sahiptir ve bu hiyerarşik bir ilişki yaratır. Bourdieu araştırmacı ile görüşmeci arasında hiyerarşiyi hesaba katarak, ilişkideki iktidarın etkisini azaltmak için *aktif metodik dinleme* yöntemini önerir. Buna göre araştırmacı görüştüğü kişinin diline, düşüncelerine, görüşlerine ve duyguların odaklanmaya çalışmalıdır. Ancak araştırma ilişkisinin mümkün olduğunca ideal hale gelebilmesi için birçok koşulun sağlanması gerekir. Özellikle kullanılan dilin ve beden dilinin görüşmeciye cesaretlendirmesi gerekir (1999: 609).

kullanılarak bütün toplumsal katmanlara olabildiğince yaygınlaştırılır. Son olarak tam da bu özellikleri taşıdığı için hakikat, politik ve toplumsal bir sorundur (Foucault, 2005: 51). Bu çalışmada hakikatin aynı özellikleri nedeniyle *bilimsel bir sorun* (da) teşkil ettiği tartışılmaya çalışıldı. Zira, belirli hakikat rejimlerinin üretilmesinde ve yaygınlaştırılmasında en önemli paya sahip bilim kurumu ve bilim insanları; bu hakikat rejimlerinin mümkün kıldığı iktidar ve direniş biçimlerinde de pay sahibidirler. Öte yandan, metin boyunca tartışıldığı gibi, bilim insanları hâlihazırda içine doğdukları bu hakikat rejimlerinden azade de değildirler. Dolayısıyla bilgi üretmede ve diğer bilim pratiklerinde bu konumluluk hâli ile hesaplaşmak ve bunun sorumluluğunu almak yerine ana akım nesnellik anlayışına sığınmak, nesnel bilgi üretmek için gerçekçi ve faydalı bir çaba değildir. Öte yandan pozitivist nesnellik anlayışı, epistemik otoritenin bütün konumlarından özgür olduğunu söyleyerek, esasen iktidar ilişkilerindeki egemen konumlanışları görünmezleştirir, yüzergezer hâle getirir.

Bu çalışmada modern bilimin iktidar ile ilişkisi, patriyarka ve onun bir görüngüsü olarak cinsiyetçilik bağlamında tartışılarak, modern bilimin ve bilgi biçimlerinin nesnellik iddiasına rağmen, eril biçimde taraflı olarak nasıl kurulduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Ardından nesnellüğün bilim pratiği için hala kritik bir koşul olduğunu kabul eden, fakat ana akım nesnellik anlayışının eril bilgi biçimlerine yol açtığını savunan ve buna alternatif olarak eşitlikçi, eleştirel, konumlu bilgi biçimlerinin imkânını sunan feminist nesnellik arayışları ele alınmıştır. Belki de bu arayışların peşine düştüğü Said'in sorduğu şu sorudur: "Yapılan bir işin ya da çalışmanın muhatabı kimdir" (2011: 83). Said bu soru ile gerçekleştirilen entelektüel ve bilimsel faaliyetin "*kim için*" ve "*kimin çıkarına*" sorularını içermesi gerektiğini, gerçekçi ve samimi bir nesnellik arayışına bu sorular ile hesaplaşmadan ulaşılamayacağını hatırlatmak ister gibidir. Zira ancak bu yol ile bilim pratikleri, üretilen teoriler ve bilgi biçimleri hem araştırmacıyı hem de araştırılanı güçlendiren ve özgürleştiren bir praksis hâline gelebilir.

Kaynakça

- AGAMBEN, G., 2013, *Kutsal İnsan*, İ. Türkmen (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- ANDERSON, E., 1995, "Knowledge, Human Interests, and Objectivity in Feminist Epistemology" *Philosophical Topics*, 23(2), Arkansas: University of Arkansas Press.
- ANDERSON E., 2012, "Feminist Epistemology and Philosophy of Science" <<http://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology>> (Erişim Tarihi: 12.02.2015)
- BOURDIEU, P., WACQUANT, L., 2003, *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, N. Ökten (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

- BOURDIEU, P., 1999, "Understanding". *The Weight of The World* (içinde) 607-626. California: Stanford Universty Press.
- DAVIDOFF, L., 2009, "Ev Ve Feminist Tarih". *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet* (içinde) 99-109, Z. Ateşer ve S. Somuncuoğlu (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları
- EHZENREICH, B., 1992, *Cadılar, Büyücüler, Hemşireler*, U. Ergun (çev.), İstanbul: Kavram Yayınları
- FEDERİCİ, S. 2012, *Caliban ve Cadı Kadınlar, Beden ve İlkkel Birikim*, Ö. Karakaş (çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- FOUCAULT, M., 1999, *Bilginin Arkeolojisi*, V. Urgan (çev.), İstanbul: Birey Yayınları.
- FOUCAULT, M., 2001, *Kelimeler ve Şeyler*, M.A. Kılıçbay (çev.), İstanbul: İmge Yayınları.
- FOUCAULT, M., 2005, "Entelektüelin Siyasi İşlevi". *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (içinde) 46-54, I. Ergüden, O. Akınay, F. Keskin (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FOUCAULT, M., 2005, "Hakikat Kaygısı". *Özne ve İktidar* (içinde) 83-97, I. Ergüden ve O. Akınay (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FOUCAULT, M., 1980, "The Politics of Health in The Eighteenth Century", *Power/Knowledge* (içinde) 166-182., New York: The Harvester Press.
- FOUCAULT, M., 2010, *Cinselliğin Tarihi*, H. U. Tanrıöver (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HABERMAS, J., 2013, "*İdeoloji*" *Olarak Teknik ve Bilim*, M. Tüzel (çev.), İstanbul: Yapı kredi Yayınları.
- HARAWAY, D., 2010, "Konumlu Bilgiler: Feminizmde Bilim Meselesi ve Kısmi Perspektifin Ayrıcalığı" . *Başka Yer* (içinde) 90-119, G. Pusar (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- HARDİNG, S., 1995, "Feminist Yöntem Diye Bir şey Var mı?" *Kadın Araştırmalarında Yöntem* (içinde) 34-47, S. Çakır, N. Akgökçe (der.), A. Durakbaşa, A. İlyasoğlu (çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- JACKSON, S., 2006, *Gender, Sexuality and Heterosexuality: The Complexity (and limits) of Heteronormativity*. London: SAGE Publications Ltd.
- KELLER, E. F., 2007, *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim*, F. B. Aydar (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- LYOTARD, J. F., 2013, *Postmodern Durum*, İ. Birkan (çev.) Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

- MARTIN, E., 1999, "The Egg and The Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles", *Feminist Theory and The Body: A Reader* (içinde) 179-190, J. Price, M. Shildrick (der.), New York: Routledge.
- MIES, M. (1995). "Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru" *Kadın Araştırmalarında Yöntem* (içinde) 48-64, S. Çakır, N. Akgökçe (der.), A. Durakbaşa, A. İlyasoğlu (çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- MIES, M., 2011, *Ataerki ve Birikim: Uluslararası İş Bölümünde Kadınlar*, Y. Temurtürkan (çev.), Ankara: Dipnot Yayınları.
- ÖZLEM, D., 1999, "Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine" *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci* (içinde) 85-137, Ankara: İnkılap Yayınları.
- SAID, E., 2011, *Entelektüel*. T. Birkan (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SAID, E., 2004, *Şarkiyatçılık*, B. Ünler (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- SCHIEBINGER, L., 1992, "Women in Science: Historical Perspectives," *Proceedings of the Women in Astronomy Workshop* (içinde) 11-19. Urry M. (der.). Baltimore: Space Telescope Science Institute.
- SCOTT, J. W., 2007, *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Analiz Kategorisi*. A.T. Kılıç (çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- SCOTT, J., 2013, "Deneyim" *Feminist Tarihin Peşinde* (içinde) 773-797, Ö. Tümer (çev.) İstanbul: BGST Yayınları.
- SMITH, E. D., 1990, *Texts, Fact and Femininity*, Londra: Routledge Press.
- STANLEY, L., WISE, S., 1995, "Feminist Araştırma Sürecinde Metot, Metodoloji ve Epistemoloji" *Kadın Araştırmalarında Yöntem* (içinde), S. Çakır, N. Akgökçe (der.), A. Durakbaşa, A. İlyasoğlu (çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- STREMLIN, B., 2007, "Otoritenin Kuruluşu: Modern Dünyada Bilimin Yükselişi", *İki Kültürü Aşmak* (içinde) 17-50, R.E. Lee, I. Wallerstein (der.), (çev.) Aysun Babacan İstanbul: Metis Yayınları.
- TANESINI, A., 2013, *Feminist Epistemolojilere Giriş*. Tatlıcan, Demiriz, Binay (çev). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- YAMAN, M., 2013, *Ataerki, Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emeği, Bedeni*, Ankara: Say Yayınları.
- WALLERSTEIN, I., 2005, "Bilginin Temeli Olarak Zamanuzay". *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin* (içinde) 34-56, E. Abadoğlu (çev.), İstanbul: Aram Yayıncılık.

BÜYÜKŞEHİRLİ EV KADINLARI VE KADIN İSTİHDAMI: İZMİR ÖRNEĞİ

*Defne Erzene Bürğin**

*Üstüner Okan Çınar***

Öz

Türkiye’de kadınların istihdama katılma oranları Cumhuriyet’in kurulduğu yıllardan 2000’li yıllara kadar düşüş göstermiştir. Kadınların istihdama katılma oranlarındaki düşüş, ülkede ev kadınlarının oranının yükseldiğinin göstergesidir. Kadınların işgücüne daha az katılmasının ana nedeni köyden kente göç sonucunda tarımda çalışan kadın nüfusunun azalmasıdır. Tarımda çalışan kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması, şehir hayatına uyum sorunları, geleneksel aile anlayışına bağlı kocalarının çalışmalarına izin vermemeleri göç eden kadınların şehirde işgücüne katılamamalarının ana sebepleridir. Kentlerde yaşayan, göç geçmişi olmayan ve eğitilmiş kadınların işgücüne katılma oranları da düşüktür. Kadınların eğitim düzeyleri yükselmesine rağmen kentte kadınların istihdama katılma oranları beklenen oranlarda değildir. Bu araştırmada İzmir’de 352 ev kadını ile 40 soruluk anket çalışması yapılmış ve kadınların işgücüne katılamama nedenleri, ev kadını olarak yaşadıkları sorunlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, İstihdam, Ev kadınları, Toplumsal cinsiyet Eşitliği, Eğitim

METROPOLITAN HOUSEWIFE AND WOMEN EMPLOYMENT: CASE OF IZMIR

Abstract

The employment rate of women has declined in Turkey since the foundation of the Turkish Republic. The main reason for this development is the shrinking numbers of women working in the agricultural sector as a result of their migration from rural areas to the cities. Their adaption problems to urban life are mainly caused by their low level of education and a traditional family

*Yrd.Doç. Dr. İzmir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı, Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdür Yardımcısı, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. defne.erzene@izmir.edu.tr

**Arş.Gör., İzmir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. okan.cinar@izmir.edu.tr

model of their husbands according to which women should not participate in the labor market. However, also the employment rate of better educated women without rural background is far lagging behind those of men. Although the educational status of Turkish women has improved in recent years, this has not caused a similar improvement of their employment rate.

The aim of this article is to analyze the reasons of the low employment rate of urban women and the problems they face as housewife. The analysis is based on a 40 questions-survey among 352 housewives in Izmir.

Keywords: Woman, Employment, Housewives, Gender equality, Education

Giriş

Günümüzde kadınların erkeklere oranla toplumda dezavantajlı konumları hâlâ devam etmektedir. Dünyada kadınların eğitim düzeylerinin artması ile özellikle gelişmiş ülkelerde kadınlar işgücüne daha fazla katılmaya başlamışlardır. Ama Türkiye’de kadınların eğitim düzeyleri artmış olmasına rağmen, işgücüne katılım oranları hâlâ düşüktür. Ekonomik bağlamda zgrleşemeyen kadının toplumdaki dezavantajlı konumu devam etmektedir.

Avrupa Birliği’ne aday bir ülke olan Türkiye, 2013 yılında yayımlanan Cinsiyet Ayrımcılığı Raporu 2013(Global Gender Gap, 2013) verilerine göre, dünyada 135 ülke arasında 120.sırada yer almaktadır. Nijerya, Zambiya, Etiyopya gibi birçok az gelişmiş Afrika lkesi sıralamada Türkiye’den daha üst yerlerdedir. OECD lkeleri arasında 2011 yılında yapılan kadınların işgücüne katılım oranlarını gösteren araştırmada Türkiye %27,8 oran ile kadınların istihdamda paylarının en düşük olduğu ülkedir. AB lkelerinde kadınların işgücüne katılım oranları %50 civarındadır. Lizbon Stratejisi, 2010 yılında %60 oranında kadın işgücüne katılım hedefi koymuştur (Ecevit, 2012: 222).

Cinsiyet eşitliği, kadınlar ve erkekler arasında eğitim eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması, kadınların istihdamda daha fazla pay almaları ve parlamentoda kadın milletvekili sayısının arttırılmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de yıllar itibariyle eğitimde cinsiyet eşitsizlikleri azalmaktadır. Son yıllarda parlamentoda kadın milletvekili sayılarında artış gözlenmektedir. 1935’te %4,5, 1950’de %0,6, 1983’de %3, 1999’da %4,2 olan kadın milletvekili oranı 2000 ile birlikte istenilen düzeyde olmasa da artış göstermeye başlamıştır. 2007’de %9,1 olan rakam ve 2011’de %14,4’e yükselerek Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en yüksek oranına ulaşmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2012: 146). Türkiye’nin ye olmak istediği AB lkelerinde günümüzde kadın milletvekilleri oranları çok daha yüksektir. İsvet’te kadın milletvekili oranı %44,7,

Finlandiya'da % 42,5, Hollanda'da %40,7, Danimarka'da %39,1 ve Almanya'da %32,9'dir (TÜİK, 2012: 143).

Kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesiyle iş yaşamına katılma oranları doğru orantılıdır. İlkokul mezunu kadınlar 1975'te %23,9, lise mezunu %2,5, yüksekokul veya fakülte mezunu % 0,7 iken, bu oran 1990'da sırasıyla %41,6, %6,1 ve %2,8; 2000'de %45,2 %9,1 ve 5,4 ve 2011'de bu oranlar %39,3, %14,5 ve %8,8'dir (TÜİK, 2012: 66). Türkiye'de kadınların eğitim düzeyleri yükselmeye devam ederken, kadınların istihdama katılmaları konusunda beklenen artış gözlemlenmemektedir. Cumhuriyet'in kurulduğu 1920'li yıllarda Türkiye'de kadınların istihdamda oranları%81,5 iken, günümüzde bu oran %30,8'e inmiştir. Bu veriler Türkiye'de çalışmayan kadınların, yani ev kadınlarının, oranının yükseldiğinin göstergesidir.

Kadınların neden işsiz kaldıkları sorusuna cevap ararken, Türkiye'nin neredeyse yarım yüzyıllık iç göç tarihine bakmak gerekir. Tarımsal üretimin her aşamasında aktif ve bu üretimin gerektirdiği her türlü bilgi ve beceri ile donanmış olan köylü kadınların, kente göç ettiklerinde, bütün bu donanımlarının kente uygun çalışma biçimi, yani ücretli çalışma için bir işe yaramadığının farkına varmaları önemli bir kimlik bunalımının başlangıcıdır (TÜSİAD, 2000:153). Ama kadınların istihdamda oranlarının düşmesini sadece köyden kente göç sonucu tarımsal üretimden koparılan kadınlar ile açıklamak yeterli değildir. Yıllar itibariyle eğitim düzeylerinin artmasına rağmen, kadınların istihdamdaki oranlarının bu derece düşmesinin ve işgücüne katılamamalarının ardında başka nedenlerinde varlığını sorgulamak ve bunların neler olduğunu açığa çıkarmak gerekir. Kadınları eve bağlayan diğer zincirler nelerdir?

Türkiye'de büyük kentlerde doğup büyümüş, göç geçmişi olmayan ve eğitilmiş kadınların işgücüne katılmamalarının veya katılamamalarının nedenlerinedir? Bu soruya verilecek yanıtlardan bir kısmı, kadınların kadın olarak duruşlarını belirleyen ve kendilerinin bilerek veya bilmeyerek yeniden üretiminde rol oynadıkları ataerkil ideoloji ile şüphesiz yakından ilgilidir. Ataerkil toplumlarda egemen olan geleneksel ideolojinin cinsiyetçi işbölümü, kadını öncelikle ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutar. Bu nedenle, kadınların çoğunluğu toplumsal üretimden uzak kalır ve kendilerini küçük yaşlardan itibaren öğretilip, benimsetilen toplumsal cinsiyet düşünce ve davranış kalıplarına göre beceriler edinir (Önder, 2013: 55).

Türkiye'de günümüzde toplam yaklaşık 11,5 milyon ev kadını var. Bu, 15 yaş üstü bütün kadınların yaklaşık %41'ine denk gelen önemli bir rakamdır (TÜİK; 2013). Feminist bakış açısı tarafından ekonomik özgürlükleri olmayan ev kadınları toplumun dezavantajlı kesimlerinden biri olarak tanımlanır ve Türkiye'de ev kadınları üzerine yapılan araştırma sayısı çok azdır. Literatürde

yine çok fazla olmamakla birlikte ağırlıklı olarak işgücünde yer alan kadınlar ve sorunları incelenmektedir.

Bu araştırmada Türkiye'nin 3. büyük Şehri İzmir'de yaşayan ve g geçmişi olmayan 352 ev kadınına 40 soruluk bir anket uygulanmıştır. Ankette ev kadınlarına eğitim düzeyleri, medeni durumları, işgücünde yer alamama nedenleri, aile içi ilişkilerde konumları, yaşadıkları sorunlar ve ürettikleri çözümler, pişmanlıkları, kız çocukları varsa onlar adına hayalleri, kendilerini ev kadını olarak ne derece değerli hissettikleri Şeklinde sorular yöneltilmiştir. Araştırmada ayrıca, kocalarına olan maddi bağımlılık durumunun kadınları rahatsız edip etmediği, aile bütçesine katkıda bulunma biçimleri, kocalarının ev işlerinde kadınlara yardımcı olup olmadıkları, ev kadınlarının boş zamanlarını değerlendirme aktiviteleri ve kendilerini geliştirmek adına neler yaptıkları sorulmuştur. Bu sorular ile işgücüne katılamama nedenleri ile eğitim düzeyleri arasındaki ilişki, depresyona yatkınlık ile yaş arasındaki ilişkiler saptanmaya çalışılmıştır.

Makalenin ilk bölümünde, dünya literatüründe ev kadınları üzerine yapılmış farklı çalışmalar ve bu çalışmalardan çıkan sonuçlar tarihsel süreçte sunulmuştur. İkinci bölümde, Türkiye'de kadın istihdamının neden sürekli düşüş gösterdiğinin genel cevapları aranmıştır. nc bölümde, çalışmanın yöntemi ve hipotezleri açıklanmıştır. Makalenin dördüncü bölümünde, İzmirli ev kadınları ile yapılan anket çalışmalarının bulguları sayısal ve yüzdelik değerler olarak tablolarda sunulmuştur. Son bölümde, hipotezler ve araştırma bulguları karşılaştırılmış ve elde edilen sonuçlar tartişılmıştır.

Literatürde Ev Kadınları

Türkiye'de literatürde, çalışan kadınlar, gündelikçi kadınlar üzerine yapılmış çalışmalar olsa da, sadece ev kadınları üzerine yapılmış çalışmalar çok azdır. Bu açıdan bu bölümde dünya literatüründe ev kadınları üzerine yapılmış çalışmalardan kısa özetler sunulacaktır. Farklı ülkelerde yapılmış bu çalışmalarda ev kadınlarına sorulmuş sorular, İzmir'de ev kadınlarına uygulanan anket soruları için referans oluşturmuştur.

Ev kadınları üzerine yapılan çalışmalar 1960'larda ikinci dalga feminist hareketin güçlenmesiyle ağırlıklı olarak teorik alanda yapılmıştır. Bu dönemdeki feminist yazarların başında Simone de Beauvoir gelir. Beauvoir, İkinci Cins (Le Deuxieme Sexe) adlı eserine "On ne nait pas unefemme, on le devient" (Kadın olarak doğmuyoruz, kadına dnştrlyoruz) cümlesi ile başlar (1947: 1). Bu cümle ile bütün kitabında anlatmak istediğini çok güzel bir Şekilde tek cümlede özetlemiştir. Kız çocukları sürekli korunmaya muhtaç, saçları okşanarak, diz üzerine oturtularak sevgi sözcükleri ile yetiştirilirken, erkek çocuklarının yumuşak ses tonu ve sevgiden uzak, daha sert bir dil kullanılarak yetiştirildiklerini yazar (Beauvoir, 1947: 18-19). Erkek ocuklar ağaçlara

tırmanarak, arkadaşları ile güreşerek veya dövüşerek, şiddet içerikli oyunlarla sosyalleşirken, aynı zamanda vücutlarını doğaya hükmeden bir savaş aracı olarak algırlar. Şiddetin sonuçlarından ders çıkarır, acıyı azaltmayı, gözyaşlarını dindirmeyi öğrenirler (Beauvoir, 1947: 29). Erkek çocuğunun geleceği düşünülürken, denizci mi olacak, mühendis mi, başka şehirlerde mi yaşayacak, dünyayı mı gezecek, çok zengin olacak mı ihtimalleri üzerine düşünülür. Bütün bunlar erkek çocuğun hayatında yapacağı seçimler konusunda kendisini özgür hissetmesini ve birçok şansı olduğunu düşünmesini sağlar. Oysa kız çocuğunun geleceği, kaderi daha on iki yaşına bile basmadan belirlenmiştir. Önce kocasının karısı, sonra çocuklarının annesi ve daha sonra büyükanne olacaktır. Aynı annesi gibi evine bakacak, çocuklarını büyütecektir. Yani kısacası onun hayat hikâyesi alınca çoktan yazılmıştır ve geleceği hakkında seçim yapma şansı yoktur (Beauvoir, 1947: 52). Beauvoir, kadınların en büyük düşmanının dışarıdan dayatılan engeller değil, tersine yetiştirilme tarzlarına bağlı olarak, kendi konumlarını yanlış kavramalarına sebep olan “kafalarının içindeki engeller” olduğunu vurgular (Erzene-Bürgin, 2014: 20).

Feminist ideolojide toplumun dezavantajlı kesimi olarak tanımlanan ev kadınları üzerine ampirik ilk önemli çalışma ise 1970’lerde Ann Oakley tarafından Londra’da yaşayan 40 ev kadını ile derinlemesine mülâkatlar aracılığıyla yapılmıştır. Bu çalışma, “Ev İşi Sosyolojisi” (Sociology of Housework) başlığı altında kitap şeklinde basılmış ve günümüzde ev kadınları üzerine yapılan çalışmalarda hâlâ önemli bir referans olarak kullanılmaktadır. Oakley, bu çalışmada ev kadınlarının günlük yaşantılarından uzun alıntılar yaparak, kadınların ev işleri ile kendilerine verilen ev kadını rolünü ne derece benimsediklerini, ev kadını olarak ne derece mutlu bireyler olduklarını ölçmeye çalışmıştır. Bu ölçümleri yapmak için kadınların eğitim düzeyi, sosyal sınıfı, ev içi işlerde ne derece iş bölümü yapıldığı gibi değişkenler kullanmıştır. Oakley, toplumdaki kadınlar arasında çoğunluğu oluşturan ev kadınlarının sorunlarının neler olduğu, neden çalışmadıkları ya da çalışmak istemedikleri, çocuk bakımı, ev içi kararların verilmesinde ne tür rolleri olduğu gibi sorulara çalışmada cevap aramıştır. Bu veriler ile ev kadınlarının evlilik kurumu içerisinde ortak haklara sahip olan bireyler mi, yoksa evlilik kurumunun kadınların toplum içinde dezavantajlı konumlarını daha da güçlendiren bir kurum mu olduğunu sorgulamıştır. Orta sınıf kadınlar ve işçi sınıfı kadınlar olarak sınıflandırdığı çalışma sonuçlarında, orta sınıf kadınların hayatlarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin biraz daha fazla sağlandığını tespit etmiştir.

Spendlove D., Gavelek J. ve MacMurray Val70’li yıllarda yaptıkları çalışmalarda kadınların erkeklerden daha çok depresyona eğilimli olduklarını ve ev kadınlarının çalışan kadınlara oranla daha fazla depresyona yatkın oldukları sonucuna varmışlardır. Çalışan kadınların çocuklarına ev kadınlarından daha olumlu ve pozitif yaklaştıklarını tespit etmişlerdir. Kadınların ev kadını olarak

toplumda daha az prestijli bir konumda olmaları, onların kendilerini daha değersiz hissetmelerini sağlamakta ve depresyona girmelerine neden olmaktadır. Spendlove D., Gavelek J. ve MacMurrayVal çalışmalarında küçük çocuğu olan ev kadınlarında depresyonun daha yaygın yaşandığını ortaya koymuşlardır (1981: 474).

Tayvanlı ev kadınları üzerine 90'lı yıllarda yapılan araştırmada Luo Lu benzer sonuçlara varmıştır. Tayvanlı ge ev kadınları yaşlı ev kadınlarına oranla daha çok depresyon yaşamaktadır. Bu kadınların %43,5'i lise mezunudur. Üniversite mezunu olanların oranı sadece %12,9'dur. Tayvanlı ge ev kadınları "ev kadını" olarak kendilerine biçilen geleneksel rolleri kabullenmekte yaşlı ev kadınlarına oranla daha çok zorlanmaktadırlar. Bu durum Tayvanlı ge ev kadınlarını depresyona daha yatkın hâlâ getirmektedir (Lu, 1994).

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin dünyada yüksek oranda sağlandığı İskandinav ülkelerinden biri olan Norveç'te 'ev kadını' tanımı daha farklıdır. Norveç'te ev kadınların çoğunun eşlerinin iyi bir geliri vardır. Genelde lüks bir hayata sahip olan bu kadınlar için boş zamanlarında yaptıkları aktiviteler ev işlerinden daha önemlidir (Kitterd ve Rnsen, 2013: 1275-1277).

Bilinen bir gerçek kadınların eğitim düzeyi arttıa işgücüne katılım olanaklarının artmasıdır (KSGM, 2008). Türkiye'de kadın istihdamının en yüksek olduğu evre, üst sosyo-ekonomik sınıflardır. Düşük yaşam standartlarının egemen olduğu alt sınıflarda kadınlar ailenin ihtiyaı olmasına rağmen, toplumsal ve geleneksel değerlerden dolayı sadece kocasının rızası olursa çalışabileceği işlerde işgücüne katılabilmektedir (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 200).

Türkiye'de Kadın İstihdamı Neden Düşüyor?

Türkiye kadın istihdamı oranında OECD lkeleri sırasında 2011 verilerine göre sonuncu sırada yer almaktadır (TÜİK, 2012: 71). Kadınların eğitim düzeyleri yükseldikçe iş yaşamına katılma oranlarının artması beklenir. Türkiye'de kadınların eğitim düzeyleri yükselmektedir. İstatistiklerle Kadın 2012 verilerine göre 1975 yılında lise ve denęi okullardan mezun olan kadınların oranı %2,5 iken, bu oran 2011'de %14,5'e yükselmiştir. Aynı şekilde 1975 yılında yüksekokul ve fakülte mezunu kadınların oranı %0,7 iken, bu oran 2011 yılında %8,8 olmuştur. Ama kadınların iş gücüne katılma oranı 1975'te %31,67 (Küçükkalay, 1998: 38) iken, bu oran 2011 yılında artış göstermesi beklenirken %29,5'e düşmüştür. Türkiye'de kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi ve iş gücüne katılmaları arasında bir ters orantı vardır. Bu neden kaynaklanmaktadır? Türkiye'de kadınların Cumhuriyet'in kurulduğu 1920'lerden günümüze istihdamda paylarının düşüşünü araştıran Göksel, bu düşüşü tetikleyen üç ana

faktörün olduğunu söyler: Din, sosyal normlar ve muhafazakârlaşma (Göksel, 2013: 41).

Kadın istihdamı 2004'te %23,3'ten, 2013'te ancak %30,8'e yükselmiştir (TÜİK; 2013). Ama bu yükseliş Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarla ve eğitim düzeyinin yükselişiyle karşılaştırıldığında hâlâ çok düşüktür.

Tablo 1: Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılma Oranları (İKO)

Yıllar	İKO %
1923-1927	81,5
1950	81,5
1955	72,0
1960	65,3
1965	56,2

Kaynak: İlhan Dülger, 'Türkiye'de Şehirde Yaşayan Kadının Siyasi Haklarının Kullanma Eğilimleri', Türk Kadınına Siyasi Haklarının Tanınmasının 50. Yılı Uluslararası Konferansı, Ankara 1984, 95; Emel Doğramacı, Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü , Ankara 1989, 131; G. Kazgan, a.g.m., 163

Göksel, kadın istihdamında düşüşe etki edebilecek diğer faktörleri şu şekilde sıralamıştır: Şehirleşme (kırsalda tarımsal üretimde çalışan kadının göçü), kreş ve anaokullarının yetersizliği, ev içi işlerin eşit bir şekilde paylaşılması yerine sadece kadınlara yüklenmesi ve en önemlisi kadınların erkekler ile karşılaştırıldığında eğitim seviyelerinin daha düşük olması (Göksel, 2013: 41). 1950'lerden itibaren kırsaldan kente göç ile kadınların istihdam oranı düşmeye başlamıştır. Kadınlar çalışıp çalışmamaları konusunda kararı tek başlarına vermemektedir. Çalışmaları ile ilgili karar, sosyal normlar, kocalarının izni, ev içi sorumlulukları, yasal ve kurumsal faktörlere bağlıdır (İlkkaracan, 2012). Çakır'a göre kadın istihdamının düşmesinin diğer nedenleri arasında kadınları düşük ücretli, kariyerde ilerleme şansı olmayan işlerde çalıştırmak, sosyal güvenlik sisteminin birçok olanağından dışlamaktır. Bu tarz uygulamalar kadınların istihdam seçeneklerini daraltmak türünden sonuçlar yaratmaktadır (Çakır, 2014: 161).

Tablo 2: 1970-1996 Yılları Arasında İşgücü Katılım Oranları

Yıllar	Kadın %
1970	33.30
1975	31.67
1980	31.43
1985	30.59
1990	31.05
1996	22.73

Kaynak: A. Mesud Küçükkalay, 'Türkiye'de Planlı Dönemde Kadın Nüfusu ve Kadın İşgücü İstihdamındaki Gelişmeler', Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, S.3 (Gz) , 1998, 38.

Tablo 2'de, kadınların işgücüne katılma oranları incelendiğinde diğer bir kırılma noktası 1990 sonrasıdır. 1990-1996 yılları arasında neredeyse%10'luk bir düşüş yaşanmış, 1990'da %31,5 oranında kadın işgücüne katılırken, bu oran 1996'da %22,73'e kadar düşmüştür. Bu yıllarda kadınların eğitim seviyeleri hızlı bir şekilde yükselmesine rağmen, işgücünden kopuşlar devam etmiştir.

Tablo 3: 1990-2000 Yılları Arasında İşgücüne Katılma Oranları (%)

Yıllar	Kadın	Kadın	Kadın	Erkek	Erkek	Erkek
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
1990	34.0	17.0	51.9	75.3	72.3	78.8
1991	32.3	13.8	52.0	72.4	70.0	75.1
1992	31.7	16.3	48.7	72.4	69.0	76.5
1993	30.6	16.7	46.3	70.3	68.0	73.2
1994	29.0	16.2	43.7	72.0	68.6	76.2
1995	30.7	15.5	48.7	71.2	66.6	77.0
1996	29.4	14.3	48.2	70.6	66.1	76.4
1997	25.2	16.1	36.9	69.9	66.8	73.9
1998	27.7	15.2	44.4	69.5	65.5	74.8
1999	27.4	16.5	49.1	70.1	65.9	76.7
2000	23.0	15.7	34.9	72.6	70.3	76.6

Kaynak: Türkiye'de Kadın 2001, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müd., Ankara, 2011, 77.

Kırsalda büyük oranda kadın işgücü oranının düşmesi köyden kente göç ile açıklanabilir. Kentlerdeki düşüşün nedenleri nasıl açıklanabilir? Tablo 3, incelendiğinde 1990 yılında kadınların kentlerde işgücüne katılma oranı %17,0 iken bu oran 2000 yılında eğitim düzeyinin yükselmesine bağlı olarak artması beklenirken, %15,7 oranına gerilemiştir. Tablo 4'te, 2000'li yıllarda kırsal kadınların işgücüne katılma oranları hızlı bir şekilde düşmeye devam ederken, kentte yaşayan kadınların işgücüne katılma oranlarında büyük bir artış olmamış, yaklaşık %15'ler seviyesinde kalmaya devam etmiştir.

Tablo 4: 2000-2006 Kent-Kır ve Cinsiyet Ayrımında İstihdam Oranı

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Türkiye	46.79	45.6	44.4	43.2	43.7	43.4	43.2
Erkek	68.9	66.5	63.9	62.9	64.7	64.8	64.5
Kadın	24.9	25.1	25.3	23.9	22.9	22.3	22.3
Kent	40.2	38.9	38.1	37.7	38.4	39.7	40.0
Erkek	65.4	63.3	60.7	60.3	62.0	63.2	63.0
Kadın	15.0	14.5	15.5	15.1	15.0	16.0	16.7
Kır	56.4	56.0	54.3	51.9	52.1	49.5	48.8
Erkek	74.1	71.4	69.0	67.1	69.3	67.6	67.2
Kadın	39.4	41.0	40.2	37.4	35.5	32.3	21.6

Kaynak: Politika Dökümanı Kadın ve Ekonomi, Ankara 2008, 14.

1988-2011 döneminde kadınların kırsal alanda işgücüne katılımları %50,7'den %37,5'e düşerken, kentte %17,7'den %24,8'e yükselmiştir. Türkiye genelinde kadınların işgücüne katılım oranları ise, 1988 yılında %34,3 iken 2004'te %24, 2012'de %29,5 olmuştur. 2004 yılı bir kırılma noktası olarak düşünülebilir (nder, 2013: 45). Çünkü 2004'ten itibaren kadınların kentte işgücüne katılım oranları biraz artış göstermeye başlamıştır.

Medeni duruma göre istihdam oranları incelendiğinde, kentsel ve kırsal alan verileri arasında bir ters orantı göze çarpar. Kırsal alanlarda evli kadınların istihdam oranları kentte yaşayan kadınların istihdam oranından fazladır. Ama kentsel alanlarda yaşayan bekr ve boşanmış kadınların istihdam oranı, kırsal alanlarda yaşayan bekr ve boşanmış kadınların istihdam oranından fazladır. 2012 yılında kentli bekr kadınların çalışma oranı %29 iken, kentli evli kadınların çalışma oranı %20,5'dir. Kırsal alanlarda ise bekr kadınların çalışma oranı %28,6 iken, kırsal bölgede yaşayan evli kadınların çalışma oranı %41,7'dir. Kentsel alanlarda evlenmemiş genç kadınlar ev dışında çalışma kararını daha özgürce alabilmekteyken, evlenmeleri durumunda iş hayatını terk ettikleri gözlemlenmektedir. Yani evli olmak işgücü piyasasına katılma kararının etkileyen temel belirleyicilerdendir. Kadınlar alışma kararını verirken evdeki işlerin nasıl yapılacağı, ocuk ve yaşlılara kimler tarafından bakılacağı düşünmek zorundadır (nder, 2013: 54).

İş bölümünün dünyada değişmeyen niteliği, ücretli bir işte çalışıp çalışmamasına bakılmaksızın kadınların ev işleri ve çocuk bakımından sorumlu tutulmalarıdır. Üstelik bu işlerin gönüllü olarak yapılması istenir ve hizmetlerin karşılığı bir ücretlendirmeye tabi değildir. Eskisine nazaran daha çok kadının ev dışında çalışmaya başlaması, ev içi iş bölümünde bir değişiklik pek yaratmamıştır. Ücretli iş, hem kadının kendine güvenini ve saygısını artırır; hem de kamusal alana çıkmasını sağladığı için politik süreçler içinde yer almasını kolaylaştırır. Ancak doğum yapmak ve sonrasında çocuğun bakımından birinci derecede sorumlu olan ebeveyn olmak kadınların tam zamanlı işlerde çalışması önünde bir engel oluşturur (Çakır, 2014: 38-39). İstatistiklerle Kadın Raporu'na göre, Türkiye'de toplumda %89,6 oranında çocukların bakımı annesi tarafından sağlanırken, babaların oranı sadece %1,5'tir. Bakıcı tutma %1,2, anneanne %3,8, babaanne %4,8 ve kreşe gönderme %2,4 oranı oldukça düşüktür (TÜİK, 2012:108). Pek çok gelişmiş ülkede çocuklar kreşe ve anaokullarına gönderilirken, Türkiye'de çocuklar neden kreşe gönderilmiyor sorusuna cevap aranmaktadır. Yine TÜİK'in aynı araştırmasına göre üç büyük ilde hanedeki küçük çocukların bakımı babası tarafından en yüksek %3,2'lik oranla İzmir'de yapılmaktadır. Ankara'da bu oran %0 ve İstanbul'da % 2'dir. Çok yüksek bir oran olmasa da, bu istatistiksel veriler ataerkil yapının İzmir'de biraz daha zayıf olduğu görüşünü desteklemektedir.

İş bölümü aynı zamanda hem statü hem pratik olarak yurttaşlık için önemli bir kaynak olan zamanın kullanımını da biçimlendirir. Kadınların ev içindeki işler için harcadıkları zaman ve enerji, erkeklerin buralardaki işlere el atmamaları yüzünden, katlanarak arttığından, kamusal alanda kadınların yurttaş olarak eylemde bulunma özgürlüklerini önemli oranda kısıtlar. Ev içinde harcamaları gereken zaman yüzünden, kendilerini geliştirmeye yönelik fırsatları değerlendiremezler. Buna karşılık erkeklerin kendilerini bu işlerden azade gördükleri zamanları ve enerjileri kendilerine kalır ve kamusal alanda kadınlardan daha avantajlı durumdadırlar (Lister'den akt. Çakır, 2014, 40). Cinsiyetler arasındaki iş bölümü aynı zamanda bir otorite paylaşımı da yaratır. Gayri siyasal ya da doğal olarak görülen özel alanda, yani ailede, "kamusal alandaki rolü sayesinde erkek-baba, koca, hane reisi" olarak karısı dâhil ailesinin üyeleri üzerinde otorite sahibidir. Bu duygusal aile aynı zamanda ataerkil ailedir. Biçimsel hak eşitliği kamusal alanın özelliği olsa da, ev içi ilişkilerde ne eşitlik ne de hak eşitliği söz konusudur" (Poole'den akt. Çakır, 2014: 40).

Muhafazakâr toplumlarda kadınların eşlerini kendilerinin seçme şansı daha azdır. Buna bağlı olarak ev içinde daha az güce sahip olurlar. Göksel 2012 yılında yaptığı çalışmasında, annesi ev kadını olan erkeklerin, evlendiklerinde eşlerinin de ev kadını olmasını arzu ettiklerini ortaya çıkarmıştır. Yine annesi ev kadını olan kız çocukları da, evlendiklerinde ev kadını rolünü

daha kolay benimsemektedirler (Göksel, 2012). Karısının çalışmasını istemeyen işveren erkekler de kadınları işe almakta daha isteksizdirler (Göksel, 2013: 48).

TÜİK tarafından Türkiye genelinde yapılan İstatistiklerle Kadın Raporuna göre kadınların iş gücüne dâhil olmama nedenlerinin başında %61,3 ev işleri ile meşgul olmak gelmektedir (TÜİK, 2012: 71). Kadınların işsizlik oranı erkeklerden daha fazladır. 2012 yılında kadınlar arasında işsizlik oranı %10,8, erkeklerde bu oran %8,5'tir.

Kadınların alışmamalarının diğer önemli bir nedeni daha önce belirtildiği gibi kocaların izin vermemesidir. Kırsalda kadınlar tarlada kadınlarla çalışıyorlardı; ama Şehirde ofislerde, fabrikalarda erkeklerle yan yana çalışacaklar (Göksel, 2013: 52). Bu yüzden kocalar kentte kadınların çalışmasını istemezler. Göksel Şehirleşme ve muhafazakrleşma arasında pozitif bir etkileşim tespit etmiştir. Artan Şehirleşme artan muhafazakrleşmaya yol açıyor. Artan muhafazakrleşma sonucunda kadınların istihdam oranı, iş gücüne katılma oranı dşuyor (arkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009). Muhafazakrleşmanın arttığı ortamda da ev kadını sayısı artıyor (Göksel, 2013: 53). Ayrıca muhafazakâr ve eğitim düzeyi düşük kesimlerde kadının ancak maddi zorunluluğu varsa çalışacağı görüşü hkimdir. Bunun en önemli nedeni eğitim düzeyi düşük kadınların fiili alışma Őartlarının (uzun çalışma saatleri, düşük ücret, ayrımcılık ve taciz olasılığının yüksek olması gibi) caydırıcı olmasıdır (Eyüpoğlu vd. akt. nder, 2013: 49).

Özette, kadınların işgücüne daha az katılmasının ana nedeni köyden kente g ile tarımda çalışan kadın nüfusunun azalmasıdır. Tarımda alışan kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması, Şehir hayatına uyum sorunları, geleneksel aile anlayışına bağlı kocalarının çalışmalarına izin vermemeleri göç eden kadınların Şehirde işgücüne katılamamalarının en önemli nedenleridir. İzmirden Őehirli ve eğitimi ev kadınları neden işgücüne katılamıyorlar ve neden ev kadını olmuşlar? Bu soruya yapılan anket çalışması ile aşağıdaki bölümde cevap aranacaktır.

Modernlik bağlamında bakıldığında  büyük il arasında akraba evlilikleri %11,6 ile en az İzmirdedir. Ankara'da bu oran İzmir'in iki katı düzeyde %22,7, İstanbul'da ise %17,6'dır (TÜİK, 2012: 31, 71). İzmir başlık parasının %5,3 ile en az istendiği Şehirdir. Bu oran yaklaşık üç katı bir seviye ile İstanbul'da %14,1 ve Ankara'da yaklaşık iki katı %12,0'dir (TÜİK, 2012: 30, 71). İstatistiki Bölge Birimleri sınıflamasına göre kaba boşanma hızı 2011 verilerine göre en yüksek İzmir'in olduğu Ege Bölgesi'ndedir %2,29 (TÜİK, 2012: 41, 71). TÜİK 2011 yılı verilerinde evlenme ve boşanma rakamları mercek altına alındığında İstanbul'daki boşanma oranı 1000 çiftten 1,9'u oranındadır. İzmir'de her 1000 evlilikten 2,8'i boşanmayla bitmektedir.

Yöntem

Örnekleme seçim yöntemi ve özellikleri: Araştırmada olasılığa dayanmayan örnekleme seçme tekniklerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılar İzmir'in çeşitli ilçelerinde yaşayan, çalışmaya gönüllü katılmak isteyen, rastgele seçilen ev kadınlarıdır. Anket yapılan kadınların büyük bölümü İzmir'in metropol ilçelerinde ağırlıklı olarak orta sınıfın ikamet ettiği merkeze yakın kıyı kesiminde ve kıyı kesimine yakın semtlerde "Karşıyaka, Konak, Karabağlar, Balçova, Bornova, Narlıdere" ikamet etmektedir. Araştırmanın evrenini oluşturan İzmir'de yaşayan ev kadınlarının sayısı yaklaşık olarak 759.000'dir. Örnekleme olarak seçilen ev kadınlarının sayısı 370'tir. İzmirli ev kadınlarına anket uygulaması, İzmir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü 2013-2014 eğitim yılı bahar dönemi Sosyoloji dersini alan öğrenciler tarafından yapılmıştır. Ev kadını olmak ankete katılım koşuludur.

Veri toplama aracı ve özellikleri: Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket çoktan seçmeli ve açık uçlu olmak üzere kırk sorudan oluşmaktadır. Dört sayfa olan anketin uygulama süresi yaklaşık 30 dakika olmuştur. Anket katılımcılarla yüz yüze görüşme şeklinde uygulanmıştır. Araştırmanın etik kurul izni alınmıştır. Katılım gönüllü olmuştur. Katılımcılara çalışmanın gizliliği konusunda güvence verilmiştir. Veri toplamadan önce çalışmayla ilgili bilgi verilmiştir. Çalışmanın sonuçlarını etkilememesi için çalışmanın amacı gizli tutulmuş, çalışmanın sonucunu öğrenmek isteyen katılımcılara araştırmacıya ulaşabilecekleri iletişim bilgileri verilmiştir. Anket yapılan kadınların kimlik bilgileri saklı tutulmuştur.

Anketin ilk bölümü; medeni durum, yaş, eğitim durumunu sorgulayan demografik ölçeklerden oluşmaktadır. İkinci bölümde katılımcılara yöneltilen başlıca sorular kısaca şu şekildedir: Ev kadını olmayı neden tercih ettiniz? Çocuğunuzu kreşe göndermeme nedeniniz nedir? Eğitiminize neden devam etmediniz? Hayatınızdan mutlu musunuz? Boş zamanlarınızda neler yapıyorsunuz? Eşiniz ev işlerinde size yardımcı oluyor mu? Ev ekonomisine katkıda bulunuyor musunuz? Ev kadını olarak kendinizi eşinize bağımlı hissediyor musunuz? Eşinize maddi bağımlılık sizi rahatsız ediyor mu? Geçmişe dönme şansınız olsa hayatınızda neyi değiştirmek isterdiniz? Yurt dışında yaşamak ister miydiniz? Çocuklarınızı nasıl yetiştiriyorsunuz? Kızınızın geleceği hakkında planlarınız nelerdir? Eşinizden neden boşandınız?

Anketin güvenilirliği: Anket, %95 güven aralığında, \pm %5 örneklem hatası için ihtiyaç duyulan örneklem büyüklüğünü kapsayacak şekilde 370 kişiye uygulanmıştır. Uygulanan anketlerin 352'si geçerli sayılmıştır. 18 anket örneklem çevresi dışında uygulandığı için geçersiz sayılmıştır.

Anket sorularından elden edilen sonuçlar, sayılar ve yüzdelik değerler Şeklinde bulgular bölümünde sunulmuştur.

Araştırmanın Hipotezleri:

H1: Kadınların yüksek eğitim alamamasının nedeni evlenmeleridir.

H2: Ataerkil toplumun kadınlara yüklediği ocuk bakımı ve ev içi işlerin sorumluluğu kadınların çalışamamasına yol açar.

H3: Kreşlerin pahalı olması ev kadınlarının çocuklarını kreşe gndermemesine yol açar.

H4: Genç yaşta ev kadını olmak ev kadınlarının mutsuzluğunu arttırır.

H5: Ev kadınlarının eğitim düzeyi yükseldikçe depresyon oranı artar.

H6: Ev kadınlarının eğitim düzeyi yükseldikçe kocalarının ev işlerinde kadınlara yardım etme oranı artar.

H7: Eğitim düzeyi düşük olan ev kadınları kendilerini maddi olarak eşlerine daha bağımlı hissederler.

H8: Ev kadını olmak, kadınlara boş zamanlarında çocukları ile daha çok zaman geçirmeyi sağlar.

Anket Bulguları

Ankete katılan kadınların yaş aralığı 18-81 arasındır. Anket yapılan ev kadınlarının yaklaşık %60'ı 31-50 yaş aralığındadır. Kadınların %45'i evli, %43' boşanmış ve %12'si duldur. Anket uygulamasında kadınların yaklaşık eşit oranlarda evli ve boşanmış olmalarına dikkat edilmiştir. Araştırmada ekonomik özgürlüğü olmayan ev kadınlarının eŐlerinden boşanma sebeplerinin neler olduğu saptanmaya çalışılmıştır.

Tablo 5: Yaş grubu

Yaş Grubu	Kişi Sayısı	Oran %
18-30	60	%17,04
31-40	104	%29,54
41-50	106	%30,11
51-60	52	%14,77
61-70	19	%5,39
71-81	10	%2,84
Cevap yok	1	%0,28
Toplam	352	%100

Ev kadınlarının %15,62'si 18 yaşından önce evlilik yapmıştır. 13-14 yaşında dahi yapılan evliliklerin olması İzmir'de çocukluk döneminde zorla gerçekleştirilen evliliklerin var olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Kaç yaşında evlendiniz?

Yaş Grubu	Oran	Kişi Sayısı
13-17	%15,62	55
18-25	%69,88	246
26 üstü	%14,50	51
Toplam	%100	352

Ev kadınlarının eğitim durumları incelendiğinde %38,63'lk oranla ilk sırada lise mezunları, ikinci sırada %22,72'lik oranla ilkokul mezunları ve üçüncü sırada %17,32'lik oranla niversite mezunları gelmektedir.

Tablo 7:Eğitim düzeyi

Eğitim Düzeyi	Oran	Sayı
Eğitim almamış	%1,98	7
Okuma-yazma bilmiyor	%0,85	3
Okuma Yazma Biliyor	%0,28	1
İlkokul	%22,72	80
Ortaokul terk	%1,13	4
Ortaokul	%9,94	35
Lise Terk	%2,27	8
Lise	%38,63	136
nlisans	%1,42	5
Üniversite	%17,32	61
Yüksek Lisans	%0,85	3
Üniversite Terk	%0,85	3
Cevap yok	%1,70	6
Toplam	%100	352

İzmir'de kadınların ev kadını olmak istemelerinin nedeni ilk sırada %28,4'lk bir oranla eşlerinin veya ailelerinin çalışmalarına izin vermemesi gelmektedir. Diğer başlıca nedenler kadınların çocuklarına bakmak zorunda olmaları, yeterince vasıflı olmamaları ve işten ıkarılmalarıdır.

Tablo 8: Neden ev kadını olmayı tercih ettiniz?

Sebepler	Evet	Frekans	Hayır	Frekans	Toplam
Çocuklarla ilgilenmek	%24,71	87	%75,29	265	%100
Ev kadını olmak rahat	%15,62	55	%84,38	297	%100
Vasıflı olmamak veya işten çıkarılmak	%24,71	87	%75,29	265	%100
Eşinin veya ailesinin izin vermemesi	%28,40	100	%71,60	252	%100
Evlilik	%7,10	25	%92,90	327	%100
Diğer Nedenler	%5,68	20	%94,32	332	%100
Cevap yok	%1,98	7	%98,02	345	%100

İzmir'in Güzelyalı semtinde oturan bir kadının cevabı: "Kadın evde durur, evi çekip çevirir. Erkek eve para getirir." 50 yaşında diğer bir ev kadınının cevabı "O dönemlerde okul bitirildiğinde çalışmak aile tarafından onaylanmıyordu." Şu an 27 yaşında olan ve 17 yaşında evlenen diğer bir kadının cevabı ise "Erken yaşta evlendiğim için erken yaşta anne oldum. Hem eşim hem çocuğum nedeniyle çalışmaya fırsat kalmadı. 6 yıl evli kaldıktan sonra eşimden şiddet gördüğüm için boşandım. Şu an geçimimi sağlamam için babam yardımcı oluyor." 44 yaşında bir kadın tek bir cümle ile neden ev kadını olduğunu yanıtlıyor: "Başka tercihim yoktu." 17 yaşında evlenen diğer bir kadın "Ailemin zorlamasıyla evlendim. Kocam da çalışmamı istemedi. Ben ev hanımı olmak istemedim. 10 yıl evli kaldım, anlaşarak boşandık." 38 yaşında ilkökul mezunu ve 17 yaşında evlenmiş olan diğer bir kadın "Okumayı hiçbir zaman düşünmediğim için ev hanımı olma tercihini kendim yaptım" şeklinde cevaplarla neden ev kadını olduklarını açıklamışlardır.

Kadınların %59'u çocuklarını kreşe göndermeyi istememektedir. 124 ev kadını bu soruya cevap vermemiştir. Bu sorunun analizi cevap veren kadınlar üzerinden yapılmıştır. Çocuklarını kreşe göndermek istemeyen kadınların, göndermeme sebeplerinin başında ise %35,03'lük oran ile kendi büyümek istemeleri gelmektedir. Ev kadınlarının %31,38'i kreşlerin pahalı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 9: ocuklarınızı neden kreşe gndermediniz?

Kreşe göndermeme sebepleri	Evet	Frekans	Hayır	Frekans	Toplam
Kendi Bytmek İstemek	%35,03	48	%64,97	89	%100
KreŐler Pahalı	%31,38	43	%68,62	94	%100
KreŐten Memnun Olmamak	%2,91	4	%97,09	133	%100
KreŐler Yaygın Değildi	%9,48	13	%90,52	124	%100
ocuk küçük	%2,91	4	%97,09	133	%100
Annem baktı	%2,91	4	%97,09	133	%100
EŞim istemedi	%2,18	3	%97,82	134	%100
Diğer	%6,56	9	%93,44	128	%100
Cevap Yok	%10,21	14	%89,79	123	%100

İzmir'de kadınların çocuklarını kreşe gndermemelerin en önemli nedenlerinden biri kreşlerin pahalı olmasıdır. Kadınlar çalıştıkları takdirde kazançlarının büyük bölümünü kreşe vermektense, evde oturarak çocuklarına kendileri bakmayı tercih etmektedir.

“Daha yüksek eğitim almak ister miydiniz?” sorusuna kadınların %81'i evet cevabını vermiştir. Evet, cevabını veren kadınların yüksek eğitim alamamalarının nedeni %34,39'luk oran ile ilk sırada maddi imkânların yetersizliği gelmektedir. İkinci sırada,%30,85'lik oran ile ailenin okutmaması ve üçüncü sırada,%28,36 oranı ile evlilik geliyor. Her on kadından  ailesinin okutmaması yüzünden eğitimine devam edememiŐtir.

Tablo 10: Neden eğitiminize devam etmediniz?

Yüksek Eğitim Alamama Nedeni	Evete	Frekans	Hayır	Frekans	Toplam
Ailem okutmadı	%30,85	87	%69,15	195	%100
Evlilik	%28,36	80	%61,64	202	%100
İstememek/Bilinçsiz olmak	%13,25	33	%86,74	249	%100
İmkân olmaması	%34,39	97	%65,61	185	%100
Eşimden dolayı	%3,90	11	%96,10	271	%100
Yeterince eğitim aldım	%3,90	11	%96,10	271	%100
Diğer	%1,41	4	%98,59	278	%100
Cevap yok	%0,70	2	%99,30	280	%100

Birçok ev kadınının eğitime devam etmeme sebebi “ailesinin maddi durumunun olmaması” olarak ifade edilmiştir. Kız çocuklarının eğitime devam etme konusunda karşılaştığı engeller birçok katılımcı tarafından belirtilmiştir. İlkokul mezunu bir ev kadını: “Babam istemediği için, kızların okutulması hoş karşılanmadığı için okuyamadım.” Evlilik ve eğitim hayatına devam arasında kalma katılımcıların sıkça sözünü ettiği bir durumdur. Bu durum sadece düşük eğitim düzeyinde değil, yüksek eğitim almış kadınlarda da rastlanılan bir durumdur. Üniversite mezunu bir ev kadınının “Tercih yapmak zorundaydım. Evlenip Türkiye’de kalmak ya da yurtdışında yüksek lisans yapmak arasında. Burada kalmayı tercih ettim.” ifadesi yüksek eğitilmiş kadınların da evlilik ve eğitim hayatı ikilemine düştüğünün göstergesidir.

Tablo 11: Hayatlarından mutsuz olan kadınların yaşları ile orantısı

Yaş	Evet	Hayır	Geçmişten iyi	Genelde	Daha iyi olabilirdi	Bazen	Eskiden iyiydi
18-30	%38,09	%50,79	%3,17	-	%3,17	%4,76	-
31-40	%40,38	%39,42	%6,73	%1,92	%4,80	%5,76	%0,96
41-50	%44,73	%34,21	%4,38	%2,63	%2,63	%10,52	%0,87
51-60	%40,74	%38,88	%5,55	%7,40	-	%5,55	%1,85
61-70	%52,63	%42,10	-	-	-	-	%5,26
71-81	%60	%20	-	%20	-	-	-

Genelde tüm yaş aralıklarında mutsuzluk oranları arasında büyük bir fark gözlemlenmemektedir. Genç ev kadınlarının mutsuzluk oranlarının daha yüksek olduğunu tespit eden araştırmalardan farklı olarak İzmirliler ev kadınlarının mutsuzluk oranları yaşları ile değil eğitimleriyle daha ilişkilidir.

Tablo 12: Depresyon ve eğitim düzeyi arasında ilişki

Eğitim Durumu Hayatınızı mutlu yaşadığınızı düşünüyor musunuz?	Evet	Hayır	Geçmişte n iyi	Genelde	Daha İyi Olabilirdi	Bazen	Eskiden iyiydi
Eğitim almamış	%14,2	%85,72	-	-	-	-	-
Okuma- yazma bilmiyor	%33,3	%66,6	-	-	-	-	-
Okuma - yazma biliyor	-	%100	-	-	-	-	-
İlkokul	%33,3	%48,27	%6,9	%4,6	%1,14	%4,59	-
Ortaokul terk	%33,3	%66,6	-	-	-	-	-
Ortaokul	%54,2	%28,58	%2,85	%5,71	%5,71	-	%2,85
Lise Terk	%37,5	%37,5	%12,5	-	-	%12,5	-
Lise	%40,7	%40	%4,28	%2,14	%3,57	%8,57	-
Önlisans	%80	%20	-	-	-	-	-
Üniversite	%51,5	%29,68	%3,12	%1,56	%4,68	%4,68	%4,68
Yüksek Lisans	%66,6	%33,3	-	-	-	-	-
Üniversite Terk	%100	-	-	-	-	-	-

Eğitim düzeyi yükseldikçe ev kadınları daha anlamlı ve daha mutlu bir hayatları olduklarını düşünüyorlar. Çünkü hayatları üzerine verilen kararlarda daha çok söz sahibidirler. Ev kadını olmak yüksek eğitilmiş kadınların kendi tercihi olabilmektedir. Ama düşük eğitilmiş kadınlarda ev kadını olmak tercihten çok zorunluluktur. Hayatlarını anlamlı ve mutlu yaşadığını düşünen kadınların eğitim düzeylerine göre oranları şu şekildedir: İlkokul %33,3, Lise %40,71, Üniversite %51,5. Düşük yaşam standartlarına ve düşük eğitim düzeyine sahip alt sınıf kadınlar ailelerinin ihtiyacı olmasına rağmen, toplumsal ve geleneksel değerlerden dolayı kocalarının izni olursa çalışabilmektedirler.

Tablo 13: Ev hanımı olarak kendinizi değersiz hissediyor musunuz?

	Yüzde	Kişi Sayısı
Evet	%25	88
Hayır	%55,96	197
Geçmişte	%2,27	8
Bazen	%15,90	56
Cevap yok	%0,85	3
Toplam	%100	352

Kadınların %43' toplumda sürekli/bazen ya da geçmişte kendini değersiz hissetmektedir. Ev kadını olarak mutsuz olma, toplumda kendilerini değersiz hissetmeleri ev kadınlarının depresyona eğilimli olmalarında etkilidir.

Ev kadınlarının sosyal çevreleriyle olan bağları onların kendilerini değersiz hissetmemeleri için önemli bir nedendir: "Değersiz hissetmiyorum. Çünkü evremde sevilen sayılan bir insan olduğumu, insanların bana güvendiğini düşünüyorum". Maddi imknları olan kadınlar eşlerinden bağımsız oldukları için kendilerini değersiz hissetmiyorlar: "Hayır olmadı. Çünkü kendime ait param var, kimseye muhtaç değilim". Kendini değersiz hisseden kadınlar ise ev kadınlığının sosyal statüsünün "düşüklüğüne" vurgu yapıyor: "Tabi ki. Çünkü insanlar statüye önem veriyor. İnsanlar fikirlere önem vermiyor, statüye önem veriyor." Kendini "bazen" değersiz hisseden ev kadınları bu durumu ya "anlık" ya da hayatlarının belli bir döneminde yaşamaktadırlar. 42 yaşında ilkokul mezunu bir ev kadınının bu soruya verdiği "Evet bazen hissediyorum, mesela benden daha eğitlimli biriyle sohbet ederken, tartışmaya girdiğimde eğitimim düşük kaldığı için kendimi buruk hissediyorum." yanıtı düşük eğitim düzeyinin kadınların kendilerini değersiz hissetmesine neden olduğunu göstermektedir.

Tablo 14: Boş zamanlarınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Boş Zaman Aktiviteleri	Evet	Frekans	Hayır	Frekans	Toplam
Kurslara katılma	%3,69	13	%96,31	339	%100
Çocukla ilgilenme	%18,18	64	%81,82	288	%100
TV/Sinema	%24,43	86	%75,57	266	%100
Hobi/Müzik dinleme	%23,29	82	%76,71	270	%100
Kitap Gazete Dergi	%20,73	73	%79,27	279	%100
Ev işi ile uğraşarak	%17,32	61	%82,68	291	%100
İnternet	%3,69	13	%96,31	339	%100
Sosyalleşme	%32,67	115	%67,33	239	%100
Torun	%2,55	9	%97,45	343	%100
Alışveriş	%6,81	24	%93,19	329	%100
STK/Gönüllü işler	%2,55	9	%97,45	343	%100
Spor	%10,79	38	%89,21	314	%100
Diğer	%7,10	25	%92,90	327	%100
Cevap yok	%1,13	4	%98,87	348	%100

İzmirli ev kadınları %32,67'lik oran ile boş zamanlarını en çok sosyalleşerek geçirmektedir. %24,43'lük oranla ile ikinci sırada TV/sinema gelmektedir.

Ev kadınlarının sadece %18,18'inin boş vakitlerinde çocuklarıyla ilgilenmeleri, toplumda var olan çalışan kadınların çocukları ile daha az zaman geçirdikleri yargısını çürütmektedir.

Tablo 15: Kadınların eğitim durumu ve eşlerinin ev işlerinde yardımcı olmaları arasında ilişki

Kadınların eğitim durumu / Eşlerinin yardımcı olma durumu	Evet	Hayır	Bazen
Eğitim almamış	-	%100	-
Okuma yazma bilmiyor	%33,3	%33,3	%33,3
Okuma yazma biliyor	-	%100	-
İlkokul	%20,73	%64,63	%14,63
Ortaokul terk	%40	%60	
Ortaokul	%34,28	%60	%5,71
Lise terk	%37,5	%25	%37,5
Lise	%22,55	%62,40	%15,03
n-lisans	%60	%20	%20
Üniversite	%38,59	%52,63	%8,77
Üniversite terk	%100	-	-
Yüksek Lisans	%33,3	%66,6	-

Kadınların kocalarının 2/3'e yakını ev içi işlerde yardımcı olmamaktadır. Kadınların eğitim düzeyleri ile kocalarının ev işlerine yardımcı olmaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemektedir. Kadınların eğitim seviyesinin yükselmiş olması, ev içi işbölümünün daha eşitlikçi yapılması konusunda ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama yönünde kadınlara daha avantajlı bir konum sunmamaktadır. Ev içi işlerin bölüşümünde ki eşitsizlik sadece ev kadınları için geçerli değil, aynı zamanda çalışan kadınlar içinde geçerlidir.

Ankete katılan ev kadınlarının %51'i hayatlarının bir döneminde ev ekonomisine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Ev ekonomisine katkıda bulunan kadınların %34,09'u ev içi üretim ve el işi yaparak ev ekonomisine katkıda bulunmuştur.

Tablo 16: Ev ekonomisine nasıl katkıda buldunuz?

Ev Ekonomisine Katkı Biçimi	Evet	Frekans	Hayır	Frekans	Toplam
Ev içi üretim ve el işi yapımı	%34,09	60	65,91	116	%100
Aile işlerinde çalışmak	%4,54	8	95,46	168	%100
Çalışarak	%28,97	51	71,03	125	%100
Esnaflık	%2,84	5	97,16	171	%100
Temizlik işleri	%8,52	15	91,48	161	%100
Bakıcılık	%5,11	9	94,89	167	%100
Tutumlu olarak	%5,11	9	94,89	167	%100
Geçici işler	%6,81	12	93,19	164	%100
Aileden imkânlar	%4,54	8	95,46	168	%100
Cevap yok	%5,68	10	94,31	166	%100

Ankete katılan kadınların %48'i gelecekte iş hayatına girmek ve çalışmak istemektedir. Gelecekte iş hayatına giremeyeceğini düşünen kadınlar çalışmak için yaşlarının geçtiğini ifade etmektedir. İlerleyen yaşlarından dolayı çalışmak istemeyen kadınlara örnek olan 45 yaşında ortaokul mezunu bir kadının “Yaşım geçti, artık çalışmam” ifadesi birçok katılımcının belirttiği ortak bir noktadır.

Tablo 17: Ev hanımı olarak kendinizi eşinize bağımlı hissediyor musunuz?

Ev hanımı olarak kendinizi eşinize bağımlı hissetme	Eğitim Durumu		
	niversite	Lise	İlkokul
Evet	%43,55	%65,04	%67,08
Hayır	%56,45	%34,96	%32,92

Ev ekonomisine katkı yapan kadınların kendilerini eşlerine bağımlı hissetmediklerini görüyoruz. Bir ev kadını bu durumu anlatırken “Hayır bağımlı hissetmiyorum. Rahatsız değilim çünkü az da olsa ben de kazanıyorum. Ev ekonomisine az da olsa katkıda bulunmaya çalışıyorum.” ifadesini kullanıyor. 62 yaşında bir kadının, “Benim param onun parası onun parası benim param. Bu durum beni hiç rahatsız etmedi. Hayat müşterek.” ifadesinde gördüğümüz gibi evliliğin ortak bir yaşam olduğunu belirten ev kadınları eşlerine bağımlılık hissetmiyorlar. Bağımlılık hisseden kadınlar ise bu durumun onları güçsüz düşürdüğünü söylüyorlar: “Evet öyle hissediyorum. Rahatsız ediyor erkeklere el açmak çok zor oluyor.”

Eğitim düzeyi düşük kadınlar kendilerini maddi olarak eşlerine daha bağımlı hissetmektedir. Bu kadınların eğitim düzeyleri düşük olduğu için iş bulma olanakları daha düşüktür. Eşleri olmadan geçimlerini sağlamak daha zor olacaktır. Maddi bağımlılıktan rahatsızlık duyanların başında ilkökul mezunu kadınlar gelmektedir.28 yaşında bir sene önce anlaşarak boşanan bir ev kadını: “Maddi olarak kendimi eşime bağımlı hissediyordum. Bu gerçekten insanı kötü hissettiriyor. Para isterken rahatsız oluyordum.”49 yaşında, ev kadınlığını rahat olduğu için tercih eden ev kadını: “Maddi olarak eşime bağımlı olmak beni rahatsız ediyor. Her gün para istemek zor.”44 yaşında lise mezunu evli kadın: “niversiteyi kazanamayınca ailem hemen evlendirdi. Bende evlenmek istedim. Kendimi maddi anlamda eşime bağımlı hissediyorum. Eşimin eline bakmak beni çok rahatsız ediyor.”

Tablo 18: Geçmişe dönseniz hayatınızda neyi değiştirmek isterdiniz?

Geçmişe dönseniz neyi değiştirmek istersiniz?	Evet	Frekans	Hayır	Frekans	Toplam
Kişiliğini değiştirmek isteyenler	%3,97	14	%96,03	338	%100
Evliliğini değiştirmek isteyenler	%38,06	134	%61,94	218	%100
Ailesini değiştirmek isteyenler	%3,97	14	%96,03	338	%100
Meslek sahibi olmak isteyenler	%11,93	42	%88,07	310	%100
Tüm hayatını değiştirmek isteyenler	%2,55	9	%97,45	343	%100
Yaşadığı çevreyi değiştirmek isteyenler	%2,27	8	%97,73	344	%100
Evliliğine devam etmek isteyenler	%2,27	8	%97,73	344	%100
Eğitim hayatına devam etmek isteyenler	%38,35	135	%61,65	217	%100
Çocuk isteyenler	%2,84	10	%97,16	342	%100
Geçmişe dönmek isteyenler	%9,09	32	%90,91	320	%100
Diğer	%1,98	7	%98,02	345	%100
Cevap yok	%1,13	4	%98,87	348	%100

Ankete katılan İzmirli ev kadınlarının %38,35'i geçmişe dönme şansı olsa eğitim hayatına devam etmek istediğini ifade ederken, evli ve boşanmış kadınların %38,06'sı yaptıkları/sonlandırdıkları evliliği değiştirmek istediğini ifade etmektedir Geçmişe dönmek istemeyen ve bazı şeyleri değiştirmek istemeyen kadınların oranı sadece %9,09'dur.

Evliliğini değiştirip eğitim hayatına devam etmek isteyen birçok katılımcı bulunmaktadır. “Eşimi değiştirirdim. Küçük yaşta evlenmeyip, eğitimime devam etmek isterdim.” ifadesi birçok ev kadının ortak görüşünü yansıtıyor. Birçok kadının tek kelime ile verdiği “Okurdum” yanıtı ev kadınlarının eğitimi ne kadar önemsediklerini gösteriyor. Eğitim ve evlilik konusunda kararların aileye bırakılmış olması yaşadıkları en büyük pişmanlıktır. Özellikle eğitim konusunda ev kadınları ailelerinin eğitim hayatları hakkında aldıkları kararlardan oldukça rahatsızdırlar: “Okul hayatım ile ilgili kararları aileme bırakmazdım.” ifadesi eğitim hayatına devam etmek isteyen birçok kadın için ortak bir görüşü yansıtıyor.

Tablo 19: Devam eden sigorta evliliğinize etki eder miydi?

Devam eden sigorta evliliğinize etki eder miydi?	Yüzde	Frekans
Evet	%19,31	68
Hayır	%65,90	232
Bilmiyorum	%2,27	8
Cevap yok	%12,50	44

Ev kadınlarının 1/5'i devam eden sigortalarının evliliklerine etkisi olduğunu söylemektedir. Bu kadınlar sigortaları için evliliklerini devam ettirdiklerini ifade etmektedir.

Tablo 20: Yurt dışında hangi ülkede yaşamak istersiniz?

Ülke	Oran	Kişi Sayısı
Almanya	%20,86	29
Avrupa	%10,07	14
ABD	%14,38	20
İngiltere	%5,75	8
Hollanda	%5,03	7
Fransa	%5,75	8
İsveç	%2,15	3
İtalya	%2,87	5
Fark etmez	%4,31	6
Avustralya	%3,59	5
Afrika	%1,43	2
Norveç	%2,89	4
İsviçre	%10,07	14
Cevap yok	%10,07	14
Toplam	%100	139

Kadınların %58'i başka bir ülkede yaşamak istemediklerini, ülkelerini sevdiklerini ifade etmişlerdir. Ankete katılan kadınların %39'u daha medeni ve kadın olarak daha özgür yaşayacaklarını düşündükleri için yurt dışında yaşamak istediklerini ifade etmişlerdir. 10 ev kadını bu soruya cevap vermemiştir. Ev kadınlarının yaşamak istedikleri ülkeleri belirtmeleri istenmiştir. Ev kadınlarının belirttikleri ülkelerin başında gelişmiş Avrupa ülkeleri ve ABD gelmektedir. Bir ev kadını: "İngiltere'de yaşamak isterdim. Topluluk olarak bizlerden daha bilinçli, mütevazı ve anlayışlılar."

Ev kadınlarının %42,04'ü çocuklarını nasıl yetiştiriyorsunuz sorusuna iyi bir birey ve vatandaş olarak cevabını vermiştir. Kızlarının geleceği ile ilgili

soruya %29,26'sı oran ile en çok verilen cevap iyi bir kariyeri olması, ikinci sırada %15,05 oranla kızlarının iyi bir eğitim almalarıdır. Kadınların %14,28'i gelecekte kızlarının kendileri gibi olmasını istememekte, onlar için daha güzel bir gelecek hayal etmektedirler.

Tablo 21: ocuklarınızı nasıl yetiştiriyorsunuz?

ocuklarınızı nasıl yetiştiriyorsunuz?	Evet	Frekans	Hayır	Frekans	Toplam
Eğitimi ile ilgilenerek	%15,90	56	%84,10	296	%100
İyi bir birey ve vatandaş olarak	%42,04	148	%57,96	204	%100
Dinin emrettiği şekilde	%0,85	3	%99,15	349	%100
Özgür yetiştirerek	%3,97	14	%96,03	338	%100
Kız-erkek eşit	%7,38	26	%92,62	326	%100
Çocuğum yok	%7,38	26	%92,62	326	%100
Diğer	%1,13	4	%98,87	348	%100
Cevap yok	%27,84	98	%72,15	254	%100

"ocuklarımla ilgili eğitimleri için elimden geleni yapıyorum" ifadesinin birçok katılımcı tarafından kullanılmış olması, kadınların çocuklarının ve aynı zamanda kızlarının eğitimine verdiği önemi bir kez daha göstermektedir. İyi bir birey yetiştirmek isteyen anneler çocuklarının kendine güvenmesini çok önemsemektedirler. Bir kızı olan 48 yaşındaki bir ev kadının "Sosyal, kendinden emin, dürüst bir kız yetiştirme" yanıtı birçok katılımcının ortak ifadesidir.

Tablo 22: Kızınızın geleceğinin nasıl olmasını istersiniz?

Kızınızın geleceğinin nasıl olmasını istersiniz?	Evet	Frekans	Hayır	Frekans	Toplam
İyi bir kariyeri olsun	%29,26	103	%70,74	249	%100
İyi bir birey olsun	%7,95	28	%92,05	324	%100
Arzu ettiğim yerde	%1,42	5	%98,58	347	%100
İyi bir geleceği olsun	%8,52	30	%91,48	322	%100
İyi bir evlilik yapsın	%5,68	20	%94,32	332	%100
İyi bir eğitim alsın	%15,05	53	%84,95	299	%100
Özgür olsun	%4,26	15	%95,74	337	%100
Benim gibi olmasın	%7,95	28	%92,05	324	%100
Diğer	%0,85	3	%99,15	349	%100
Cevap yok	%44,31	156	%55,69	196	%100

Ev kadınlarının kızlarının gelecekleri konusunda hem kendi yaşam tecrübeleri hem de kadının toplumda konumu nedeniyle oldukça hassas olduklarını görüyoruz. Kızlarının bütün hayatlarını planlamaya ve bu planı hiçbir ödün vermeden gerçekleştirmeye çalıştıkları anlaşılmıştır. “Kesinlikle kızımın okumasını istiyorum. Dürüst olması gerektiğini söylüyorum. Benim bir kızım var. Onun en güzel şartlarda yaşamasını istiyorum. İyi bir evlilik ve iş hayatının olmasını istiyorum.” Türkiye ortalaması göz önüne alındığında görece yüksek sayılabilecek bir eğitime sahip olan lise mezunu bir ev kadını “Benim gibi olmasın, okusun istiyorum. Üniversite mezunu yapacak şekilde yetiştiriyorum.” diyor.

Tablo 23:Eşinizden neden boşandınız?

Boşanma sebeplerini	Evet	Frekans	Hayır	Frekans	Toplam
Geçimsizlik	%38,06	67	%61,94	109	%100
Eşinin Kişilik Özellikleri	%16,47	29	%83,53	147	%100
Eşinin Aldatması	%17,61	31	%82,39	145	%100
Şiddet	%6,81	12	%93,19	164	%100
Diğer	%6,81	12	%93,19	164	%100
Cevap yok	%16,47	29	%83,53	147	%100

Ankete katılan 176 ev kadını eşinden boşanmıştır. Ankete katılan İzmirli ev kadınlarının boşanma sebepleri arasında ilk sırada %38,06 oranla geçimsizlik gelmektedir. Boşanan kadınların yarısı için geçimsizliğin boşanmak için geçerli ve yeterli bir sebep teşkil etmesi, kadınların mutsuz bir evliliği sonlandırmada çok zorlanmadıklarını göstermektedir. Ankete verilen bu cevap Türkiye’de boşanma sayılarının neden en çok İzmir’de yaşandığını açıklayabilecek diğer bir göstergedir. Ankete katılan kadınlar arasında şiddet nedeniyle boşanan kadınların oranı %8,45’tir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın birinci varsayımı; “Kadınların yüksek eğitim alamamasının nedeni evlenmeleridir”. Anket sonuçlarında evlilik kadınların yüksek eğitim alamamasının %28,36’lık oranla üçüncü önemli nedenidir. Kadınların yüksek eğitim almamalarının en önemli nedeni%34,39’luk oran ile maddi imkânların yetersizliği gelmektedir. İkinci önemli neden %30,85’lik oran ile ailenin okutmamasıdır.

Araştırmanın ikinci varsayımı; “Ataerkil toplumun kadınlara yüklediği çocuk bakımı ve ev içi işlerin sorumluluğu kadınların çalışamamasına yol açar”. Anket sonucuna göre; çocuk bakımı, kadınların çalışamamasının %25,71’lik oranla ikinci önemli nedeni çıkmıştır. Kadınların çalışamamasının ilk nedeni %28,40’lık oranla kadınların eşlerinin veya ailelerinin çalışmalarına izin vermemesi gelmektedir. Anket sonuçlarına göre kadınların çalışamamasının üçüncü önemli nedeni %24,71’lik oran ile vasıflı olmamaları veya işten çıkarılmalarıdır.

Türkiye’de kadının işgücüne katılımının düşük olmasının başlıca nedenlerinden birisi, kadının yeterli düzeyde eğitime ulaşamamasıdır (Önder, 2013: 49). Her ne kadar düşük eğitim düzeyi kadınların istihdama katılmamalarının önemli nedenlerinden biri olsa da; İzmir’de ev kadınları ile yapılan anket sonuçları göstermektedir ki kadınlar yüksek eğitim düzeylerine ulaşmış olmalarına rağmen iş yaşamına başka nedenlerden ötürü girememektedir. Bu nedenlerin başında; eşlerinin izin vermemesi, çocuk bakımı ve ev işleri gelmektedir. Bu sonuçlar İzmir’de ataerkil anlayışın ne derece güçlü olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kadınları korumaya yönelik düzenlemeler gelirken günümüzde hamilelik ve doğum dışında sorumluluğun eşit paylaşımına, özellikle çocukların bakımı ile ilgili olarak ebeveyn sorumluluğu kavramının gereklerine ilişkin yönelik düzenlemeler yapılmaktadır. Eşit paylaşım ve ebeveyn sorumluluğuna ilişkin henüz uluslararası mevzuat seviyesinde düzenlemeler yapılmamıştır. Medeni Kanun, İş Kanunu ve Sosyal Güvenlik Kanunları ile olumlu yönde mesafe alınmasına rağmen halen yapılması gereken düzenlemeler bulunmaktadır (Önder, 2013: 59). Türkiye’de çalışan kadınların ücretli doğum izni, doğumdan önce sekiz hafta ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplamda 16 hafta ile sınırlıdır. Çocuk bakımı ve ebeveyn sorumluluğu ile ilgili olarak Avrupa ülkeleri Türkiye’den çok daha ileridedir. Doğum izni konusunda İsveç ve Almanya 47 haftalık “ücretli doğum izni” ile ilk sırada yer almaktadır. Norveç’te 44, Yunanistan’da 34, Finlandiya’da 32 hafta ücretli doğum izni var. Türkiye’de ücretli doğum izni sadece 16 hafta ve kadınlar ücretsiz en fazla 6 ay izin alabilmektedir. Türkiye’de kreş ve anaokulu sayıları da çok yetersizdir. Çocuk bakımının sadece kadına yüklenmemesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi ve kadının uzun süre işgücünden uzak kalmaması amacıyla, Almanya’da 47 haftalık ücretli doğum iznini isterlerse babalarda kullanabilmektedirler. Bu tarz uygulamalarla iş hayatından uzak kalmak istemeyen kadınlar ücretli doğum iznini istedikleri takdirde kocaları ile bölüşerek bebeklerinin bakımını sağlamaktadırlar. Yine bu uygulamalar ev içi görevlerin ve çocuk bakımının eşler arasında daha eşitlikçi paylaşılmasını sağlayarak, toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının batı toplumlarında güçlenmesine olumlu etki etmektedir.

Kadınların işgücüne katılmamalarının nedenlerinden biri de düşük ücrettir. Kadının işgücüne katılabilmesi için elde edeceği ücret düzeyinin, geleneksel aile sistemi içerisinde kadına yüklenen çocuk, yaşlı bakımı, ev işlerinde kadının yerine çalışacak kişiyi ya da kreş masraflarını karşılaması gerekmektedir (Önder, 2013: 48). Düşük eğitim seviyesi nedeniyle vasıflı ve güvenceli işlerde çalışamayan kadınlar düşük ücretlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Ankete katılan ev kadınlarının yaklaşık dörtte biri vasıflı olmadıkları ve işten çıkarıldıkları için ev kadını olduklarını belirtmişlerdir.

Araştırmanın çnc varsayımı; “Kreşlerin pahalı olması ev kadınlarının çocuklarını kreşe gndermemesine yol açar.” Anket sonuçlarına göre, kreşlerin pahalı olması %31,38 oranla kadınların çocuklarını kreşe gndermemelerinin ikinci önemli nedenidir. İlk önemli neden %35,03 ile kadınların çocuklarını kendilerinin bytmek istemesi gelmektedir.

Kadınlar çalıştıkları takdirde kazançlarının büyük bölümünü kreşe vermektense, evde oturarak çocuklarına kendileri bakmayı tercih etmektedir. Bu durum sadece İzmirden geçerli değildir. Ülkede yeterli sayıda, ücretsiz kreşlerin aılması durumunda kadınların işgücüne katılım oranları artacaktır. Çocuk bakımının kurumsallaşmasındaki yetersizlik erkeklerden farklı olarak kadınların çalışma yaşamını doğrudan etkilemektedir (Ecevit'ten akt. nder, 2013: 54). Büyük şehirlerde bile kreş ve yuva sayısı yetersizdir. Bu sonuçlar kadınların işgücüne katılabilmeleri için ücretsiz veya daha ucuz, daha çok sayıda kreş ve yuva ihtiyaının olduğunu göstermektedir. Avrupa lkelerinde kadınların istihdamda daha fazla pay aldıkları ülkelerin başında gelen Fransa cretsiz yeterli sayıda yuva ve kreş sorununu uzun yıllar önce zmuştr. Fransa'da yeterli sayıda ücretsiz yuva ve kreşlerin olması, kadınların daha fazla istihdama katılmalarının yanı sıra, daha çok çocuk doğurmalarında ve Fransa'nın istenen demografik artışı sağlamasında etkili olmuştur. Toplum merkezli anlayışa sahip olan Fransa ve Belçika'da yaygın ve kapsayıcı okul öncesi eğitim çok erken hayata geçirilmiştir. Erken ocukluk eğitimi özellikle çocukların toplumla bütünleşmesi ve “farklı” ve “yoksun” çocukların toplumsal olarak eşit fırsatlardan yararlanabilmeleri için gereklidir (Ecevit, 2012: 234). Fransa, İtalya, İspanya, Belçika'da 3-5 yaş arasındaki erken çocukluk eğitimleri genel okul sistemine entegre edilmiş durumdadır. Dolayısıyla herkes için erişilebilir ve kamusal eğitim sisteminin bir parçası haline gelen bir okul öncesi eğitim sistemi var. Türkiye, bugün hâlâ ocuk bakımı ve eğitiminin çok önemli bir bölümünün aileler tarafından üstlenildiği bir ülkedir.

ocuk bakımı ve ev işleri yüzünden evde, sadece özel alanda sıklıkla kalan kadınlar depresyona daha yatkın hâlâ gelmektedirler. Her gün sabahtan akşama dört duvar arasında sürekli aynı işi yapmak durumunda kalan kadınların aynı zamanda kendilerini geliştirme olanakları da kısıtlıdır. İş yaşamına katılamayan, kamusal alanda yer alamayan kadınlar daha az sosyalleşen bireyler oldukları için mutsuzluk oranları da çalışan kadınlar ile karşılaştırıldığında daha yüksektir. Simone de Beauvoir“Pek az iş Sisyphos'un işkencesine sonsuzca tekrarlanan ev işleri kadar benzer. Temiz olan kirlenir, kirlenen temizlenir, tekrar ve tekrar, gün be gün. Ev kadını, zamanın dışındadır: o hiçbir Şey yapmaz; sadece Őimdiyi sürükler” (akt. Özyeğin, 2005).

Araştırmanın dördüncü varsayımı; “Genç yaşta olan ev kadınlarının mutsuzluk oranı daha yüksektir.” Anket sonuçlarına göre, yaş ile mutsuzluk oranı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Farklı yaş aralıklarının

mutsuzluk oranları arasında büyük bir fark gözlemlenmemektedir. İzmirli ev kadınlarının mutsuzluk oranları kadınların yaşları ile değil, daha çok eğitim düzeyleri ile ilişkilidir.

Araştırmanın beşinci varsayımı; “Ev kadınlarının eğitim düzeyi yükseldikçe depresyon oranı artar.” Çalışmanın sonuçlarına göre doğru çıkmamıştır. Anket sonuçlarında tam tersi bir durum tespiti yapılmıştır. Eğitim düzeyi yükseldikçe ev kadınları daha anlamlı ve daha mutlu bir hayatları olduklarını düşünüyorlar. Çünkü hayatları üzerine verilen kararlarda daha çok söz sahibidirler. Ev kadını olmak yüksek eğitilmiş kadınların kendi tercihi olabilmektedir. Ama düşük eğitilmiş kadınlarda ev kadını olmak tercihten çok zorunluluktur. Hayatlarını anlamlı ve mutlu yaşadığını düşünen kadınların eğitim düzeylerine göre oranları şu şekildedir: İlkokul %33,3, Lise %40,71, Üniversite %51,6. Düşük yaşam standartlarına ve düşük eğitim düzeyine sahip alt sınıf kadınlar ailelerinin ihtiyacı olmasına rağmen, toplumsal ve geleneksel değerlerden dolayı kocalarının izni olursa çalışabilmektedirler.

Çilli ve arkadaşlarının Konya il merkezinde yapmış olduğu çalışmadan da benzer sonuçlar çıkmıştır. Ev kadınları arasında depresyon çalışan kadınlara oranla daha yüksektir. Yine düşük eğitim düzeyi ve alt ekonomik sınıftan olan ev kadınları arasında depresyon daha sık görülmektedir. Konya il merkezinde rastgele seçilen en az ortaokul mezunu 68 ev kadını ve 76 çalışan evli kadına sosyo-demografik özellikleri sorgulayan araştırma sonucunda ev kadınlarında anksiyete, fobi, paranoid ve somatizasyon alt ölçek puanları ve global şiddet indeks ortalaması anlamlı derecede daha yüksek bulundu. Ev kadınlarında psikolojik belirtiler çalışan evli kadınlara göre daha fazladır, her iki grupta da psikolojik belirtilerin toplam aile geliri ve eğitim düzeyi ile yakın ilişkili olduğunu göstermiştir. Ev kadınlarının psikolojik sorunlarının daha fazla olma sebepleri ve çözüm yolları üzerinde durulması gerekliliği sonucuna varılmıştır (Çilli vd. 2004: 1).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ailede iş bölümünde sadece kadın/anne ve erkek/baba arasında değil, kız ve erkek çocukları arasında da yaşanmaktadır. Türkiye geneli TÜİK istatistiklerinde yemek yapma aile bireyleri arasında Kadın/Anne %94,7, Erkek/Baba %5,1, Kız Çocuk %11,2, Erkek Çocuk %0,6'dır. Evin toplanması ve temizlik, Kadın/Anne %92,4, Erkek/Baba %4,4, Kız Çocuk %15,6, Erkek Çocuk %1,2 şeklindedir (TÜİK, 2012: 71,107). Bu veriler, ataerkil anlayışın kız ve erkek çocuklarının yetiştirilmelerinde etkili olduğunun göstergesidir. Bu yetiştiriliş tarzı gelecek nesillerde de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin güçlenerek devam etmesine neden olmaktadır.

Araştırmanın altıncı varsayımı; “Ev kadınlarının eğitim düzeyi yükseldikçe kocalarının ev işlerinde kadınlara yardım etme oranı artar”. Bu varsayımın doğruluğu tespit edilmemiştir. Kadınların kocalarının 2/3'e yakını ev içi işlerde

yardımcı olmamaktadır. Kadınların eğitim düzeyleri ile kocalarının ev işlerine yardımcı olmaları arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Kadınların eğitim seviyesinin yükselmiş olması ev içi işbölümünün daha eşitlikçi yapılması konusunda ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama yönünde kadınlara daha avantajlı bir konum sunmamaktadır.

Ev içi işlerin bölüşümünde ki eşitsizlik sadece ev kadınları için geçerli değil, aynı zamanda çalışan kadınlar içinde geçerlidir. Kadınlar iş hayatına atılmış, erkekler gibi kamusal alanda da varlık göstermiş olsalar da toplumun onlardan bekledikleri görevlerde eksilme olmaz. Bir kadın hem işe gidip aile bütçesine katkıda bulunmalı hem de iyi bir ev kadını olmalıdır (Uslu, 2012: 91-101). Cinsiyete göre zaman kullanımı Türkiye’de saat bazında erkeklerin ev işine ayırdığı zaman 0,85 ve kadınlarda bu oran 5,28’dir (TÜİK, 2012: 103). Cinsiyete göre çalışanların zaman kullanımı kadınlar için kazanç amacıyla çalışanlarda işlerine 4,32 saat ve ev işlerine ayırdıkları zaman 4,05 saattir. Erkekler arasında kazanç amacıyla çalışanlarda işlerine ayırdıkları zaman 6,13 saat ve ev işlerine ayırdıkları zaman 0,72 saattir (TÜİK, 2012: 104). Bu veriler çalışan kadınlar ve çalışan erkeklerin ev işlerini bölüşümdeki eşitsizliğini göstermektedir. Çalışan kadınlar, eğitim seviyeleri yükselmiş olmasına rağmen ev işlerini büyük oranda üstlenmeye devam etmektedirler.

“Eğitim düzeyi düşük olan kadınlar kendilerini maddi olarak eşlerine daha bağımlı hissederek”. Bu varsayımının doğruluğu araştırmada tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi düşük kadınlar kendilerini maddi olarak eşlerine daha bağımlı hissetmektedir. Bu kadınların eğitim düzeyleri düşük olduğu için iş bulma olanakları daha düşüktür. Eşleri olmadan geçimlerini sağlamak daha zor olacaktır. Eşlerine maddi bağımlılıktan rahatsızlık duyanların başında %67,08 oranla ilkökul mezunu kadınlar gelmektedir.

Araştırmanın son varsayımı; “Ev kadını olmak, kadınlara boş zamanlarında çocukları ile daha çok zaman geçirmeyi sağlar”. Bu varsayımın doğruluğu tespit edilmemiştir. İzmirli ev kadınları %32,67’lik oran ile boş zamanlarını en çok sosyalleşerek geçirmektedir. %24,43’lük oranla ile ikinci sırada TV/sinema gelmektedir. Ev kadınlarının sadece %18,18’inin boş zamanlarında çocuklarıyla ilgilenmeleri, toplumda var olan çalışan kadınların çocukları ile daha az zaman geçirdikleri yargısını bir kez daha çürütmektedir.

Araştırmada kadınların %28,36’sı evlendikleri için yüksek eğitim alamadıklarını ifade etmişlerdir. Günümüzde çocukluk döneminde zorla gerçekleştirilen evlilikler ne yazık ki ciddi bir toplumsal sorun olarak devam etmektedir. Yine geleneksel anlayış kadınların yüksek eğitim almalarını gereksiz görür ve çok genç yaşta evlenmeleri için onlara baskı yapar. Kadınların evli olup olmamaları toplumsal statülerini de etkiler. Çalışan ve eğitimli kadınlar her ne kadar toplumda belli bir seviyenin yukarısında bir statüye sahipse de evli

olmadıkları müddetçe kadınlar arası hiyerarşide konumları oldukça düşüktür (Uslu, 2012: 91-101). Evli kadınlar bekârlara göre, çocuğu olanlar olmayanlara göre, ileri yaşlarda da çocuklarını evlendirip torunu olanlar olmayanlara göre daha yüksek bir statüdedir. Hiyerarşinin en altında ise “evde kalmışlar”, “dullar” ve “kısır kadınlar” vardır (Lüküslü ve Çelik, 2008: 107). Bu geleneksel anlayışa bağlı olarak kadınlar genç yaşlarında evlenerek eğitim hayatından koparlar. Araştırmaya katılan ev kadınlarının geçmişe dönme şansları olsa %38,35’inin eğitim hayatına devam etmek istediği, %11,93’ünün meslek sahibi olmak istediği ve %38,06’sının evliliğini değiştirmeyi istemesi kadınların geçmişlerine dair yaşamış oldukları pişmanlıkları göstermektedir. Ama araştırmaya katılan ev kadınlarının hemen hemen hepsinin kız çocuklarının eğitimine büyük önem vermesi ve onların kariyer sahibi olmalarını istemeleri, kadınların gelecekları için olumlu bir gelişmedir.

Kadınların eğitim seviyesinin yükseltilmesi tek başına ataerkil yapının zayıflamasına ve kadınların güçlenmesine yardımcı olmamaktadır. Toplumda güçlü ataerkil yapının kırılması için kadınların ekonomik özgürlüklerini kazanmaları ve işgücüne katılmaları gerekmektedir. Kadınların işgücüne katılabilmeleri için ataerkil anlayışın sadece kadına yüklediği sorumlulukların “çocuk ve yaşlı bakımı, ev işleri” gibi paylaştırılması gelmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının yüksek, kadın istihdam oranlarının %60'lara ulaştığı Avrupa ülkelerinde yapılmış sosyal politikalar örnek alınmalı ve uygulamaya geçirilmelidir. Bunların başında yeterli sayıda ücretsiz kreş ve anaokullarının hizmete girmesi ile ücretli doğum izinlerinin ebeveyn izni olarak düzenlenerek anne ve babalar arasında çocuklarının bakımının paylaşılması gelmektedir. Kadınların özgürleşmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının güçlenmesiyle, batı toplumlarında deneyimlendiği gibi, erkeklerde çocuk bakım hizmetleri ve ev işlerine katılmayı belki başta zorunluluk olarak görecekları, ama zamanla gönüllü olarak bu işleri üstleneceklerdir.

Kaynakça

- ARSLAN, C., CEVİZ, D., 2007, “Araştırma Ev Hanımı ve Çalışan Kadınların Obezite Prevelansı ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının Değerlendirilmesi”, *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* cilt: 21 sayı: 5 Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü <http://tip.fusabil.org/pdf/pdf_FUSABIL_529.pdf>(Erişim tarihi: 26.10.2015).
- BEAUVOIR, S., 1947, *Le Deuxieme Sexe*. <http://www.franceinfo.us/03_books/books/beauvoir-deuxieme-sexe.pdf> (Erişim tarihi: 05.09.2014).

- BORA, A. (2005). *Kadınların Sınıfı cretli Ev Emeği ve Kadın znelliğin İnşası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CANTEK, F. Ő., 2001, "Fakir/haneler: Yoksulluğun Ev Hali", *Toplum ve Bilim* Sayı: 89. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇAKIR, S., 2014, *Erkekler Kulübünde Siyaset*. İstanbul: Versus.
- ARKOğLU, A., KALAYCIOğLU, E.,2009, *The Rising Tide of Conservatism in Turkey*. The United States: Palgrave Macmillan.
- ÇİLLİ, A. S., KAYA, N., BODUR, S. ÖZKAN, İ. KUCUR, R., 2004, "Ev kadınlarında ve çalışan evli kadınlarda psikolojik belirtilerin karşılaştırılması" *Genel Tıp Dergi*, 14 (1), Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi.
<http://www.geneltip.org/upload/sayi/39/GTD-00279.pdf> (Erişim tarihi: 04.11.2014).
- ECEVİT, Y., 2012, "Feminist Sosyal Politika Bağlamında Türkiye'de ocuk Bakımı ve Erken ocukluk Eğitimine İki Paradigmadan Doğru Bakmak". *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği* (içinde) Makal, A.,Toksöz, G.(der.) Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- ERDEM, Y. T.,YİğİT, H., 2010, *Bacıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- ERZENE-BÜRGİN, D., 2014, "Feminist Kuram", *Kadın ve Toplum* (içinde) Erciyeş, G., Aydınoğlu N. (der.) İzmir: İzmir Üniversitesi Yayınları.
- GLOBAL GENDER GAP REPORT, 2013, <<http://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2013>> (Erişim tarihi: 20 Ekim 2014).
- GÖKALP, Z., 2013, *Trklğn Esasları*. Bilgeoğuz Yayınları.
- GÖKSEL, İ., 2014, "The Influence of Maternal Employment on Children's Long Run Achievement: Case of Izmir"*Gender and Education from Different Angles* (içinde) Jarecka-Zyluk, M. And Holz, O. (ed.), Zurich: Lit Verlag.
- GÖKSEL, İ., 2013, "FemaleLabor Force Participation in Turkey: The Role of Conservatism", *Women'sStudies International Forum*, 41 (1), Elsevier, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277539513000721> (Erişim tarihi: 24.11. 2014).
- GÖRGÜLÜ, ., 2014, *Kadın ve Siyaset*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- GNAL, B., 2012, "İzmir'de boşanma oranı neden daha yüksek?" *Habetrk*,17 Haz.
<http://www.hthayat.com/iliski/iliski-rehberi/haber/1006741-izmirde-bosanma-orani-neden-daha-yuksek> (Erişim tarihi: 10.05.2015).

- IPSOS, 2014, "Türkiye'nin Kadınları Geçmişlerini Değiştirmek İstiyor" Radikal, 8 Eylül
<http://www.radikal.com.tr/yeniakil/turkiyenin_kadınları_geçmişlerini_değiştirmek_istiyor-1211462> (Erişim tarihi: 08.09.2014).
- KANDİYOTİ, D., 2011, "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözülmesine Yönelik Notlar.", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (içinde) Tekeli, Ş.(der.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KITTERØD, R. H., RØNSEN M., 2013, "Opting Out? Who Are the Housewives in Contemporary Norway?", *European Sociological Review*, 29(6), doi: 10.1093/esr/jct015.
- KSGM., 2012, "Türkiye'de Kadının Durumu".
<http://www.kadınstatusu.gov.tr/upload/kadınstatusu.gov.tr/mce/2012/trde_kadının_durumu_2012_ekim.pdf> (Erişim tarihi: 20 Ekim 2014).
- KOCACIK, F., GÖKKAYA, V. B., 2005, "Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları" *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
<http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/t%C3%BCrkiye%E2%80%99de%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fan%20kad%C4%B1nlar%20ve%20sorunlar%C4%B1.pdf> (Erişim tarihi: 19.09.2014)
- LUO, L., 1994, "Life Events, Social Support and Depression among Taiwanese Housewives.", *Counselling Psychology Quarterly*, 7 (2), doi:10.1080/09515079408254147.
- LÜKÜSLÜ, D. VE ÇELİK, K., 2008, "Sessiz ve Görünmez 'Genç' ve 'Kadın': Ev Kızı", *Toplum ve Bilim*, 12, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OAKLEY, A., 1974, *The Sociology of Housework*, Bath: The Pitman Press.
- ÖNDER, N., 2013, "Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü", *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1 (1). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları.
http://app.csgb.gov.tr/cdd/pdf/sayi_01/02.pdf (Erişim tarihi: 31.08.2014)
- ÖZYEGİN, G., 2005, *Başkalarının Kiri. Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SPENDLOVE, D., GAVELEK, J. & MACM.V., 1981, "Learned Helplessness and the Depressed Housewife", *Social Work*, 26 (6).
- TÜİK, 2012, "İstatistiklerle Kadın 2012"
<http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=238> (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2014).

- TK, 2013, "Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, 2013".
<<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16015>> (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2014).
- TÜSİAD, 2000, "Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, alışma Yaşamı ve Siyaset".
<<http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/raporlar/kadin-erkek-esitligine-dogru-yuruyus--egitim--calisma-yasami-ve-siyaset>> (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2014).
- TüRKDOğAN, O., 2008, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- USLU, L., 2012, "Bir Odaya Sıkışmak: Bymekle ocukluk Arasında Kalmak", *Fe Dergi*, 4 (1)
<http://cins.ankara.edu.tr/20121.html> (Erişim tarihi: 16.10. 2014)

TÜRKİYE'NİN AB'YE UYUM SÜRECİNDE ENGELLİLERİN DEĞİŞEN KONUSU

*Ayşegül Demir**

Öz

AB devletlerarası olma niteliğine sahip, siyasi ve ekonomik olarak örgütlenmiş bir oluşumdur. Bu birliğe katılmayı bekleyen aday ülkelerin birliğe katılabilmeleri hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, istikrarlı bir demokrasi, birlik üyeleri ile rekabet edebilecek bir ekonomi ve AB yasalarını içinde bulunduran üyelik koşullarını kabul etmelerine bağlıdır. Birliğe aday olan ülkelerden biri olan Türkiye'nin katılım için bu ölçütlere uyma konusundaki tutumu her yıl ilerleme raporlarıyla belgelenmektedir. Söz konusu raporların boyutlarından biri olan insan hakları kriterlerinde içerilen önemli temalardan birini engelliler oluşturmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin engelliler konusunda gösterdiği değişimin eğilimini saptamak hedeflenmiştir. Çalışmanın materyalleri olarak belirlenen, 1998-2013 yılları arasında AB'nin Türkiye ilerleme raporları, niteliksel içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: AB, Uyum Süreci, İlerleme Raporları, Engelli

CHANGING POSITION OF DISABLED PEOPLE IN TURKEY DURING COMPLIANCE PROCESS TO THE EUROPEAN UNION

Abstract

AB is a politically and economically organize identity, which bears the quality of being interstate. The participation of candidate countries in the Union, which have been waiting for joining this Union, depends on the rule of law, the respect for human rights, a stable democracy, an economy to be able to compete with the other members of the Union and their accepting the conditions for the membership that harbor the Law of AB. The stance of Turkey, a country which is one of the candidates for the Union, as to matching the criteria for the participation is documented with the progress report every year. The disabled constitutes one of the important themes that are included in the criteria for human rights, which is one of the dimensions of the reports in question. In the study, we aimed to determine the predisposition of change Turkey exhibited as

* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, Doktora öğrencisi, (aysegul-dmr36@hotmail.com)

regards the disabled. AB progress reports of Turkey between the years of 1998-2013, which were determined as the materials of the research, we reevaluated by making qualitative content analysis.

Keywords: EU, Compliance process, The progress reports,
The disabled

Giriş

Ortaklık üzerine kurulu pek çok Avrupa ülkesinin oluşturduğu AB, engellilerin durumuna yönelik sosyal ve ekonomik politikalara önemli ölçüde yer vermektedir. AB'nin kriterleri doğrultusunda yayımlanan Türkiye'nin ilerleme raporları bu politikaların Türkiye'de ne denli hayata geçirildiğini görmek açısından önemlidir. Türkiye'nin, müktesebata uyumu açısından Avrupa ülkelerinde engellilere yönelik yapılan her türlü çalışmayı takip etmesi gerekmektedir. İlerleme Raporları, AB'ye uyum sürecinde Türkiye'nin hangi yönde ilerleme kaydettiğini, hangi yönde eksikliklerinin olduğunu değerlendirmektedir. Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de toplumun büyük bir kısmını oluşturan engellilerin toplumda hak ettikleri yerleri almaları ve toplum içinde varlık göstermeleri için bu raporlarda yer alan değerlendirmeler önemlidir. Raporlarda belirtilen eksikliklerin iyileştirmesine yönelik çalışmalar yapılması engellilerin daha iyi yaşam kalitesine sahip olmalarına katkı sağlayacaktır. Aynı toplumun birer parçası olduğumuz ve birlikte yaşadığımız engelliler için sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik açıdan üretilen tüm politikalar engelsiz bir yaşam olanağını mümkün kılacaktır. Bu doğrultuda çalışma, Türkiye'nin AB ile ilişkileri sonucunda Türkiye'nin içsel dinamiklerinden birini oluşturan engellilerin ilerleme raporlarında nasıl temsil edildiği üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Engelli kavramına ilişkin çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Birleşmiş Milletler Kurulu'nun, İnsan Hakları Bildirgesi'ne ek olarak 3447 sayılı Engelli Kişilerin Hakları Bildirisi'nin 1. maddesine göre engelli, *"kişisel ve sosyal yaşantısında kendi kendine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki, kalıtsal ya da sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlar"* şeklinde tanımlanmıştır (Kayacı, 2007: 10). Türkiye'de engelliler hakkında 2005 yılında çıkarılan 5378 Sayılı Kanuna göre engelli, *"doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük ihtiyaçlarını karşılamada güçlükleri olan; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi"*dir (Resmi Gazete, 2005). Engelliler, mevcut engel durumları nedeniyle engelsiz bireylerle eşit haklara sahip olabilmek için pozitif ayrıcalık taşıyan haklara sahiptir. Bu haklar, engellilere yönelik çevresel, ulaşım, istihdam, sosyal koruma, sosyal yardım alanlarını kapsamaktadır. Fakat insan hakları

bağlamında değerlendirildiğinde 'engelli hakları' sadece engellilere yönelik ayrı bir hak alanını ifade etmesi yönünde doğru bir kullanım olmamakla birlikte herkes için eşit bir şekilde var olan hakların ortak kullanılabilmesi meselesi olarak ele alınmalıdır (Çiftçi, 2013: 11). Resmi Gazete'nin 14.07.2009 tarih ve 27288 sayısında "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme" yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Engellilerin hakları genel olarak; *"Ayrımcılık yapılmaması ve eşitlik, erişebilirlik, yaşama hakkı, yasa önünde eşit tanınma, adalete erişim, kişi özgürlüğü ve güvenliği, işkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz kalmama, sömürü, şiddet veya İstismara maruz kalmama, kişisel bütünlüğün korunması, seyahat özgürlüğü ve uyrukluk, bağımsız yaşayabilme ve topluma dâhil olma, kişisel hareketlilik, düşünce ve ifade özgürlüğü ile bilgiye erişim, özel hayata saygı, hane ve aile hayatına saygı, eğitim, sağlık, rehabilitasyon ve rehabilitasyon, yeterli yaşam standardı ve sosyal korunma, siyasal ve toplumsal yaşama katılım, kültürel yaşama, dinlenme, boş zaman aktiviteleri ve spor faaliyetlerine katılım"* olarak ifade edilmiştir (Resmi Gazete, 2009).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Başlangıç bölümünde, toplumdaki tüm birey ve organların öğretim ve eğitim yoluyla *"insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirmek"* ve *"insan haklarının ve temel özgürlüklerin evrensel ve eylemsel olarak tanınmasını ve uygulanmasını sağlamak"* olarak ifade edilen iki amacı gerçekleştirmek için çaba göstermeleri istenmiştir (Gülmez, 1994). Bu amaçların AB 'Temel Haklar Şartı'nın 21. Maddesinin 1. Paragrafında ve 26. maddesindeki görünümü şu şekildedir (Giresunlu ve Akıncı, 2011: 141). *"Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya toplumsal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasal veya başka konulardaki görüşler, ulusal bir azınlığın üyesi olmak, mal, doğum, engellilik/özürlülük, yaş, cinsel eğilimler gibi hususlara dayanılarak ayrımcılık yapılamaz"* (21. Madde); 2) *"Avrupa Birliği, özürülü kişilerin bağımsızlıklarını, sosyal ve mesleki açıdan içinde yaşadıkları topluma katılıp katkıda bulunmalarını sağlayacak önlemlerden yararlanma haklarını tanır ve bu haklara saygı duyar"* (26. Madde). Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yaptırılan araştırmaya göre, Türkiye'de toplam nüfusun yüzde 12,29'u engellidir (TÜİK, 2011). Engellilerin ülkemizde ve dünyada bilinen en yaygın türleri ortopedik engelliler, görme engelliler, işitme ve konuşma engelliler, zihinsel engelliler ve süreğen hastalıklılardır (Öztürk, 2011: 22). Gruplara göre ayrıldığında, engellilerin çoğunluğunu (yüzde 9,70) süreğen hastalıklar oluşturmaktadır. Diğer engelli grupları toplam olarak yüzde 2,78 oranında kalmaktadır. Bu oranlar içinde yüzde 1,25 ile ortopedik engelliler ilk sırayı, görme, zihinsel, dil ve konuşma engelliler ikinci sırayı ve işitme engelliler de son sırayı almaktadır. Engelliler yaşları itibariyle değerlendirildiğinde, engellilerin çocuk ve genç nüfus içinde oranının düşük olduğu anlaşılmaktadır. Genel nüfus içinde 0-14 yaş grubundakilerin oranı yüzde 29,7 iken aynı yaş grubundaki engellilerin oranı yüzde 18,9'da kalmaktadır. Süreğen hastalıkların dışındaki engelli gruplar ele

alındığında ortopedik engellilerin yüzde 73,30'u, görme engellilerin yüzde 76,32'si, işitme engellilerin yüzde 67,10'u, dil ve konuşma engellilerin yüzde 50,16'sı ve zihinsel engellilerin yüzde 49,89'u sonradan engelli olmuştur. Doğuştan engelli olanların nedenlerine yönelik olarak değerlendirme yapıldığında en fazla karşılaşılan neden yüzde 16,96 ile 23,42 oranında genetik ve kalıtsal bozukluk olmaktadır (TÜİK, 2002).

1. Türkiye'nin AB'ye Uyum Sürecinde Engellilere Yönelik Kurumsal Değişimler

Türkiye-AB ilişkilerinin dönüm noktası, 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık statüsünün teyit edilmesi ve Türkiye'nin AB'nin Yeni Genişleme Politikası çerçevesinde oluşturulan sisteme, diğer aday ülkelerle eşit statüde katılacağına ilişkin karar ile olmuştur. Helsinki Zirvesi'ni takiben başlayan adaylık sürecinde, diğer aday ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de İlerleme Raporları hazırlanmıştır (Manisalı, 2000: 85). AB üyeliği için Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmek gerekmektedir. Bunlar; a) Siyasi Kriterler: Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını güvence altına alan ve azınlık haklarına saygı gösteren istikrarlı bir kurumsal yapının varlığı; b) Ekonomik Kriterler: İşleyen bir pazar ekonomisinin ve Birlik içindeki rekabet baskıları ve piyasa güçleri ile başa çıkabilme yeteneğinin varlığı; c) Topluluk Müktesebatına Uyum: Politik, ekonomik ve parasal Birlik hedeflerine bağlılık dâhil, üyeliğin yükümlülüklerini üstlenme yeteneğine sahip olmaktır (Karluk, 2003: 94).Kopenhag'da Aralık 2002'de toplanan Zirve'nin Sonuç Bildirisi'nde, Türkiye'nin diğer aday ülkelere uygulanan kriterler temel alınarak Birliğe katılacak olan bir aday ülke olduğunu belirten 1999 tarihli Helsinki Kararı doğrultusunda Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini karşılamak için attığı adımlar memnuniyetle karşılanmıştır. Helsinki'de de onaylandığı gibi, aday ülkenin Avrupa Konseyi'nin 1993'te Kopenhag'da belirlediği siyasi kriterleri yerine getirmiş olmasına bağlıdır (Barchard, 2000: 23).Türkiye hakkında 2004 yılı Aralık ayı yaklaştıkça AB yetkilileri tarafından sıkça dile getirilen görüş Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesi durumunda AB ile tam üyelik müzakerelerine başlanabileceği şeklindedir (DPT, 2003:2-3). AB Bakanlığı, bu hususta temel hak ve özgürlüklerin kapsamını genişleten, demokrasi, hukukun üstünlüğü, düşünce, ifade özgürlüğü ve insan hakları gibi alanlarda mevcut düzenlemeleri güçlendiren ve güvence altına alan reformlara devam edildiğini açıklamıştır. 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde, AB-Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktasının daha yaşandığı ve Zirve'de Türkiye'nin siyasi kriterleri yeteri ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlanması kararı alınmıştır (AB Bakanlığı, 2014).

AB, son yirmi yıldır engelliliği farklı bir biçimde anlamlandırmaya başlamıştır. Bu yeni yaklaşımda engelliler, pasif ve yardıma muhtaç bireyler olarak değil, toplumda diğer bireylere eşit haklara sahip ve bu haklar

doğrultusunda toplumla bütünleşmek için mücadele eden bir topluluk olarak görülmektedir (EYH, 2015). AB'de, 1945 yılına dayanan engellilikle ilgili haklar, ilk kez 1948 yılında yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde dile getirilmiştir (Burcu, 2007: 49). Beynamede; *"Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere, sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakılacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır"* ibaresi yer alır (Er, 2001: 38). Avrupa Konseyi tarafından, 21 Aralık 1981 tarihinde Avrupa Topluluğu düzeyinde engellilerin sosyal entegrasyonuna ilişkin karar alınmıştır. Bu kararın ardından 24 Temmuz 1986 tarihinde "Avrupa Topluluğu Düzeyinde Engellilerin İstihdamına İlişkin Konsey Kararı" alınmıştır. Diğer bir karar, Avrupa Konseyi ve Eğitim Bakanlıklarının 31 Mayıs 1990 tarihinde "Engelli Çocuk ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemi İçinde Kaynaştırılmalarına Yönelik Karar"dır. Konsey ve hükümet temsilcileri, 20 Aralık 1996 tarihinde aldıkları kararla "Engelliler İçin Fırsat Eşitliği-Topluluğun Yeni Engellilik Stratejisi 1996" başlıklı tebliği yayımlamıştır. 7 – 9 Aralık 2000 tarihleri arasında Nice' da toplanan Avrupa Konseyi, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı"nı kabul etmiştir. Avrupa Komisyonu, 22 Mayıs 2000 tarihinde "Engelli Bireyler İçin Engelsiz bir Avrupa'ya Doğru" tebliğini yayımlamıştır. Komisyon, 2010 yılına kadar olan dönemi kapsayan "Avrupa Engellilik Eylem Planı" hazırlamıştır (Giresunlu ve Akıncı, 2011: 136-142).

Türkiye, engellilere yönelik Anayasa'dan başlayarak Avrupa Sosyal Şartı, İş Kanunu ve Engelliler Kanunu'nda istihdamla ilgili kanunlara kadar özel düzenlemeler yapmıştır.10/06/2003 Sayı 25134 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmak suretiyle yürürlüğe giren İş Kanununun 30, 101 ve 108. maddeleri engelli çalışanlara yönelik hükümler taşımaktadır. Bu Kanunun amacı; engelliliğin önlenmesi, engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenlik ile ilgili sorunların çözümü ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri alarak topluma katılımlarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmaktır. Engellilere yönelik esas alınan ve temel düzenlemelere sahip Engelliler Kanunu 07/07/2005 tarihinde 5378 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Engelli çalışanların haklarının korunmasına ilişkin düzenlemeler TBMM tarafından kabul edilerek Resmi Gazete'nin 09/04/2007 tarihli sayısında yayımlanan "Avrupa Sosyal Şartının 15. Maddesinde yer almaktadır (Kızıldaş, 2014: 240-243). Engellilerle ilgili günümüze kadar sağlanan gelişmelerin temelini oluşturan Özürlüler İdaresi Başkanlığının hizmet alanı; engelli kişinin insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını ve topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarını sağlamaktır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasına ilişkin 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 8/06/2011 tarihinde, Özürlüler

İdaresi Başkanlığı ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğüne (SHÇEK) bağlı Özürlü Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ve Yaşlı Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığının birleştirilmesiyle Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 3/5/2013 tarih ve 28636 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6462 sayılı Kanunla Genel Müdürlüğün adı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak değiştirilerek engellilere ve yaşlılara hizmet sunmaktadır (EYH, 2015).

2.Çalışmanın Yöntemi

Birey-toplum etkileşimi içinde oluşturulan sosyal ilişkiler, sosyal değerler, inançlar ve benlik gibi faktörler birey olma göstergelerinin sosyal niteliğini göstermektedir. Bu faktörler, aynı zamanda bireyin sahip olduğu temel haklar üzerinde de belirleyici rol oynamaktadır. Engelliler açısından, içinde yaşadıkları topluma ilişkin tanımlanan bu faktörler zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Sayıları bir hayli çok olan engelliler tarihin belirli dönemlerde yok sayılmış ya da görmezden gelinmişler, günümüzde ise belirli dönemlerde görünürlükleri olmasına rağmen engellilerle ilgili yapılan çalışmalar eksik kalmıştır. AB'de her altı kişiden bir tanesi yani yaklaşık seksen milyon kişi hafiften ağır dereceye kadar çeşitlilik gösteren engellerle yaşamaktadır. Yetmiş beş yaş üzerindekiilerin üçte birinden fazlası belirli bir ölçüde kendilerini sınırlayan engellerle yaşamakta, %20'sinden fazlasıysa ciddi derecede engellidir (Eurostat, 2014). AB, 'Ekonomik ve Sosyal Haklar' konusunda engellilere yönelik ciddi çalışmalar yapmaktadır. Bunlardan bazıları ise şöyledir: Konsey Kararı 27 Kasım 2000, İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Konusunda Genel Çerçeve; Konsey İlke Kararı 15 Haziran 2003, Engelli Bireylerin İstihdamının ve Toplumsal Bütünleşmelerinin Teşvik Edilmesi; Konsey İlke Kararı 6 Mayıs 2003, Engelli Bireylere Yönelik Kültürel Etkinlikler ve Bu Etkinliklere Ulaşılabilirlik; Konsey İlke Kararı 5 Mayıs 2003, Engelli Öğrencilere Eğitim ve Mesleki Eğitimde Fırsat Eşitliği Sağlanması (Giresunlu ve Akıncı, 2011: 133). Bu yönüyle birlik, kendisine üye ve üye olmaya aday olan ülkelerden engellilere yönelik yaptığı çalışmalara destek olmalarını ve bu yönde ilerlemelerini beklemektedir.

Bu çalışma, Avrupa Komisyonunun AB'ye aday ülke olan Türkiye için yayımladığı ilerleme raporları kullanılarak yapılmıştır. İlerleme raporlarında örnekleme belirlemede genel olarak nitel araştırmalarda tercih edilen amaçlı örnekleme tekniği uygulanarak 1998-2013 yılları arasındaki ilerleme raporlarında engelliler temasını karşılayan kısımlara ulaşılmıştır. Bu yılları içeren ve her yıl yayımlanan toplam olarak 16 adet İlerleme Raporu bulunmaktadır. Bu raporların tümü dikkate alınarak araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Raporlarda, sadece engellilikle ilgili işlenmiş olan 'İstihdam ve Sosyal İşler', "İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması", 'Sosyal Politika ve İstihdam', 'Müktesebat Başlıkları', 'Müktesebat Fasılları', 'Fasıl 13: İstihdam ve Sosyal

Politika”, ‘Fasıl 19: İstihdam ve Sosyal Politika’ maddelerinin çözümlemesi yapılmıştır. Araştırmanın amacını gerçekleştirmek için nitel bir araştırma tekniği olan içerik analizi aracılığıyla engelliler temasını içeren kısımlar dâhilinde temalar oluşturulmuştur. Analizin temelinde ise temalardan hareketle çıkarsama ve yorum bulunmaktadır. Araştırmada ilerleme raporları 2005 öncesi ve 2005 sonrası olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiştir. Analiz ve yorumlama ise, veri kaynağı olan raporların incelenmesi aşamasının tamamlanması sonucu ortaya çıkan beş tema bağlamında yapılmıştır. Bu temalar ise; istihdam, erişilebilirlik, sosyal koruma, sosyal dışlanma ve sosyal içerme olarak belirlenmiştir.

3.İlerleme Raporlarında Engellilerin Değişen Konumu

Avrupa Komisyonu, her yıl Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde olan her bir aday ülke için o ülkenin üyeliğe hazırlık sürecinde kaydettiği ilerlemeyi değerlendiren bir rapor hazırlamaktadır. Komisyon, aday ülkenin müktesebata uyum alanında kaydettiği ilerlemeleri ve bu alanda gözlemediği eksiklikleri yıllık olarak kaleme aldığı ‘İlerleme Raporları’yla değerlendirmektedir. Türkiye'ye yönelik ilk ilerleme raporu 1998 yılında yayımlanmıştır. Sonraları ise bunu yıllık olarak yayımlanan raporlar izlemiştir. Çalışmanın bu bölümünde ilerleme raporlarının engelliler ile ilgili kısmı için yapılan niteliksel içerik analizinin bulguları ele alınmıştır. Engelliler Hakkında 2005 yılında çıkarılan 5378 Sayılı Kanun çerçevesinde ele alınan raporlar, 2005 öncesi ve 2005 sonrası olarak iki döneme ayrılmış ve engellilerin konumu; istihdam, erişilebilirlik, sosyal koruma, sosyal dışlanma ve sosyal içerme temalarıyla değerlendirmeye alınmıştır. Buradaki amaç; engelliler hakkında söz konusu kanunun çıkarılmadan önce ve çıkarıldıktan sonraki dönemlerde engellilere yönelik iki yönlü partiküllerini ortaya çıkarmaktır. Böylece, engellilere ilişkin yasanın Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Türkiye'nin engellilik olgusu ile ilgili geçirdiği kırılmalar, geçişler ve değişimler daha net görülebilir.

Türkiye'nin 1998 ve 1999 yıllarına ait raporlara engellilere ilişkin değerlendirme yapılmamıştır. 1998 raporunda; “kamu otoritelerinin işleyişinde bazı aksaklıklar olduğu, insan hakları ihlallerinin sürdüğü ve azınlıklara uygulanan tavırda önemli eksiklikler bulunduğunu göstermektedir” (İlerleme Raporu, 1998: 41) ve 1999 raporunda; “Son gelişmeler, Türkiye’de bir demokratik sistemin temel özellikleri mevcut olmakla beraber, ülkenin Kopenhag politik kriterlerini hâlâ karşılamadığını teyit etmektedir. İnsan hakları ve azınlıkların korunması konularında ciddî eksiklikler vardır” (İlerleme Raporu: 1999: 47) ibareleri mevcuttur. Bu durum 1990’lı yıllar Türkiye’sinin siyasi kriterler çerçevesinde içinde bulunduğu konjonktürel durum hakkında bilgi vermektedir. Türkiye’de yaşanan siyasi gelişmeler AB ile olan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Kopenhag Zirvesi’nde belirlenen kriterler içerisinde siyasi kriterlerin hayati önemi bu yönüyle belirgin bir şekilde görülmektedir. 2001 –

2004 yılları arasındaki raporlarda, 'İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması' maddesi içerisinde 'Ekonomik ve Sosyal Haklar' başlığında engelliler konusu ele alınmıştır. 2005 yılı öncesi için Türkiye'nin içinde bulunduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar göz önünde bulundurulduğunda yaşanan siyasi gelişmelerin sosyal alanda yaşanan gelişmeleri ikincil plana ittiği söylenebilir. Türkiye'nin AB uyum sürecinde müzakerelerin başlangıç tarihi olan 2005 yılı önem taşımaktadır. Bu nedenle sosyal politika alanını içeren engellilik konusunun görünürlüğü 2005 yılı öncesi İlerleme Raporlarında arka planda kalmıştır. 2005 yılında ayrımcılıkla mücadele kapsamında çıkarılan 'Özürlülük Yasası', engellilerin hakları doğrultusunda atılmış somut bir adım olması nedeniyle oldukça önemlidir. Çıkarılan bu yasayla birlikte engellilerin haklarıyla ilgili toplumda engelliler ve engelli olmayanlara farkındalık yaratılması amaçlanmıştır. Yasa çıkarılmadan önce engellilerle ilgili konuların ilerleme raporlarına yansımaya şekli Türkiye'nin sosyal alanda gerçekleştirdiği politikaların bir sonucunu göstermektedir.

AB'ye uyum sürecinde siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve topluluk müktesebatına uyum alanında, Türkiye'nin yerine getirmesi gereken yükümlülükler bulunmaktadır. Yasal düzenlemelerdeki eksikliklerin ve uygulamadaki aksaklıkların giderilmesi için siyasi, ekonomik ve topluluk müktesebatına uyum kriterlerinin yükümlülüklerini içeren reform sürecinin sürdürülmesi önem taşımaktadır. Bu reform süreci dâhilinde olan engelliler konusu 2005 yılı ve sonrasında ilerleme raporlarında Siyasi Kriterler içinde 'Ekonomik ve Sosyal Haklar' başlığında ve müktesebatta yer alan 33 fasılın içinde 'Fasıl 19: İstihdam ve Sosyal Politika' başlığında işlenmeye devam etmiştir. 2007 yılı ilerleme raporunda, "özürlülük" ve "engellilik" kavramları arasındaki kullanım kargaşasının netleştiği görülmektedir. 2007 Yılı İlerleme Raporu yayımlana kadar hem özürlülük hem de engellilik olarak kullanılan engellilik kavramının iki dilli yaklaşımın yerini, 2007 raporundan itibaren "engellilik" kavramı olarak kullanılan tek dilli yaklaşım almıştır. Ekonomik ve Sosyal Haklar başlığı altında ele alınan engellilerle ilgili "özürlüler" olarak başlayan ifadenin yerine "Sosyal olarak savunmasız ve/veya engelli kişiler" ifadesi kullanılmaya başlamıştır (İlerleme Raporu, 2007: 19). Ayrıca 2007 yılından itibaren raporların 'Fasıl 23: Yargı ve Temel Haklar' başlığının Temel Haklar kısmında da engellilerle ilgili konular işlenmeye devam etmiştir (İlerleme Raporu: 2007: 62). 2013 raporunda engelliler konusu 'Ekonomik ve Sosyal Haklar' başlığı altında değil fasıllar kısmını içeren bölümde ele alınmıştır (İlerleme Raporu, 2013: 40).

3.1. İstihdam

2005 Öncesi İlerleme Raporları: Engellilikle ilgili konular AB Komisyonunun 1997 yılında Avrupa İstihdam Stratejisinin kabul edilmesinden bu yana yıllık olarak hazırlanan Konsey yönergelerinde yer almaktadır. Üye

ülkelerin hazırlayacakları İstihdama Yönelik Ulusal Eylem Planlarına engelli grupları da dâhil ederek iş olanaklarını artırmaları ve iş becerilerini geliştirmeye yönelik çaba göstermeleri gerekmektedir. Avrupa ülkelerinde engelli istihdamının artırılması için engelli kişilerin istihdamının zorunlu kılınması yerine, işverene başka bazı imkânlar tanınmaktadır. Engelliler için yasal istihdam zorunluluğu bulunan bazı Avrupa ülkelerinde; işverene vergi indirimi sağlanması, engelli istihdamı nedeniyle yapılması zorunlu olan yatırımların yarısının devletçe karşılanması, zorunlu iyileştirme hizmeti verilmesi, belirli süreyle ücretlerinin veya sigorta primlerinin devletçe karşılanması, işverene kredi veya sübvansiyon verilmesi gibi istihdamı teşvik edici devlet katkıları bulunmaktadır (Becerren ve Kasalak, 2010: 50-53). Avrupa Komisyonun 1998-1999 raporları incelendiğinde, engellilik konusunu içeren bir ibareye rastlanmamıştır. Bu konuda yapılan çalışmaların raporlara yansımaması dikkat çekicidir. Türkiye'nin siyasi durumunu iyileştirme çerçevesinde göstermiş olduğu çabanın, engellilik konusunu içeren sosyal haklar hakkında gösterdiği çabanın önüne geçtiği görülmektedir (İlerleme Raporu, 1998; İlerleme Raporu, 1999). 2000 raporunda, engelliler konusunun rapor kapsamına dâhil edildiği görülmektedir. Bu durumun 2000 yılında gerçekleştirilen Nice zirvesi ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu zirve, sosyal koruma ve sosyal içerme alanlarında, Birliğin belirlediği temel hakları içeren AB Temel Haklar Şartı'nı, bağlayıcılığı olmayan bir deklarasyon olarak benimsenmiştir. Bu şart, AB vatandaşları ile birlik sınırları içinde yerleşik herkesin, kişisel, siyasal, ekonomik ve sosyal haklarını tanımlayarak hakları; onur, özgürlükler, eşitlik, dayanışma ve yurttaş hakları ve adalet olarak sıralamıştır (Ataman, 2011: 105). AB'nin sosyal ve ekonomik haklar alanında yaptığı çalışmalar hem üye olan hem de üyeliğe aday olan ülkeleri yakından ilgilendirmektedir. Bu yönde yapılan çalışmalar birlik tarafından desteklenmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin siyasi krizlerine çözüm yolları bulmanın yanında sosyal alanlarda da çalışmalar yürütmeye başladığı görülmektedir. Fakat bu çalışmaların mevzuatta kalmayarak uygulamaya geçmesi beklenmektedir. Raporun 'Sosyal Politika ve İstihdam' başlığında Türk Çalışma Kanununun, özel ve resmi kurumların engellileri istihdam etmesini öngördüğü ifade edilmektedir (toplam personel sayısının en az %3'ü). Ancak, uygulama ve icra sağlanın sağlanamadığı sonucuna varılmıştır (İlerleme Raporu: 2000: 38). 2001 yılı raporuna göre, engellilere yönelik istihdam konusunda Türkiye'nin ilerleme kaydetmemiştir (İlerleme Raporu, 2001: 67-68). 2002 yılında, engellilerin sosyal yaşama katılımları ve istihdamları için eğitimin önemi düşünüldüğünde bu yönde üretilecek politikaların sadece mevzuatta kalmaması uygulamaya da geçmesi gerekmektedir. Komisyonda engellilerle ilgili çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı ileri sürülerek raporda engellilerin durumunun iyileştirilmesi için ilave çalışmalar yapılması ve Engelliler İdaresi Başkanlığı'nın idari kapasitesinin güçlendirilmesine büyük önem verilmesi gerektiği söylenmiştir (İlerleme Raporu,

2002: 83). Tuncay ve Ekmekçi'ye göre, "Avrupa Sosyal Şartı, sosyal haklar bakımından çok ileri hükümler içeren önemli bir belgedir. Bu şart, her Avrupa ülkesinin bireysel ve ulusal esenlik için temel olarak kabul ettiği sosyal haklara uzun vadede değişen ekonomik ve sosyal şartlar altında bile yeterli bir korumanın sağlanması için tasarlanmıştır" (Tuncay ve Ekmekçi, 2009: 52). 2003 raporunda, Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin engellilerin haklarına ilişkin Avrupa Sosyal Şartınının 15'inci maddesini henüz kabul etmediğini açıklamıştır. İş Kanunu, engellilere ilişkin olarak, 50'den fazla işçi çalıştıran işverenlere engellileri istihdam etme zorunluluğu getirmiştir (İlerleme Raporu, 2003: 83). 2004 raporunda, istihdam konusuna yönelik eşit muamele ilkesini tanıyan yeni İş Kanununun 2003'de kabulüne rağmen, Türkiye'de hala, ırk ve etnik köken, din veya inanç, yaş, cinsel eğilim ve engellilik gibi tüm yasaklanmış gerekçelerle ayrımcılığa karşı mevzuat eksikliği vardır (İlerleme Raporu, 2004: 26). 2004 raporundan itibaren engellilerin istihdamına yönelik değerlendirmeler "sosyal içerme" konusu içerisinde de ele alınmaya devam etmiştir. Engellilerin haklarıyla ilgili olarak, Temmuz 2005'te engellilere ilişkin yeni kabul edilen Yasa, farklı türlerdeki engelliliğin sınıflandırılması için rehber ilkeler sağlamak ve bakım hizmetleri, rehabilitasyon, erken teşhis, istihdam ve engellilerin eğitime ilişkin hükümler içermektedir. Raporda, sosyal politika ve istihdama yönelik AB müktesebatında belirtildiği şekilde istihdamda ayrımcılığın etkili bir şekilde yasaklanmasını güvence altına almayı amaçlayan ilave mevzuatın kabulü konusunda hiçbir gelişme kaydedilmediği ifade edilmektedir (İlerleme Raporu, 2005: 24). Türkiye'nin istihdam ve sosyal politikalarını AB mevzuatı ile uyumlu hale getirme yönünde, sınırlı olmakla birlikte, bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. İstihdam yasası ve işyerinde sağlık ve güvenlik alanlarında bazı yasal değişiklikler yapılmıştır. Türk makamları İstihdam Politikası Önceliklerine İlişkin Ortak Değerlendirme Kâğıdı (JAP) ve Ortak İçerme Değerlendirmesi (JIM) üzerinde çalışmaya başlamış ve ilerleme kaydetmiştir. JAP ve JIM, istihdam ve sosyal içerme alanlarında, Türkiye'nin politikalarını AB politikalarına yakınlaştırmak ve bu alanlarda karşılaşılan güçlükleri tanımlamak için adımlar olarak izlenmelidir. Her iki belgeyi tamamlamak ve sonuçlarını uygulamak öncelik sayılmalıdır. Hepsinden öte, bu fasılda yer alan hususlara ilişkin Türkiye'nin temel güçlüğü AB mevzuatının sahada tam olarak uygulanmasına ve uygulatılmasına ilişkindir. Her düzeyde idari kapasitenin güçlendirilmesine devam edilmelidir (İlerleme Raporu, 2005: 113).

2005 Sonrası İlerleme Raporları: 2006 raporunda, engellilerin istihdamına ilişkin 2005 yılında yürürlüğe giren Özürlüler Kanunu'nu takiben uygulamaya dönük çeşitli mevzuat yayımlanmıştır. Bunlar, engelliler için işyeri ve eğitim hizmetleri alanları olarak belirlenmiştir (İlerleme Raporu, 2006: 17). 2007 yılında, engellilerin istihdamına yönelik değerlendirme, "sosyal içerme" konusu içerisinde işlenmiştir (İlerleme Raporu, 2007: 54). 2008 raporunda, devletin engelli kişilerin istihdamını teşvik etmek için sosyal güvenlik primlerini

ödeyeceği belirtilmiştir (İlerleme Raporu, 2008: 22). İstihdama yönelik 2009 raporuna genel bir bakış açısıyla yaklaşılmış ve bu konuyla ilgili Türkiye'nin sosyal politika ve istihdam alanında sınırlı ilerleme kaydettiği belirtilmiştir (İlerleme Raporu, 2009: 65). 2010 yılı raporuna göre, engellilerin kamu kurumlarında istihdamı, bütçedeki personel kısıtlamalarından muaf tutulmuş, böylece bu kişilerin istihdam imkânlarının iyileşmesinin yolu açılmıştır. Farklı istihdam yöntemlerinin teşvik edilmesi de dâhil, kamuda ve özel sektörde engellilerin istihdam edilebilirliklerini artırmak için ilave tedbirlerin alınması gerekmektedir (İlerleme Raporu, 2010: 29). 2011 ilerleme raporunda, engellilerin istihdamını artırmak için sarf edilen çabaların kamu sektöründe belli ölçüde başarı sağladığı ifade edilmiştir. Ayrıca, yeni işler yaratılması ve evde çalışmanın teşvik edilmesi ile birlikte, hem kamu hem de özel sektörde ilave tedbirlerin alınması gerekmediği sonucuna varılmıştır (İlerleme Raporu, 2011: 34). 2012 yılı içerisinde engellilerde girişimciliğin teşvik edilmesi için bir protokol imzalanmıştır. Engellilerin kamu sektöründeki istihdamını artırmak için çabalar devam etmiştir. Ancak, alternatif istihdam yöntemleri ve işveren teşviklerinin yanı sıra, engellilerin kamu sektöründe ve özel sektörde istihdam edilebilirliğinin ve bu kişilerin finansmana erişimlerinin artırılması gerekmektedir (İlerleme Raporu, 2012: 28). 2013 yılına ait rapor, engellilerin istihdamına yönelik saptamayı, “sosyal içerme” başlığında ele almıştır. Bu nedenle değerlendirme sosyal içerme başlığı altında yapılacaktır (İlerleme Raporu, 2013: 41).

3.2. Erişebilirlik

2005 Öncesi İlerleme Raporları: Erişebilirlik (accessibility), insan haklarının ayrımcılık kadar sorunlu, hatta ayrımcılığı da kapsayan alanlarından biri olarak son dönemlerde insan hakları yazınında ve uluslararası örgütlerin çalışmalarında haklı bir yer edinmiştir. İnsan yapımı ve doğal fiziksel çevre başta olmak üzere, ekonomik, sosyal ve kültürel çevreye ulaşabilme, bu çevrelerde verilen hizmetlerden yararlanma ve katkıda bulunma olanaklarına sahip olmayı ifade eden erişebilirlik, her türlü hakkın kullanımında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal ve kamusal hatta bireysel yaşam alanları toplumun çoğunluğuna göre tasarlandığı için diğer kişiler açısından engel teşkil etmeyen ulaşım ve mekânsal özellikler, engelli kişilerin haklarını kullanmalarını önleyen bariyer niteliğindedir. Dünya ülkelerinin büyük bir kısmında kamusal ve kamuya açık binalar ve ulaşım sistemleri engellilerin erişimine uygun değildir. Ulaşım araç ve sistemlerinin elverişsiz olması, pek çok engelliye iş aramaktan ya da sağlık sorunlarını çözmek için sağlık kurumlarına gitmekten vazgeçirmektedir. Engellilerin iletişime yönelik ihtiyaçları da büyük ölçüde giderilememekte, erişilebilir formatta çok az bilgi bulunmaktadır. Araştırma kapsamında bulunan 93 ülkeden 31'inde görme engelliler için işaret dili çeviri hizmeti verilmemektedir. 30 ülkede 20 ya daha az sayıda işaret dili tercümanı bulunmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma konusunda

engellilerin oranı, nüfusun diğer kesimlerine göre oldukça düşüktür. Hatta bazı ülkelerde ve bölgelerde engelliler, günümüzde temel ürün ve hizmet sayılan telefon, televizyon, internet gibi ürün ve hizmetlerin bile erişilebilirliği sağlanamamaktadır (Çağlar, 2012: 542-543). Engellilere yönelik erişebilirlik hizmeti hakkında 1998, 1999, 2000, 2001 raporlarında herhangi bir ibareye rastlanmamıştır. 2002 raporunda, engellilerin sosyal ve eğitime yönelik hakları alanında Türkiye'nin gelişme kaydedemediğine ve mevzuatın gereği gibi uygulanmadığına vurgu yapılmıştır (İlerleme Raporu, 2002: 31). Avrupa Komisyonu 2003 raporunda, Türkiye'de engellilerin erişebilirliği konusunda yapılan çalışmaların eksik olduğu vurgulanmıştır. Bu eksiklikler engelli çocukların eğitim hizmetlerine erişiminin artırılması ve 'Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın idari kapasitesinin güçlendirilmesi olarak ifade edilmiştir (İlerleme Raporu, 2003). 2004 raporunda, özellikle engellilerin durumunu iyileştirmek için hala yapılacak çalışmalar olduğu dile getirilmiştir. Engelli çocuklar için eğitim hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi de dâhil olmak üzere, engelliler için merkezi ve merkezi olmayan yapıların ve imkânların güçlendirilmesine daha fazla önem verilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur (İlerleme Raporu, 2004: 95-97). 2005 yılının Temmuz ayında engellilerin haklarıyla ilgili olarak kabul edilen yeni yasa, işverenlere ve kamu kurumlarına işyerinde gerekli fiziksel düzenlemeleri yapma zorunluluğu getirmektedir. Fakat engelli kişiler için merkezi ve merkezi olmayan yapıların ve tesislerin (toplumsal hizmetler ve kuruluşlar) geliştirilmesine ve ayrıca engelli çocukların eğitime erişimini geliştirmeye daha fazla önem verilmelidir (İlerleme Raporları, 2005: 113). Engelliler hakkında 07/07/2005 tarihli 25868 sayılı 5378 numaralı kanunun 3. maddesinde engellilerin erişebilirliğine yönelik hususlar yer almaktadır. Bu maddede: *"Erişilebilirlik: Binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olmasını, Erişilebilirlik standartları: Türk Standartları Enstitüsünün erişilebilirlikle ilgili yayımladığı standartları"* ifade eder (Başbakanlık Mevzuat Sistemi, 2015). Bu durum yeni yasa ile birlikte engellilere ilişkin erişebilirliğin yasal olarak takip edilebilmesini mümkün kıldığını gösterir.

2005 Sonrası İlerleme Raporları: Engelliler hakkında yayımlanan kanun engellileri ilgilendiren her konu gibi erişebilirlik alanında da atılmış önemli bir adımdır. 2006 raporunda, engelliler için merkezi olmayan yapıların ve hizmetlerin sağlanması ve engelli çocukların eğitim imkânlarına kavuşabilmesi için ilave çaba gösterilmesi gereklidir. Ruh sağlığı hususunda, hizmetin kalitesi bakımından, özellikle önemli farklılıkların görüldüğü kırsal kesimde büyük eksiklikler mevcuttur (İlerleme Raporu, 2006: 17). 2007 raporunda, erişebilirliğe yönelik eğitim, sağlık, sosyal ve kamu hizmetlerine erişimleri konusunda herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Özellikle kamu binalarına erişimdeki fiziki engeller devam etmektedir. Bu alanda ve zihinsel engelli kişilerin bakım koşulları konusunda bilgi ve araştırma eksikliği bilgiye dayalı politika

oluşturmayı engellemektedir. Engelli Kişilere Dair Kanun ve ilgili düzenlemelerin uygulanması engellilerin hakları ve yaşam koşullarının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır (İlerleme Raporu, 2007: 19). 2008 yılında, devletin, engelli kişilerin istihdamını teşvik etmek için sosyal güvenlik primlerini ödeyeceği açıklanmıştır. Bununla birlikte, engelli kişilerin kamu hizmetlerinden yeterince yararlanmadığı belirtilmiştir. Bu durumun büyük ölçüde mevcut hizmetler konusunda bilgi sahibi olunmamasından ve başta fiziki engeller olmak üzere hizmetlere erişimde yaşanan sorunlardan kaynaklandığı sonucuna varılmıştır (İlerleme Raporu, 2008: 22). 2008 yılında, sosyal içerme alanında sınırlı bir ilerleme olmuştur. İstihdamlarını teşvik edebilmek için, engellilerin sosyal güvenlik primlerinin devlet tarafından karşılanması hususu, İstihdam Paketi'nde yer almaktadır (İlerleme Raporu, 2008: 63). 2009 yılında, kurumsallaşmış hizmetlere bir alternatif olarak toplum temelli hizmetler yeterince gelişmiş değildir. Fiziksel engelliler, esas olarak fiziksel engeller ve bilgi sahibi olmamak nedeniyle hizmetlere erişimde sorunlarla karşılaşmaktadır. Yerel seçimlerde engelliler için yeterli olanaklar sağlanmamıştır ve Yüksek Seçim Kurulu (YSK) engellilerin seçim haklarını kullanmaları üzerinde olumsuz sonuçlar doğuran kararlar almıştır (İlerleme Raporu, 2009: 26). Sosyal bakımdan korunmaya muhtaç ve engellilere muamele ve ayrımcılıkla mücadele ilkesine ilişkin olarak, Aralık 2008'de Türkiye, BM Engelliler Sözleşmesini onaylamıştır. Bununla birlikte, fiziksel engelliler, fiziksel engeller ve yetersiz bilinçlenme nedeniyle mevcut hizmetlere erişimde sorunlarla karşılaşmaktadır (İlerleme Raporu, 2009: 72). Ulaşılabilir yapıyı çevre oluşturulması için yapılacak çalışmalara yön verilmesi amacıyla; Özürlüler İdaresi Başkanlığı (Mülga) koordinasyonunda, Başbakanlık Sosyal ve Kültürel İşler Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, YÖK Başkanlığı, DPT Müsteşarlığı, Türkiye Belediyeler Birliği ve Türkiye Sakatlar Konfederasyonu temsilcilerinden kurulan bir heyetle Ulusal Eylem Planı hazırlanması ve bu planın etkin olarak uygulamaya konulması için 2010 yılı, 17.11.2009 tarihli Başbakanlık oluru ile "Herkes İçin Ulaşılabilirlik Eylem Yılı" olarak ilan edilmiştir (Resmi Gazete, 2014: 19-28). Ancak, ulaşılabilirlik stratejisi ve eylem planı henüz kabul edilmemiştir. Engelli hakları hakkında Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi ve İhtiyari Protokolünün uygulanmasını izlemeye yönelik ulusal mekanizma henüz oluşturulmamıştır (İlerleme Raporu, 2010: 29). 2010 yılında ilan edilen 'Ulaşılabilirlik Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı' 2011 yılında kabul edilmiştir. Ancak, engelliler lehine pozitif ayrımcılık yapılmasını öngören anayasa değişiklikleri spesifik tedbirlere dönüştürülmemiştir. Engelliler, eğitim, sağlık, sosyal ve kamu hizmetlerine erişimde zorluklarla karşılaşmışlardır. Yürürlükteki mevzuata rağmen, kamu binalarına erişimde karşılaşılan fiziksel engeller bir sorun olmaya devam etmiştir (İlerleme Raporu, 2011: 34). 2012 raporuna göre, Ulaşılabilirlik Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planının uygulanması sınırlı kalmıştır. Engelliler, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve kamu

hizmetlerine erişimde zorluklarla karşılaşmaya devam etmiştir. Kamu binalarına ve ilgili bütün kuruluşlara erişimde karşılaşılan fiziksel engeller devam etmektedir. Bu sorunun çözülmesine yönelik kapsamlı bir yatırım stratejisi mevcut değildir. Kamu kurumlarının engellilere yönelik erişim hizmetleri sunması için zorunlu uyum süresi uzatılmış ve ertelenmiştir. Kapsayıcı eğitim uygulamalarının, mevzuata uygun olarak kapsam ve kalite bakımından artırılması gerekmektedir. Mevcut sistemde, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin önemli bir rolü vardır ancak, teftiş, izleme ve değerlendirme sistemindeki eksiklikler, bu merkezlerin etkililiği konusunda şüphe uyandırmaktadır. Hemen hemen her merkezde, birçok çocuk kayıtlı görünmekle birlikte (devlet desteği almak amacıyla), bunlar gerçek anlamda kurslara katılmamaktadır. Denetimler, yeterince derin değildir ve sağlanan hizmetlerin içeriğini kapsamamaktadır (İlerleme Raporu, 2012: 29). 2013 raporunda, doğrudan engellilere erişim hizmetiyle ibareye rastlanmamış ama dolaylı olarak sosyal hizmetlerin kapsamı ve çeşitliliğinin artmaya devam ettiği belirtilmiştir (İlerleme Raporları, 2013: 41).

3.3. Sosyal Koruma

2005 Öncesi İlerleme Raporları: Genel olarak sosyal koruma, sosyal adaletin sağlanmasında bir araç olmanın yanı sıra yoksulluğun önlenmesinde de bir tür sigorta olarak kabul edilir. Sosyal koruma; işsizlik yardımları, emeklilik, çocuk desteği, ev yardımı, ulusal sağlık sigortası, meslek edindirme programları, tarımsal sigorta ve daha pek çok mekanizma vasıtasıyla ihtiyaç sahiplerine hizmet ulaştırılmasıdır (Kayalidere ve Şahin, 2014: 63). 1998 ve 1999 raporlarında 'sosyal koruma' konusunda engellilere yönelik bir değerlendirme bulunmamaktadır (İlerleme Raporu, 1998; İlerleme Raporu, 1999). Bu durum, 'sosyal koruma' kavramının görünürlüğünün henüz yeni kazanılmaya başlamasıyla ilişkilendirilebilir. 2000 raporuna göre, sosyal güvenlik sistemi, ciddi mali güçlük içinde olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin durumu AB üye devletlerine kıyasla önemli ölçüde daha kötü olmaya devam etmektedir. Nüfusun tamamı için yeterli temel sağlık hizmeti standartları temin edilmelidir. Türkiye'de engelliler için bir ulusal program henüz yoktur. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Sağlık, Milli Eğitim ve Çalışma Bakanlıkları ve İş ve İşçi Bulma Kurumu dâhil, engelli insanlar ile ilgili bazı kurumlar vardır (İlerleme Raporu, 2000: 38). Müktesebat AB'de 2000 yılında gerçekleştirilen Nice zirvesi sonrasında 'Sosyal Koruma' konusunda birtakım amaçlar belirlenmiştir. Bu amaçlar; 1) İşgücü piyasasına katılım ve herkes için kaynaklara, haklara, mal ve hizmetlere ulaşım; 2) Dışlanma risklerinin önlenmesi; 3) En çok korunmaya muhtaç olanlar için önlemler; 4) Sosyal koruma alanında tüm aktörlerin seferber edilmesi şeklinde belirlenmiştir. Nice zirvesi sonrasında, Üye Devletlerin bu amaçlara ulaşmak için açık işbirliği yöntemini kullanmaları, Haziran 2001 itibarıyla iki yıllık eylem planlarını

hazırlamaları ve sosyal göstergelerin tespiti hedeflenmiştir. Nice antlaşması, sosyal dışlanma ile mücadele ve sosyal koruma sistemlerinin modernizasyonunu, AB'nin eylem alanına dâhil etmekle birlikte, bu alanlarda yasal uyumlaştırma değil işbirliği önermiştir (Ataman, 2011: 124). 2001 raporuna göre, sosyal koruma alanında yapılacak çok iş bulunmaktadır. Türk sosyal güvenlik sisteminin reformuna ilişkin olarak sürdürülen çalışmalarda acil ilerlemeye ihtiyaç vardır. Genel olarak, sosyal güvenlik sisteminde ciddi mali sorunlar yaşanmaya devam etmektedir. Türkiye'de henüz, engelliler için ulusal bir program bulunmamaktadır. Engelliler konusunda, aralarında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Sağlık, Eğitim, Çalışma Bakanlıklar ve İŞKUR'un bulunduğu birçok kurum yetkilidir (İlerleme Raporu, 2001: 67-68). 2002 raporu, sosyal korumaya ilişkin engellilerle ilgili bir gelişme kaydedilmediğini ortaya koymuştur. Engellilerin durumunun iyileştirilmesi için ilave çalışmalar yapılması gerekmektedir. Özürlüler İdaresi Başkanlığının idari kapasitesinin güçlendirilmesine büyük önem verilmelidir (İlerleme Raporu, 2002: 80-83). 2003 raporunda, sosyal koruma alanına dair herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Engellilerin durumunu iyileştirmek için hâlâ yapılması gereken çok çalışma bulunmaktadır. Başta engelli çocukların eğitim hizmetlerine erişiminin artırılması ile ilgili olmak üzere, Özürlüler İdaresi Başkanlığının idari kapasitesinin güçlendirilmesine daha fazla önem verilmelidir. 2002 yılında olduğu gibi, sosyal koruma alanında hâlâ yapılacak çok şey bulunmaktadır. Türkiye, sosyal güvenlik sisteminin mali istikrarını ve sosyal güvenlik kurumları arasında etkili koordinasyonu temin etmek için gerekli tedbirleri alma konusunda teşvik edilmektedir. Sosyal güvenlik kurumlarının idari kapasitesinin artırılması gerekmektedir (İlerleme Raporu, 2003: 85). Sosyal koruma alanında, 2004 raporunda genel bir değerlendirilme yapılmış, engellilere ilişkin özel bir açıklamaya rastlanmamıştır (İlerleme Raporu, 2004: 97). 2005 yılında, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un 'sosyal koruma' alanına ilişkin Resmi Gazete'de yayımladığı maddeler engellilere yönelik hizmetlerin sunumu açısından oldukça önemli görünmektedir. Kanunun ikinci bölümünde 'Sınıflandırma, Bakım, Rehabilitasyon, İstihdam, Eğitim, İş ve Meslek Analizi' başlığı altında yer alan bazı maddeler (Madde 6 - Engellilerin yaşamlarını öncelikle buldukları ortamda sağlık, huzur ve güven içinde sürdürmesi, toplum içinde kendi kendilerini idare edebilecek ve üretken hâle gelebilecek şekilde bakım ve rehabilitasyonlarının yapılması, bunlardan ihtiyacı olanların geçici veya sürekli bakım altına alınması veya bunlara evde bakım hizmeti sunulması esastır; Madde 8 - Bakım hizmetlerinin sunumunda kişinin biyolojik, fiziksel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçları da dikkate alınır. Bakım hizmetlerinin standardizasyonu, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü koordinasyonunda çalışmalar yürütülür. Bakım hizmetleri ile bakımın nitelikli temini sağlanır; Madde 9 - Bakım hizmetleri, evde bakım veya kurum bakımı modelleriyle sunulabilir. Öncelikle

kişinin sosyal ve fiziksel çevresinden ayrılmaksızın hizmetin sunulması esas alınır; Madde 10 - Rehabilitasyon hizmetleri toplumsal hayata katılım ve eşitlik temelinde özürliülerin bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak verilir. Rehabilitasyon kararının alınması, plânlanması, yürütülmesi, sonlandırılması dâhil her aşamasında özürliü ve ailesinin aktif ve etkili katılımı esastır) sosyal koruma alanına yönelik konular içermektedir (Resmi Gazete, 2005). 2005 raporunda, Temmuz 2005'te engelli kişilere ilişkin yeni bir yasa kabul edilmesi ile birlikte bu yasanın farklı türlerdeki engelliliğin sınıflandırılması için rehber ilkeler sağladığı; yasanın bakım hizmetleri ve rehabilitasyon gibi konularda hükümler içerdığı açıklanmıştır (İlerleme Raporları, 2005: 112-113). Bu yasa da bakım türleri ve bakım ihtiyaçları tanımlanmıştır. Sosyal güvencesi olmayan fakat bakıma ihtiyaç duyanlar da mali destek sistemine dâhil edilmiştir (Giresunlu ve Akıncı, 2011: 72).

2005 Sonrası İlerleme Raporları: 2006 yılında Türkiye'nin müktesebata uyumu sınırlı bir ilerleme göstermiştir. Sosyal koruma ve yeni 'Engelliler Yasası'nın uygulanmasında bir miktar ilerleme kaydedilmiştir. Sosyal koruma alanında, Parlamento, Türk sosyal güvenlik sisteminin bütünüyle elden geçirilmesini temin eden, Mayıs ve Haziran 2006 aylarında sosyal güvenlik reformuna ilişkin yasama faaliyetinde bulunmuştur. Reformun amacı sosyal güvenlik sisteminin uzun vadede mali istikrarını sağlamak ve en yoksullara yardımı düzenlemektir. Yeni oluşturulan Sosyal Güvenlik Kurumu'nun idari kapasitesinin iyileştirilmesi sürmektedir. Sosyal güvenlik sisteminin denetim kapasitesinin güçlendirmesi gerekmektedir (İlerleme Raporu, 2006: 52). 2007 yılında, sosyal koruma alanında fazla ilerleme kaydedilmediği açıklanmış ayrıca engellilere yönelik bir açıklamaya rastlanılmamıştır (İlerleme Raporu, 2007: 55). 2008 yılında Türkiye sosyal koruma alanında bir miktar ilerleme kaydedebilmiştir. Sosyal güvenlik reformunun en önemli ayağı olan Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 2008 Ekim ayında yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, emeklilik parametrelerini ve genel sağlık sigortası sistemini, yeterli ve sürdürülebilir emeklilik aylığı sağlanabilecek şekilde düzenlemeyi de amaçlamaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu, dezavantajlı kişilere merkezi olmayan tek noktadan hizmetler sunmaya yönelik kapasitesini güçlendirmektedir (İlerleme Raporu, 2008: 63). 2009 yılında, sosyal koruma konusunda ilerleme kaydedilememiştir. Sosyal koruma, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin etkin bir şekilde planlanması, koordinasyonu ve sağlanması bakımından hâlâ eksiklik bulunmaktadır. Bu durum, sıklıkla, söz konusu hizmet ve yardımların, objektif ve şeffaf kriterler olmaksızın keyfi biçimde sunulmasına neden olmaktadır (İlerleme Raporu, 2009: 64). 2010 raporunda, sosyal koruma konusunda Türkiye çok sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir. Engellilere ilişkin bir değerlendirmeye rastlanılmamıştır (İlerleme Raporu, 2010: 71). 2011 yılında, sosyal koruma, sosyal yardım, kadınlar, çocuklar, engelliler ve aile konularından sorumlu olan bazı kurumları, bu alandaki kurumsal dağınlıklığın giderilmesi

amacıyla birleştiren bir Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur. Çocuklar ve engelliler için evde bakım hizmetlerinin iyileştirmesini öngören 2011-2013 dönemini kapsayan Bakım Hizmetleri Stratejisi ve Eylem Planı kabul edilmiştir. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) tarafından işletilen hizmet birimlerinin sayısı artmaktadır. Ancak, Kuruma ait bazı bakım merkezlerindeki koşullar endişe kaynağı olmaya devam etmektedir (İlerleme Raporu, 2011: 79). 2012 yılında, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, tek bir çatı altında daha etkin sosyal hizmetler sağlanması çalışmalarına devam etmiştir. Sosyal hizmetler ve kamu istihdam hizmeti arasındaki bağların güçlendirilmesi gerekmektedir. İlgili bakanlıklar arasında imzalanan işbirliği protokolü, bu yönde atılan olumlu bir adımdır. Engelliler ve yaşlılar için evde bakım hizmetleri yaygınlaşmaktadır (İlerleme Raporu, 2012: 66). 2013 yılında, sosyal korumada, önceki yıllara kıyasla önemli bir değişiklik olmamıştır. Sosyal güvenlik sisteminin kapsamında olmayan ihtiyaç sahibi yaşlı ve engelli vatandaşlar için aylık sosyal yardım ödemeleri başlatılmıştır. Çocuklara, yaşlılara ve engellilere kurum dışı bakım hizmetlerinin sunumu devam etmiştir (İlerleme Raporu, 2013: 42).

3.4. Sosyal Dışlanma

2005 Öncesi İlerleme Raporları: Sosyal dışlanma topluma katılmanın veya toplumun bir parçası olarak kabul edilmişliği yansıtan sosyal bütünleşmenin ve kaynaşmanın karşıtı olarak da tanımlanabilir. Sosyal bütünleşmenin karşıtı olarak ele alındığında ise, bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan ve bireyin kendi geleceğini oluşturmasında fırsatların tam olarak erişimini engelleyen temel gereksinimlerden yoksun kalması, toplumla olan bağlarının kopması, sivil, siyasal, ekonomik ve sosyal yurttaşlık haklarından yoksun olma/bırakılma durum ve süreçleri olarak tanımlanabilir. Bir bakıma sosyal dışlanma fiziksel, ruhsal ve toplumsal bir engellilik halidir ve sosyal dışlanmış birey veya gruplar, eşitsizliğe uğramış, her türlü riske karşı; korunmasız, savunmasız ve zayıf kişilerdir. Bu nedenle dışlanma bir çeşit “sosyal hastalık” olarak da ele alınmıştır (Sapancalı, 2005: 53). 1998 ve 1999 raporlarında, engellilerle ilgili bir değerlendirme mevcut değildir. Genel anlamda, Türkiye'deki konjonktürel gelişmeler dikkate alınarak ağırlıklı olarak ülkenin siyasi kriterleri yerine getirip getirmediği konusu üzerinde durulmuştur (İlerleme Raporu, 1998; İlerleme Raporu, 1999). 2000 raporunda, Türkiye'de engelliler için bir ulusal programın olmamasının belirtilmesi sosyal dışlanmayla birebir bağlantısı kurulduğunda henüz Türkiye'de engellilerin görünürlüğünün oluşmadığının bir göstergesidir (İlerleme Raporu, 2000: 38). 2001 yılında Türkiye sosyal politika ve istihdam alanlarda sınırlı gelişme kaydedilmiştir. 2001 yılında da Türkiye'de henüz, engelliler için ulusal bir program hazırlanmamıştır. AT Antlaşmasınının 136. maddesinde öngörüldüğü üzere, sosyal dışlanma ile mücadele, AB sosyal politikası hedeflerinin bir parçasıdır. Lizbon ve Nis Zirvelerinde kararlaştırıldığı gibi, sosyal dışlanma ile mücadele politikaları, AB

düzeyinde üzerinde anlaşılan hedefleri ve ulusal eylem programlarını birleştirmektedir (İlerleme Raporu, 2001: 65). 2002 yılında, engelliler konusunda bir gelişme kaydedilmemiştir. Komisyon ve Türkiye, AB'nin, aday ülkeleri, AB'nin amaçlarını kendi ulusal politikalarının bir parçası haline getirmeye davet ettiği Göteborg Zirvesini takiben, üyeliğin gerçekleşmesinden sonra Türkiye'nin, AB'nin topluma kazandırma sürecine katılımına hazırlanması amacıyla, ortak bir işbirliği uygulaması hazırlama sürecindedirler. Bu uygulama, sosyal dışlanmışlık sorunlarının ve bunlara ilişkin politika tedbirlerinin ortaklaşa belirlenmesine dayanmaktadır (İlerleme Raporu, 2002: 80). 2003 raporuna göre, sosyal kapsayıcılığın desteklenmesi konusunda, AB hedeflerini de dikkate alan, bütünleştirilmiş bir ulusal strateji geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Yoksulluk ve sosyal dışlanmışlığın doğaları gereği çok boyutlu olmaları sebebiyle, çeşitli kamu kurumlarını ve ilgili tüm çevreleri harekete geçiren bütünleştirilmiş bir yaklaşımın geliştirilmesi önemlidir. Engellilerin durumunu iyileştirmek için hâlâ yapılması gereken çok çalışma bulunmaktadır (İlerleme Raporu, 2003: 85). 2004 raporu, yoksulluk ve sosyal dışlanmışlıkla ilgili sosyal istatistiklerin, AB'nin ortak mutabakata varılmış sosyal içerme göstergelerine uyumlu hale getirilmesine yönelik çabaların devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Raporda, özellikle engellilerin durumunu iyileştirmek için hala yapılacak çalışmalar olduğu belirtilmiştir (İlerleme Raporu, 2004). Engellilerin hakları bağlamında, Temmuz 2005'te kabul edilen yasa, engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadeleye ihtiyaç bulunduğunu vurgulamakta ve yeni Türk Ceza Yasası çerçevesinde, engelliliğe dayalı ayrımcılığın suç olduğuna hükmetmektedir. Yasa, engellilere karşı ayrımcılıkla mücadele ihtiyacını vurgulamakta ve engellilik temelinde ayrımı suç olarak tanımlamaktadır (İlerleme Raporu, 2005: 113). 5378 sayılı Özürlüler Kanunu'nun 4. maddesinde, *"Devlet, insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde, özürlülerin ve özürsüzlüğün her tür istismarına karşı sosyal politikalar geliştirir. Özürlüler aleyhine ayrımcılık yapılamaz; ayrımcılıkla mücadele özürlülere yönelik politikaların temel esasıdır"* hükmü yer almaktadır (Resmi Gazete, 2005). Türkiye'de ruh sağlığıyla ilgili bir yasa bulunmamakta olup, ruhsal engellilerle ilgili sosyal bakım olanaklarının az olması sonucunda kişiler sıklıkla gereksiz şekilde kurumlara kapatılmaktadırlar. Rehabilitasyon tedavisinin yokluğuna, fiziki kısıtlamaların gereksiz kullanımına ve rehabilitasyon merkezleri ile kimsesizler yurtlarındaki hastaların yetersiz beslendiğine işaret eden raporlar da mevcuttur. Türkiye Avrupa Sosyal Şartı'nın bedensel veya ruhsal engellilerin mesleki eğitim, rehabilitasyon ve sosyal yerleştirme haklarıyla ilgili 15. maddesini hala kabul etmemiştir (İlerleme Raporu, 2005: 39). Ayrımcılık yapılmaması bağlamında, Haziran 2005'te yürürlüğe giren yeni Ceza Yasası ayrımcılığı muhtelif nedenlerle suç saymaktadır. Ancak, müktesebatta düzenlendiği şekliyle istihdamda ayrımcılığın etkin biçimde yasaklanmasını temin edecek ileri yasal düzenlemelerinin

benimsenmesi hususunda Türkiye hiçbir gelişme sağlanmamıştır (İlerleme Raporu, 2005: 128).

2005 Sonrası İlerleme Raporları: 2006 yılı raporuna göre, ayrımcılığın önlenmesi hususunda alanında herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. 2001 yılında imzalanan ve resmi makamlarca ayrımcılık yapılmasını yasaklayan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 12 Nolu Ek Protokolü hala onaylanmayı beklemektedir (İlerleme Raporu, 2006: 59). 2007 yılında, engellilerle ilgili, zihinsel sağlık alanında, insan ve hasta haklarının ışığında, hastanelerde elektrokonvulsif tedavinin kullanımının düzenlenmesi konusunda bir hükümet tüzüğü yayınlanmıştır. Bu tüzüğün uygulanmasına ilişkin yönetmelikler de hazırlanmış durumdadır. Zihinsel engelli kişilerin bakım koşulları konusunda bilgi ve araştırma eksikliği bilgiye dayalı politika oluşturmayı engellemektedir. Engelli Kişilere Dair Kanun ve ilgili düzenlemelerin uygulanması engellilerin hakları ve yaşam koşullarının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır (İlerleme Raporu, 2007: 19). 2008 yılında, engellilerin bakım hizmetleri için ayrılan kaynaklarda artış yapılmıştır. Engelliler ile zihinsel engellilerin bakım koşulları konusunda veri ve araştırma eksikliği, bilgiye dayalı politika oluşturmayı engellemektedir. Toplum temelli hizmetler kurumsallaşmaya alternatif olarak yeterince gelişmemiştir ve kaynaklar ihtiyaçlara göre sınırlı kalmayı sürdürmektedir. Zihinsel sağlık hastaneleri ve rehabilitasyon merkezlerinde öteden beri yetersiz genel tıbbi bakım ve tedavi sorunu bulunmaktadır (İlerleme Raporu, 2008: 22). 2009 raporuna göre, Türkiye'de akıl sağlığı kurumlarının denetimini gerçekleştirecek bağımsız bir birim bulunmamaktadır. Engelliler ve zihinsel engellilerin bakım koşulları hakkında kapsamlı veri mevcut değildir. Kurumsallaşmış hizmetlere bir alternatif olarak toplum temelli hizmetler yeterince gelişmiş değildir (İlerleme Raporu, 2009: 25-26). 2010 yılında, sosyal politika ve istihdam konularında bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Anayasa değişiklik paketi kamu sektöründeki sosyal diyalog alanında önemli gelişmeleri beraberinde getirmekte ve kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için pozitif ayrımcılığın yolunu açmaktadır (İlerleme Raporu, 2010: 71). 2011 raporuna göre, engelli kişiler hakkındaki önyargılarla mücadele etmek ve sosyal ve ekonomik hayata katılımlarını artırmak için daha fazla bilinçlendirme çabalarına ihtiyaç vardır. Kapsayıcı eğitim hakkındaki mevzuatın tam olarak uygulanması gerekmektedir (İlerleme Raporu, 2011: 34). 2012 yılında, BM Engelli Hakları Sözleşmesi ve İhtiyari Protokolü ile uyumlu ulusal bir izleme mekanizması henüz oluşturulmamıştır. Engellilere yönelik pozitif ayrımcılık ilkesi hâlâ gerektiği şekilde somut politika tedbirlerine yansıtılmamıştır. Engelliler hakkındaki önyargılarla mücadele etmek için kamuoyu farkındalığının artırılması gerekmektedir (İlerleme Raporu, 2012: 28-29). Engellilerle ilgili farkındalığın artırılmasına yönelik olarak hükümetin desteklediği bir pilot faaliyet gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin de imzaladığı ilgili BM Sözleşmesi'ne uyum sağlanması amacıyla Engelli Hakları İzleme ve

Değerlendirme Kurulu kurulmuştur. Bununla birlikte, BM Engelli Hakları Sözleşmesi uyarınca, ulusal bir izleme mekanizması henüz oluşturulmamıştır. Kalıplaşmış yargılarla mücadele için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir (İlerleme Raporu, 2013: 59).

3.5. Sosyal İçerme

2005 Öncesi İlerleme Raporları: Avrupa Komisyonu, sosyal içerme kavramını, *“yoksulluk ve sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya olan kişilerin ekonomik, sosyal ve kültürel olarak yaşama/katılmaları ve yaşadıkları toplumda normal kabul edilebilecek bir yaşam standardı elde etmeleri ve refah haline kavuşmaları için gerekli olan fırsatlara ve kaynaklara kavuşmalarını sağlayan bir süreç”* olarak tanımlamaktadır (European Commission, 2005: 10). Engelliler için sosyal ilişkilerden, kültürel ve toplumsal faaliyetlerden, temel hizmetlere erişimden, yakın çevreden ve iktisadi sahadan engellenmek ikinci bir engel durumu olarak görülmektedir. Bunun için sosyal içerme/ toplumla bütünleşme kendileri için ciddi bir önem taşımaktadır. Sosyal içerme, sosyal dışlanmaya maruz kalan birey veya grupların, sosyoekonomik hayatta yer almalarına engel olabilecek faktörlerin ortadan kaldırılarak; hayat standartlarının toplumda kabul edilebilir bir düzeye getirilerek toplumla bütünleşmelerinin sağlanmasıdır (Çat ve Genç, 2013: 365). 1998 – 2004 raporlarında engellilik konusunun ele alındığı ‘sosyal içerme’ konusuyla ilgili bir değerlendirme mevcut değildir. Bu durum sosyal dışlanma ve sosyal içerme konularına dair çalışmaların AB’de henüz yapılmaya başlamasıyla yakından ilgilidir. 2004 raporuna göre, sosyal içerme ile ilgili olarak AB hedeflerini de dikkate alan, bütünleştirilmiş bir ulusal strateji geliştirilmesine hâlâ ihtiyaç vardır (İlerleme Raporu, 2004). 2001 yılı aralık ayında sosyal dışlanmayla mücadelede geliştirilmesi gereken alanlar; 1) sosyal koruma sistemleri, sosyal yardım, asgari gelir desteği, aktif refah devleti politikaları, emeklilik sistemleri, sağlık sistemleri; 2) istihdam edilebilirliğin geliştirilmesi, yeni vasıf kazandırma, yaşam boyu eğitim; 3) eğitim; 4) Konut politikaları; 5) Belirli hedef gruplara (azınlıklar, çocuklar, yaşlılar, engelliler) yönelik öncelikli eylemler geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. AB’ye üye devletler, Temmuz 2003’te, 2003-2005 dönemine ilişkin olarak, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadeleye yönelik yeni eylem planlarını sunmuşlardır. Yeni üye olan devletlerinde komisyonla birlikte benimsedikleri ‘Ortak İçerme Memorandumu’nda 2004-2006 dönemi eylem planları sunulmuştur. 2005 yılından itibaren sosyal içermeye ilişkin ortak raporlar, sosyal koruma ile birleştirilerek sunulmuştur (Ataman, 2011: 177-138). 2005 ve sonrası raporlarında engellilik konusu ‘Müktesebat Fasılları’ maddesi altında ‘Fasıl 19: İstihdam ve Sosyal Politika’ alt başlığında da yer almaya devam etmiştir. 2005 yılından itibaren sosyal içerme ve sosyal koruma ile ilgili değerlendirmeler bir arada sunulmaktadır. 2005 raporuna göre, sosyal içerme ile ilgili olarak, Avrupa Komisyonu ile Türk Hükümeti arasında Ortak İçerme Mutabakatı taslağının

yazım çalışması başlamıştır. AB hedeflerini göz önünde bulundurarak, sosyal içermeyi teşvik konusunda ulusal bir entegre stratejinin halen geliştirilmesi gerekmektedir. Temmuz 2005'de engellilere ilişkin yeni bir kanun kabul edilmekle birlikte, özellikle incinebilir grupların durumlarını iyileştirmeye yönelik önemli çalışmaların halen gerçekleştirilmesi gerekmektedir (İlerleme Raporu, 2005: 112).

2005 Sonrası İlerleme Raporları: 2006 yılında, sosyal içirme ile ilgili olarak, Ortak İçerme Mutabakatı altındaki çalışma süreci sürmüştür. Ancak, ulusal bütünleşmiş stratejide bir ilerleme yoktur. Engelli kişilerin istihdamı için bir eylem planı hazırlanmış ve Engelliler Yasası ile ilgili olarak birkaç uygulama yönetmeliği çıkartılmıştır. Bunlar engelli insanlar için işyeri ve eğitim hizmetlerini alanlarını kapsamaktadır (İlerleme Raporu, 2006: 52). AB'de sosyal içirme, 2007 yılında imzalanan Lizbon stratejisinin sosyal koruma alanında işbirliğini en çok geliştirdiği alan olmuştur. Üye devletlerin sosyal içermeye ilişkin öncelikli amaçlarını; 1) nesilden nesile aktarılan çocuk yoksulluğunun fasit dairesini kırmak; 2) iş gücü piyasalarını gerçekten içerici kılmak; 3) Herkese insanca konut sağlamak; 4) Ayrımcılığı yenmek ve engellilerin, etnik azınlıkların ve göçmenlerin entegrasyonunu artırmak; 5) mali dışlanma ve aşırı borçlulukla baş etmek şeklinde belirlenmiştir (Ataman, 2011: 139). Türkiye 2007 yılında, sosyal içirme ile ilgili olarak fazla ilerleme kaydedilmemiştir. Ortak İçerme Belgesi (JIM) altındaki çalışma süreci tamamlanmamıştır. Engellilerin istihdam edilebilirliklerini artırmaya tahsis edilen kaynaklar artmıştır. İlerlemeyi ölçmek için sosyal içirme politikalarının uygulamalarını izlemeye yönelik güçlü mekanizmaların kurulması gerekmektedir (İlerleme Raporu 2007: 54-55). Sosyal içirme alanında 2008 yılında sınırlı bir ilerleme olmuştur. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu 2008 Ekim ayında yürürlüğe girmiştir. İstihdamlarını teşvik edebilmek için, özürülülerin sosyal güvenlik primlerinin devlet tarafından karşılanması hususu, İstihdam Paketi'nde yer almaktadır. Özel itina gerektiren grupların sosyal içirme sorunlarının nasıl ele alınacağı konusunda henüz mutabakat sağlanamamıştır (İlerleme Raporu, 2008: 63). 2009 raporuna göre, sosyal içirme konusunda çok sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Ortak Sosyal Koruma ve İçerme Belgesinin tamamlanmasına yönelik çalışmalar erken aşama olup ilerleme kaydedilmemiştir (İlerleme Raporu, 2009: 64). 2010 yılında, sosyal içirme konusunda çok sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Anayasa'da yapılan bir değişiklik, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için pozitif ayrımcılığı mümkün kılmaktadır. Ekonomik Koordinasyon Komitesi tarafından, sosyal hizmetler ile kamu istihdamı hizmetleri arasında bağ kurmayı amaçlayan bir eylem planı kabul edilmiştir. Hükümet, engelli kişilerin kamu kurumlarında istihdamına yönelik olarak bütçedeki kadro kısıtlamalarını kaldırmıştır. Bununla beraber, sosyal içirme alanında çalışan ulusal kurumlar dağınık bir yapıdadır ve zayıf kalmaktadır. Engellilerin kamu sektöründe ve özel sektörde istihdam edilebilirliğini artırma yönünde daha fazla çaba sarf edilmesi

gerekmektedir. Ortak Sosyal Koruma ve İçerme Belgesi'nin tamamlanmasına yönelik ilerleme kaydedilmemiştir (İlerleme Raporu, 2010: 70-71). 2011 yılında, sosyal içerme konusunda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Engellilerin kamu kurumlarında istihdam edilmesi için kadro ile ilgili bütçe kısıtlamaların kaldırılmasının bir miktar olumlu etkisi olmuştur ancak bu kişilerin kamu sektöründe ve özel sektörde istihdam edilebilirliğinin artırılması için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Sosyal hizmetler ile kamu istihdam hizmetleri arasında bağ kurmayı hedefleyen eylem planının bugüne kadar sınırlı etkisi olmuştur. Ortak Sosyal Koruma ve İçerme Belgesinin tamamlanmasına yönelik ilerleme kaydedilmemiştir. Bu alanda hazırlıklar erken bir aşamadadır (İlerleme Raporu, 2011: 79). 2012 yılında, sosyal içerme konusunda az ilerleme kaydedilmiştir. Engelliler ve yaşlılar için evde bakım hizmetleri yaygınlaşmaktadır. Engellilerin istihdam edilebilirliğinin artırılması sorun olmaya devam etmektedir. Türkiye ile AB arasında sosyal içerme ve sosyal koruma politikaları hakkındaki politika tartışması devam etmiştir, ancak bu tartışmanın daha açık bir şekilde yapılandırılması ve geliştirilmesi gerekmektedir (İlerleme Raporu, 2012: 66). 2013 yılında, sosyal içerme ile ilgili olarak, genel bir politika çerçevesi hala bulunmamaktadır. Engellilerin kamu sektöründe istihdamıyla ilgili kısıtlı bir artış olmasına rağmen özel sektörde istihdam edilmeleriyle ilgili olarak ciddi sorunlar yaşanmaya devam etmektedir (İlerleme Raporu, 2013: 41).

Sonuç

Ekonomik ortaklıktan, sosyal, kültürel ve politik ortaklığa dönüşen AB'de, engellilik, eşitlik ilkesi açısından sosyal hak ve bu hakların paylaşımında önemli bir olgu haline gelmiştir. AB, engellilik durumunu, kişinin çevresiyle dinamik bir etkileşim sonucu, ayrımcılık ve damgalama ile karşılaşması olarak görmektedir. Bu engellerin kaldırılarak çevrenin bireye, engelliler dâhil olmak üzere, uyumlandırılması gerekir. Bu engellilerin haklarını korumaya yönelik bir yaklaşımdır. Engellilik hak temelli bir konudur ve ayrımcılık ortadan kaldırılmalıdır. Bu konu AB Temel Haklar Şartı ve Engelliler için Engelsiz Avrupa Tebliği gibi, çeşitli belgeler aracılığıyla ifade edilmiştir (Giresunlu ve Akıncı, 2011: 134-135). Özellikle son yıllarda aday ülkelerin birliğe katılım ve uyum süreçlerinde sosyal adalet ve eşitlik ilkesi göz ardı edilemeyecek bir kriter olmuştur. Bu sürece engellilik konusunun dâhil edilmesi, engellilerin toplumsal hayattaki sorunlarının dile getirilmesi, aday ülke müktesebatlarındaki görünürlükleri, önemli gelişmelerdir. Engellilerin bir ülkede istihdam dışı kalması, sosyal yardım alamaması, sosyal içerme kapsamına dâhil edilmemesi, erişebilirlik imkânlarından yoksun kalması, dışlanması bu süreçte işlenen kritik konular arasında yerini almıştır. Avrupa Birliği üyeliğine aday ülkelerden biri olan Türkiye'de engelli nüfus azımsanmayacak derece yüksektir. Bu açıdan söz konusu kritik konuların Türkiye için ilerleme raporlarında nasıl değerlendirildiğinin bilinmesi gerekmektedir. Bu çalışma, ilerleme raporlarının

istihdam, erişebilirlik, sosyal koruma, sosyal dışlanma ve sosyal içerme temaları çerçevesinde, Avrupa Birliği'ndeki gelişmeler dikkate alınarak engelliler konusunun 2005 öncesi ve 2005 sonrası olarak ikiye ayrılıp değerlendirilmesi üzerine inşa edilmiştir. 2001 – 2004 yılları arasında engellilik olgusunun, ilerleme raporlarına yansımaları yok denecek azdır. Engellilik olgusunun müktesebat fasıllarına dâhil edilmesi ve engellilerin sorunlarının farkındalığı açısından 2005 yılı dönüm noktası olmuştur. Çünkü engellilere yönelik Türkiye'de 2005 yılının Temmuz ayında 5378 sayılı Engelliler Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla engellilere toplumsal yaşamda bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve katılma, sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenlikle ilgili özel düzenlemeler sağlanmıştır. 2005 yılından itibaren engelliler konusunda, “sosyal içerme” ve “sosyal koruma” ile ilgili değerlendirmeler bir arada kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca 2007 yılında “özürlüler” kavramının yerine “engelliler” kavramının kullanılması, söz konusu bu sürecin geçirdiği değişimin parametrelerini gözler önüne sermektedir. 2013 yılı ilerleme raporunda engellilik konusu “Ekonomik ve Sosyal Haklar” yerine “Fasıllar” kısmında işlenmeye devam etmiştir. Engellilik olgusunun raporlardaki bu dolaşım süreci, görünürlüğü ve kaçınılmaz gerçekliğiyle ilgilidir. Engellilerin toplumda engelli olmayanlarla birlikte etkin birer birey olmaları için engelli haklarının desteklenmesi gerekmektedir. Avrupa Birliği'nde olduğu gibi Türkiye'de de engellilere yönelik ekonomik fonların oluşturulması ve desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Avrupa Birliğine uyum sürecinde Türkiye'nin geçtiği yol ile engelliler konusunun göz ardı edilmişliği, politik ve ekonomik konuların içinde kaybolması, engellilik hususunda kesintili bir varoluşla yakından ilişkilidir. Engellilik, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel bir olgu olduğundan, yaşadığımız çağda diğer tüm gruplar gibi engellilere bütüncül, insan haklarına uygun ve demokratik talepler çerçevesinden bakılması gerekmektedir. Sonuç olarak, sadece uluslararası platformlarda değil gündelik pratiklerde de yeniden inşa edilen eşitsizliklerin çözümüne yönelik akılcı politikalar üretilmesi gerektiği açıkça görünmektedir.

Kaynakça

- AB BAKANLIĞI, 2014, *Türkiye-AB İlişkileri Kronolojisi*.
<<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=111&l=1>>, Erişim Tarihi: 26.02.2014
- ATAMAN, C. A., 2011, *Türkiye'nin Adaylık Sürecinde Avrupa Birliği İstihdam ve Sosyal Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- BAŞBAKANLIK MEVZUAT SİSTEMİ, 2015, *Engelliler Hakkında Kanun*.
<<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.5378&Mevzuatlliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=5378>>, Erişim Tarihi: 27.05.2015.
- BARÇARD, D., 2000, *Güçlü Bir Ortaklığa Doğru: Türkiye ve Avrupa Birliği*, (Çev. Murat Cemal Yalçınan & Orhan Bilgin), İstanbul: TESEV.
- BECEREN E., KASALAK, M. A., 2010, "Avrupa Birliği İstihdam Stratejisi ve Üye Ülke Stratejilerinin 10 Hedef Kapsamında İstihdama Yönelik Uygulamaları", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (2), ISSN: 1309-8020.
- BURCU, E., 2007, *Türkiye'de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- ÇAĞLAR S., 2012, "Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişebilirlikleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61 (2).
- ÇAT G., GENÇ Y., 2013, "Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (1)
- ÇİFTÇİ, A., 2013, *Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Engelli Hakları İnceleme Raporu*, 24. Dönem 3 Yasama Yılı,
<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2013/raporlar/engelli_haklari_incelme_raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 18.02.2014.
- DPT, 2003, *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 İlerleme Raporu*, Ankara: Avrupa ile İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- ER, S., 2001, *Engellinin El Kitabı*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Engelliler Masası Koordinatörlüğü Yayınları.
- EUROPEAN COMMISSION, 2005, *Report on Social Inclusion 2005 – An analysis of the National Action Plans on Social Inclusion (2004-2006) submitted by the 10 New Member States*, Lüksemburg: Office for Publication of the European Communities: Lüksemburg.
<http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/sec256printed_en.pdf>, Erişim Tarihi: 03.03.2014.
- EYH, 2015, *Kurum Hakkında*, <<http://eyh.aile.gov.tr/kurumsal/kurum-hakkında>> Erişim Tarihi: 27.05.2015.
- EUROSTAT, 2014, "AB İş Gücü Araştırması Engellilerin İstihdamı Modülü (LFS AHM LFS AHM ve EU- SILC 2007)",

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/EU_labour_force_survey_ad_hoc_modules#Overview_of_the_ad_hoc_module> Erişim Tarihi: 01.03. 2014.

- GİRESUNLU G., AKINCI V., 2011, *Engellinin El Kitabı*, İstanbul: Destek Yayınevi.
- GÜLMEZ, M., 1994, *İnsan hakları ve Demokrasi Eğitimi*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- İLERLEME RAPORLARI, 1998-2013.
- <<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=46224>>, Erişim Tarihi: 25.02.2014
- KARLUK, R., 2003, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Beta Yayınları.
- KAYACI, E., 2007, *Özürllüler İçin Verimli Bir İstihdam Politikası Oluşturulması*, TC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi.
- KAYALIDERE, G., ŞAHİN, H., 2014, "Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye'de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (2).
- KIZILTAŞ, M., 2014, *Engellilerle 3600 İletişim*, Ankara: Elma Yayınevi.
- MANİSALI, E., 2000, "Türkiye AB İlişkilerinde Oynanan Oyun", *Yeni Türkiye*, 6 (35).
- ÖZTÜRK, M., 2011, *Türkiye'de Engelli Gerçeği*, İstanbul: MÜSİAD Cep Kitapları.
- RESMİ GAZETE, 2005, 5378 Sayılı Özürllüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.
- RESMİ GAZETE, 2009, 5825 sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye İlişkin Kanun.
- SAPANCALI, F., 2005, "Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri", *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, Sayı: 6.
- TUNCAY, A. C., EKMEKÇİ Ö., 2009, *Yeni Mevzuat Açısından Sosyal Güvenlik Hukukunun Esasları*, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- TÜİK, 2002, *Türkiye Özürllüler Araştırması*, Ankara: TC. Başbakanlık Özürllüler Daire Başkanlığı.
- TÜİK, 2011, "Özürllülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010", *Haber Bülteni*, Sayı: 71.

MICHAEL KOHLHAAS ÜZERİNDEN ADALET SORGULAMASI: ONURLU BİR İSYAN İLE BOZGUNCULUK ARASINDAKİ İNCE ÇİZGİ

Nuriye Çelik*

*“Ey çalgınlık,
dünyayı yöneten sensin ve senin tahtın da
güzel bir kadının ağzıdır!”¹*

Öz

Edebiyatta romantizm akımının dramcısı olarak bilinen Heinrich Von Kleist, Michael Kohlhaas adlı eserinde adaleti konu alır. Toplum Sözleşmesi sarsıldığında, toplumun kuralları ve genel hukuk, bireyi dışarıda bıraktığında yaşananları anlatan eser; adalet kavramı üzerinde düşünmeye yol açarak, adaletsizliğin sonuçlarını gözler önüne sermiştir. Günümüze kadar tiyatro, sinema ve opera uyarlaması yapılan eser, postmodernizmle birlikte sorgulamaya başladığımız tüm makro söylemlerin içine adaleti de eklediğimiz şu günlerde, adalet kavramın temeline inmek bakımından önemlidir. Her gün medyada ve siyasette seyrettiğimiz adaletin 1500’lü yıllardaki sorgulamasını, Kohlhaas’ın mücadelesi üzerinden yapmak bu çalışmanın temel amacıdır. Eserin edebi incelemesi çalışmanın konusu değildir.

Anahtar Kelimeler: Michael Kohlhaas, Adalet, Toplum sözleşmesi.

THE INQUIRY FOR A JUSTICE ON MICHAEL KOHLHAAS: A THIN LINE BETWEEN AN HONOURABLE REBELLION AND ANARCHISM

Abstract

The book, Michael Kohlhaas, is about justice. And the author of the book, Heinrich Von Kleist, is known as a dramatic writer of Romanticism in literature. This novella describes what happens when the Social Contract is broken; and when the citizen is secluded from society and its common-law rules. Therefore, the book makes you think about the concept of justice, and makes you realize what could be the results of injustice. The novella has also been adapted for theater, cinema and opera many times. And, especially these days, it is still important to realize the background of the concept: justice; as we have started

*Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Doktora Öğrencisi, nuriyeseinelcelik@gmail.com.

¹KLEİST, H. V., 2007, “Michael Kohlhaas Eski Bir Vakayinameden”, (çev .) Bilge Uğurlar, Türkis Noyan, İstanbul: Can Sanat Yayınları, s. 90.

disputing all macro discourse with postmodernism. This study aims to examine justice that appears in the media and in politics every day, through Kohlhaas's fight in the 1500's. A Literary examination is out of the topic of this study.

Key Words: Michael Kohlhaas, Justice, The social contract.

Giriş

“Alman tacir Michael Kohlhaas 1532’de Leipzig Panayırı’na giderken bir Sakson soylusu iki atına el koyar. Kendisine tazminat ödenmesi için mahkemeye yaptığı başvuru sonuçsuz kalınca, Kohlhaas tüm Sakson soylularına açıktan açığa meydan okumaya başlar” (Kleist, 2007: arka kapak).

Heinrich Von Kleist’in novellası Michael Kohlhaas, ilk kez 1810 yılında yayınlanmış, opera ve tiyatroya uyarlanmış ve en son 2013 yılında Fransız yönetmen Arnaud des Pallières tarafından sinema filmi yapılmış, ülkemizde de “Adalet İçin” ismiyle gösterilmiştir. Gerçekten de eser adalet kavramı üzerine çok önemli bir değerlendirme sunar: adalet nedir ve kime göredir?

Eserin ilk yayınlandığı dönemden beri güncelliğini koruması, adaletin hala tüm toplumlar için en temel toplumsal yapı taşı olmasından ve adaletin sağlanmasında mütemediyen ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanır. Hiçbir toplum “adaleti sağladık ve işimiz bitti” diyemez. Bugün sağlanan bu adalet duygusu yarın da korunmaya muhtaç olacaktır. Eserin edebi ve sinemasal yanı değerlendirilmesine karşılık, sosyolojik olarak bir incelemesi yapılmamıştır. Bu çalışma adalet kavramını irdelemeyi, eserdeki adalet anlayışını açıklamayı hedeflemiştir. Bu sayede adaletin 1500’lü yıllardaki karşılığı görülerek, tarihsel süreçte değişen anlamının günümüz adalet algısıyla olan ilişkisi gözler önüne serilmiş olacaktır. Bu çalışma edebi bir eserin sosyolojik incelemesi olmanın yanı sıra, tarihsel bir bakışla adalet kavramını incelemeyi kendisine yöntem olarak seçmiş; sosyolojik zeminde edebiyat eseri incelemesi yapılırken sosyal bilimlerin inter-disipliner karakteri vurgulanmıştır. Edebiyat ile sosyolojinin ilişkisi toplumsal olayları inceleme noktasında kesişir:

“Edebiyat-sosyoloji ilişkisi; edebiyat ve sosyolojinin malzemelerinin bir kısmını aynı çatı altına getirmeye çalışan bir başka bilim dalı-disiplin olan edebiyat sosyolojisini etkiler. Sosyolojiden gelen dinamik temel, edebiyatın hanesindeki toplumsal yoğunlaşma ve edebî kurallar sisteminden geçen edebiyat metnine yeni bir anlam katar” (Aydın, 2009: 359).

Edebi eserlerin sosyolojik zeminde analizleri gerek edebiyatçılar gerekse de sosyologlar tarafından zaman zaman kullanılan bir yöntemdir.

“Comte 1830 yılında sosyoloji kelimesini ortaya attığından çok daha önceleri edebiyat sosyoloji-inceleme tarzı zaten vardı. Madame de Staël, Vico, Berkeley, Batteux ve Herder’in çalışmaları bunu

göstermektedir. Bu çalışmalarda siyasi tarih felsefesi ve edebiyat tarihi konuları iç içe geçmişlerdir. Belirgin olan husus, edebi güçlerin sosyal hayatta etkili olduğu ve diğer taraftan toplumsal ilişkilerin edebiyata yansdığıdır” (Cuma, 2009: 84).

Edebiyatın sosyolojik okumaları yapılırken, iki bilim dalının da toplumu ve bireyi, bireylerin toplumla olan ilişkilerini incelemesi ortak alanından faydalanılır. Türkiye’de edebiyatla sosyolojinin ilişkisi üzerinde durarak, edebiyat sosyolojisini ifadesini ilk kez Ziyaeddin Fahri Fındıklıoğlu kullanmış; Nurettin Şazi Kösemihal ise bilimsel bir etüt niteliğinde ilk çalışmaları yapan kişi olmuştur (Cuma, 2009: 84-5).

İlk bölümde adalet kavramına değinilmiş, ardından eserin içeriğine ilişkin kısa bir özet sunulmuştur. Son üç bölümde Michael Kohlhaas’ın adalet anlayışı sorgulanarak çalışma sonlandırılmıştır.

1. Adalet Kavramı Üzerine

Adalet kavramı Latince hak, hukuk ve adalet anlamındaki jus sözcüğünden gelir, Eski Ahit’te bir Tanrı istencidir ve insan adil bir yasa koyucu ve yargıç olan Tanrı karşısında boyun eğer (Kabadayı, 2013: 49). Adalet içerdiği idealist anlam nedeniyle çokça tartışılmış özellikle de “adalet erişilmesi ve gerçekleştirilmesi gereken bir ideal midir, yoksa insanın ahlaki yönünün zorunlu bir gereği midir?” sorusu üzerinde durulmuştur (Topakkaya, 2008: 28).

Platon, adalet ve devlet yönetimi konularında siyaset felsefesinin en temel kaynaklarındanır.

“...Platon’un Devlet adlı yapıtı adaletle başlar ve adaletle biter. Platon’un adaletle ilişkin yaptığı çözümlerlerin bağlamı sofistlerle yaptığı tartışmalardır. “Adalet güçlünün işine gelendir”; eş deyişle, hukuk sistemi güçlülerin, yöneticilerin vb. çıkarlarına hizmet etmek üzere yapay olarak tasarlanmıştır diyen Thrasymachos’a, Platon’un konuşturduğu Sokrates, şu can alıcı yanıtı verir: “adalet bir toplumda herkesin üzerine düşeni yapmasıdır”... “Hak, herkese borçlu olunanı vermektir” diyen Platon’da adalet en yüksek erdemdir ve bilgelik, cesaret, ölçülülük gibi tüm diğer erdemleri içerir” (Kabadayı, 2013: 50).

Aristoteles’a göre “adalet yasaya uygun olanda ve eşitliği gözetende, ‘adaletsizlik’ ise yasaya aykırı olanda, eşitliği gözetmeyende olur (Gündoğan, 2003: 2). Platon ve Aristoteles ile tanımlanan adalet, hak ve hukuk kavramlarıyla birlikte anlaşılır ve bu kavramlarının uygulanış şekline göre de adaletin uygulanması farklılık gösterir. Bu yüzden adalet şu şekilde tanımlanırsa, daha geniş bir çerçeve çizilmiş olur:

“Adalet kavramının özünde, insan onurunun, özgürlüğünün ve sahip olduğu haklarının dokunulmazlığı ve bu dokunulmazlıklar

karşısında bütün insanların eşitliği fikri yatar. Adaleti, siyasi olmaktan ziyade ahlaki bir kavram olarak kavramamızı da bu fikirler sağlar. Bu dokunulmazlıklar karşısında her eşit olmayan muamele ve dokunulmazlıkların ihlali bir adaletsizlik olarak değerlendirilebilir” (Gündoğan, 2003: 5).

Hem Platon hem de Aristoteles için adalet en yüksek erdemdir; hukuk adalet, hukuksuzluk adaletsizliktir; demokrasi, tiranlık, oligarşi ve timokrazi bozulmuş rejimlerdir; bunların yerine yasalara bağlı olmak kaydıyla, Platon bir filozoflar devleti Aristoteles ise bir aristokratlar devleti idealize eder (Topakkaya, 2008: 43).

Adalet duygusu küçük yaşlardaki suçluluk duygusuyla birlikte, içkin adalet ve Tanrı cezası denen, çocuğun, suç işleyince kötü bir karşılık alacağına dair beklentisi üzerinden şekillenmeye başlar (Hökelekli, 2008:134). Fakat yıllar ilerledikçe en bencil ve adaletsiz olan “ben” kimliği değişir ve adaleti devletin güçlü ellerine teslim eden bireyler olarak başkalaşır. Fakat Tanrı cezası, devletlerin kutsallaştırılıp bireyler nazarında dokunulmazlık kazanması gibi adalet kavramında da etkindir. Bireyler inançları üzerinden tanımladıkları kavramlara adaleti de eklerler. Örneğin İslam dinindeki “Hz. Ömer’in adaleti” ifadesi herkes için benzer adil bir yönetimin unsurlarını çağırıştırır. İslam dininin adalet bakışı, bu dinin mensuplarının da adalet anlayışını şekillendirecektir. “Hz. Muhammed tüm hayatında sözleri ve davranışlarıyla adalet örnekleri vermiş, bir hadisinde de şöyle buyurmuştur: "Adaletsizlikten kendinizi koruyunuz. Çünkü o, Hesap Gününde zulme denktir" (Kayaoğlu, 1987: 202). Hıristiyan inancında da Tanrı'nın adaleti dinin en sağlam temelini oluşturur. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi, Tanrı'nın adaleti sağlarken insanlığın ödediği bir karşılık olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla dinlerde yer alan adalet anlayışı, toplumların dinlerine olan bağlılıklarında önemli bir gerekçe olarak yer almıştır.

Adalet dini inançlarda edindiği önemli yeri, devlet yönetimlerinde de kazanmıştır. Türk İslam toplumlarında Dâr ul-adl, Divan-ı a'la veya Divan-ı mezalim isimleriyle bilinen divanlarda padişah halkı doğrudan dinler, şikâyetlerini sorardı. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in üç vasiyetinden biri adil olun idi (Kayaoğlu, 1987:206). Adalet sisteminin işlevini yitirmesi, devletlerin gerileme süreçlerinde görülen bir sosyal değişimdir. Adil olmayan bir yaratıcı tahayyül edilemediği gibi, adaleti devletin temelini yerleştirmeyen bir idareci de düşünülemez. Devletler adaletten yoksunlaştıkça yıkılmaya yaklaşırlardır.

Adaletin sağlanması, günümüz modern hukuk sisteminde anayasalar aracılığıyla devletin temel görevi olarak kabul edilmiştir. Nasıl ki pür bir adalet sistemi tasvir eden dinlerin mensupları dahi, kişisel hayatlarında böylesi bir adalet sistemi oluşturamıyorlarsa; devletler de yazılı kanunlarındaki adalet görevini her zaman mükemmel bir şekilde yerine getirememektedirler. Böyle

durumlarda vatandaşların devletlerine olan inançları da mutlak bir sarsılmaya uğrayacaktır. Çünkü adalet bireyi güvende hissettiren bir olgudur. Türkiye'deki hukuk ve adalet sisteminin vatandaşlar üzerinde yarattığı etkiyi görmek amacıyla yapılan Hukuk ve Adalet, Algı ve Beklentiler adlı bir araştırmada önemli veriler elde edilmiştir. Buna göre;

“...toplumun yüzde 25-35 oranında bir kesimi kanunlar önünde devlet ile vatandaşın eşit olduğuna inanmamakta, devlet ve memurların hatasında ve hatta aslında suç işlemese bile yargının kendilerini korumayacağına, mahkemelerde çıkar karşılığı iş yapıldığına inanmaktadır. Devletin bazı kurum veya memurlarının işlem ve eylemlerinde hukuk kuralları çerçevesi dışına çıktığını düşünenler yüzde 40 oranındadır... Gençlerin, lise ve yüksek eğitimlilerin, gelir seviyesi ve yaşanılan evin niteliği yükseldikçe, kırlardan metropollere geçtikçe hukuk devletine olan inancın diğerlerine kıyasla azalıyor olması dikkat çekicidir. Sosyolojik olarak kentleştikçe, eğitim ve gelir seviyesi yükseldikçe, kısaca modernleştikçe bu kesimlerin geleneksel referanslar yerine modern, çağdaş değerlere olan bağlılıklarının artacağı, doğal olarak da bu sürecin sonucunda hukuk devletine olan inancın da yükselmesi beklenir. Fakat gözlenen durum, aksini göstermektedir. Dindarlık seviyesi yükseldikçe hukuka olan güvenin artması, toplumun adalet ve hukuk kavramlarına, pozitif kurallar kadar manevi dünyanın anlamlarından da yüklenme yaptığını göstermektedir. Yani adalet ve hukuk kavramları yalnızca kanun maddesinden öte bir şey olarak algılanmaktadır” (KONDA, 2010).

Bu veriler adaletin anlamı üzerinde düşünmek için iyi bir fırsattır. Adaletin bir sosyal olgu olarak toplum hayatını şekillendirmesinde dinde, devlet yönetiminde, toplumsal huzur ve güvende etkili olması adaleti hem hukuk bilimine hem de sosyoloji, siyasal bilimler gibi diğer sosyal bilimlere de bir inceleme konusu olarak yerleştirmiştir. Post modernizm makro ifadeler ve sloganlara karşı olduğu içindir ki; yalnız bizim ülkemizde değil tüm dünyada anlamları güncellenen kavramlar içerisinde adalet de yer almaktadır. Ülkemizde eğitim ve gelir seviyesi yükseldikçe hukuk devletine olan inancın yükselmemesi incelenmeye ve sorgulanmaya muhtaçtır. Eğer adalet kavramı kişilerin eğitimlerine ve gelir seviyelerine göre farklılaşabiliyorsa, “adaletin, tüm diğer değerler gibi sübjektif bir değer oluşu” doğrulanmaktadır (Çakar, 2013: 261). Adaletin sübjektifliği onu talep edenler arasında bir ayırım yaratır. Eğitim ve gelir seviyesi yükseldikçe, devlete olan adalet inancı azalıyorsa da, aslında adalet sistemini kendi lehine kullanabilecek olanlar yine bu eğitilmiş ve yüksek gelire sahip vatandaşlar olacaktır. Toplumdaki en alt eğitim düzeyini oluşturan vatandaşlar, hem adalet mekanizması hem de devletin her türlü uygulamasında sorgulayabilen ve hakkını sonuna kadar alan kişiler olmaktan çok uzaktırlar. Bunun nedeni devlet ve adalet sistemindeki eşitlik değildir. Çünkü adalet herkes

içindir ve devlet her vatandaşa karşı eşit derece sorumludur. Buradaki ikilem, siyasal ve hukuk sisteminin işleyişini bilme gerekliliğinde yatar. Örneğin e-devlet sistemleri son dönemde pek çok ülkede uygulanan bir yönetim şekline dönüşmüştür. Fakat ülkemizde her bireyin internete erişimi olduğunu iddia edemeyiz. Yine adalet sisteminde danışmanlık görevini yürüten avukatlar başta olmak üzere, adli süreçler maddi imkânlar gerektirir. Avukatlık ücretleri, harçlar, dava masrafları gibi en temel harcamaları yapabilmek için bile gelir seviyesi önemlidir.

Temel sosyolojik kuramlardaki adalet olgusuna kısaca değinelim: Çatışmacı yaklaşıma göre;

- İnsanların istedikleri, elde etmeye çalıştıkları temel ve ortak çıkarları vardır.
- Güç azdır ve eşitsizce bölünmüştür.
- Değerler ve düşünceler grupların kendi amaçlarını gerçekleştirmek ve çıkarlarını korumak amacıyla kullandıkları birer araçtır (Wallace ve Wolf, 2012: 108).

Çatışmanın kaynağını sömürü ve mülkiyet sahipliği oluşturur. Devlet belirli bir sınıfın haklarının temsilcisidir. Dolayısıyla adalet herkes için değil, mülkiyet sahipleri için vardır. Üretim kaynaklarına sahip olamayanlar sistem içerisinde hak ettikleri adaleti hiçbir zaman alamazlar.

Yapısal-fonksiyonalist yaklaşıma göre toplum bir bütün içinde analiz edilmeli, toplumsal yapının normal ve sağlıklı görünümü fark edilmeli, sistem parçalarının birbiriyle olan ilişkileri dikkate alınmalıdır (Wallace ve Wolf, 2012: 44). Adalet toplumsal yapının temelinde yer alan ve toplumsal bütünlüğe katkısı olan bir olgudur. Toplumsal adaletin bireylerin adalet algısından önce gelir ve adaletin eksikliği durumunda yerini anomi alır. Adaletin işlevi, toplumu bir arada tutarak düzeni sağlamak ve adalet sistemini bireyin üzerinde ve dışında bir olgu olarak kabul edip bireylerin birbirine olan bağımlılığını bir ahenge sokmaktır.

Sembolik etkileşim yaklaşımına göre;

- İnsanlar şeylere, şeylerin onlar için ifade ettiği anlamlara göre davranırlar.
- Şeylerin anlamı insanın diğer insanlarla toplumsal etkileşimi sonucu ortaya çıkar.
- Şeylerin anlamları, bunlarla karşılaşan kişi tarafından yapılan yorum sürecinden geçmekte ve değiştirilmektedir (Wallace ve Wolf, 2012: 294).

Bireyin odak noktası olduğu ve bireylerin davranışlarından hareket ederek toplumsal analizlere varıldığı bu yaklaşımda; bireylerin yetenekleri ile toplumdaki konumları arasında doğal bir ilişki vardır. Öyle ki “toplumsal eşitsizlik bireysel farklılıkların doğal yansımasıdır” (Waters, 2008: 43). Bu nedenle toplumsal adaletin bireylerin statülerine bağlı olarak şekillenmesi doğal bir durumdur. Adalet duygusu hem özdeki ben hem de sosyal ben analizinde yer alır. Adalet bireyin toplum içinde takındığı ayna benliğinde edindiği yer kadar, toplumsal adaleti meydana getirecektir. Dolayısıyla toplumsal adalet, bireylerin tek tek kişisel yaşamlarındaki adil tanımı üzerinden şekillenir. Buna göre bir toplumdaki adalet sistemi çürümüşse, bunun nedeni her bireyin adalet duygusundaki eksiklikten ve kendi kişisel yaşantısında adaletle yer vermeyen insanların oluşturduğu bir topluluk olmaktan kaynaklanır.

Adaletin bir toplumsal olgu olarak sosyal hayatın her aşamasında, inançlarda, devlet yönetimlerinde ve iş yerlerinde bile yer alması, onun bireyleri doğrudan etkileyen bir kavrama dönüşmesine yol açar. Adaleti hukuk sisteminde talep ederken belirleyiciliği olan gelir düzeyi, statü, eğitim gibi unsurlar; adaleti sağlayanlar tarafında hiçbir anlam ifade etmediği zaman ancak gerçek adaletle yaklaşmış olunur. Öte yandan bireyi yalnızca faydalı gördüğünde anlam yükleyen neo-liberal anlayış gibi bakış açıları nedeniyle, bir özne olarak bireyin değerlendirmediği ve başkalarının amaçları için araç olarak kullanıldığı her ortamda adalet kavramı da anlamını yitirmektedir. Bir Sovyet dönemi esprisi olarak politbüro üyelerinin halktan daha konforlu evlerde yaşamaları eleştirildiğinde, “tüm halklar eşittir ama biz daha eşitiz.” cevabını verdikleri söylenir. Eğer toplumsal yapıda birileri daha eşit ve adaleti daha çok elde eden olmaya başlamışsa, toplumsal yapıdaki çürümenin işaretleri verilmiş demektir. Tek tek bireylere sağlanan adil yaşam şartları bir araya geldiğinde toplumsal adalet meydana gelir. Bu toplumsal adalet hem devletin hem de vatandaşların temel değeri olacaktır. Bu nedenle toplumsal adaletle verilen her zarar hem o toplumu yöneten devleti çürütür hem de vatandaşların ülkelerine olan inançlarını zedeler. Birbirine karşı toplumsal bağlılığı ve güveni kalmayan bir kalabalığa da toplum ve ya millet denemez. İşte bu yüzden adalet, toplumsal yapının en temel değeridir. Bir toplumda herkes fakirse, buna rağmen toplumsal değerler korunmaya devam edebilir. Fakat bazıları çok fakir bazıları çok zenginse toplumsal düşmanlıklar ve ayrışmalar çoğalır. Bir toplumdaki gelir dağılımı, adalet dağılımına benzer. Eğer bazı kurallar bazıları için geçerliyse, bozulan toplum sözleşmesi her türlü kaosa fırsat verecektir.

Adalet ceza kavramıyla ilişkilidir. Adaleti sağlamak adil olmayan tarafa ceza vermeyi içerir. İnsanın cezalandırılması, bir başkasının varlığının kabulü ve bu farklı kişiler arasındaki ilişkide adaletin sağlanması demektir. Adalet sistemi Levinas’a göre bir başkasını gerekli kılar (Akçetin, 2013: 277). Başkalarıyla birlikte yalnız olmadığını gösteren benlik, diğerleriyle olan

ilişkilerinde adaletin şekillendirmesinden ve koşullandırmasından faydalanmış olur. Dolayısıyla toplumsal adaletin doğuşu bireyler arasındaki adil ilişkilerden doğar. Toplumların değişme süreçlerinde adalet kavramı da şekillenmiştir. Örneğin Platon'un devleti filozofların yönetmesi görüşü, devlet yönetiminin gerektirdiği adalet anlayışını herkesin sağlayamayacağı ancak filozof gibi düşünebilen ve görebilen bireylerin adil yöneticiler olacağı alt fikrine dayanır. Yine Hobbes'a göre insanın özünde yer almayan adalet anlayışı, devlet gibi güçlü bir otoritenin varlığını ve yönetimini gerekli kılar. Dolayısıyla değişen toplumlar değişen adalet yapıları yaratır. Padişahlıkla yönetilen bir toplumda bireyler, padişahın kararları adil bulmadıkları zaman bile isyana kalkılmaz ve hatta özünde keyfi olan pek çok uygulamayı da adil bulabilirlerdi. Toplumların özgürlük anlayışları değiştikçe, bir vatandaş olarak bilinç kazandıkça yönetimlerin adaleti sorgulanmaya başlandı. Ortaçağ Avrupa'sındaki aristokratik sınıfın her davranışı aydınlanma devrimi sonrasında artık pek de adil ve yerinde görülmemekteydi. Nitekim değişen ekonomik sistemlerin toplumsal hayatta yarattığı değişimler de, yine bireylerin devletler karşısında güçlenmesi ve yurttaşlık hakkı ve bilinci kazanmasıyla paralellik gösterir. Kapitalizmin doğuş yıllarında ticaret sayesinde ekonomik bir güç kazanarak krallıktan hak talep etmeye başlayan burjuva sınıfı için artık karalın aldığı her karar adil olmamaya başlamıştı. Gerek endüstri devrimi gerek de aydınlanma çağı sonrası güçlenen birey, adalet kavramını da yeniden şekillendirerek hümanizmi yaratmıştır. Öyle ki, bireyselleşmenin gösterdiği ilerleme post modernizm sonrası; aydınlanmanın bireye verdiği düşünme ve karar verme gücünün sınırlılığında ve kalıplardan bahsederek, tüm klasik anlayışlara ve tanımlara karşı çok daha subjektif bir birey algısı yaratmıştır. Artık adaletin de son derece göreceli bir kavram haline geldiği görülecektir. Temel değerlerinde ortak anlayışlar mevcut olsa da, eşitler arası eşitliğin dile getirildiği ve mutlak eşitliğin kabul edilmediği günümüz adalet sisteminde hakkaniyet de subjektifleşmiştir.

Değişen toplumsal yapılar genel ve makro teoriler üretmeyi sarsmışsa da, kökeni en ilkel toplumlara dayanan ve gelecekte de varlığını garantilemiş görünen devletler ile kişisel özgürlüğünden ve sürdürdüğü yaşamından başka kaybedecek pek az şeyi olan birey arasında, karşılıklı tahammül ve tavizlere dayanan toplum sözleşmesi gibi elzem bir mukavelenin eski çağlardan beri varlığını koruduğu görülmüştür. Adı ve ya sözleşmenin şartları bir taraf lehine zaman zaman değişmiş olabilir; adına anayasa ve ya gelenek denmiş olabilir. Adalet kavramı da toplumsal sözleşme gibidir ve bu sözleşmenin tam da kalbindedir; göreceli hale gelebilir, sorgulanabilir, zaman zaman bir taraf lehine kurulmuş olabilir, tüm insanlık tarihine ve değişimlere rağmen adalet; inanç sistemleri, devlet yönetimleri, bireyler arası ilişkiler ve toplamında toplumsal adalet olarak varlığını her daim korumuştur ve gelecekte de koruyacaktır.

2. Eserin İçeriğine Kısa Bir Bakış

Heinrich Von Kleist eserinde Michael Kohlhaas'ı şu sözlerle anlatır:

“Bir taşra öğretmeninin oğlu olan Michael Kohlhaas, devrinin en dürüst ve haksever, aynı zamanda da en dehşetengiz insanlarından biriydi... çocuklarını Tanrı korkusuyla, çalışkanlık ve sadakat aşılayarak yetiştiriyordu; komşularının arasında yardımseverliğinden ya da hakkaniyetinden nasiplenmemiş bir kişi bile yoktu; kısacası, bir erdemi aşırıya vardırmasaydı, dünya onun hatirasını saygıyla anacaktı. Fakat adalet duygusu, onu haydut ve katil yaptı” (Kleist, 2007:9).

Kohlhaas bir gün Leipzig Panayırı'na özenle yetiştirdiği atlarını satmaya giderken, daha önce 17 kez geçtiği yolda, bir Sakson soylusu tarafından ağaç kütüğünden bir bariyerle oluşturulmuş sınırı görür. Elbe Nehri kıyısındaki bu geçiş bölgesi Saksonya toprakları olup, hemen yakındaki görkemli şatonun sahibi olan asilzade Junker Wenzel von Tronka'nın kontrolü altındadır. Kohlhaas şatonun kâhyasına neden yolun kapalı olduğunu sorar ve bu sınırın hükümdarın asilzadeye verdiği bir yetki olduğunu öğrenir. Bu sınırı geçebilmesinin tek koşulu elindeki iki kara yağız atı rehin bırakması ve gidip izin belgesiyle gelmesidir. Kohlhaas kendi erdemlerini adalet üzerine şekillendirmiş biri olduğundan sürekli isyankârlık içinde olduğu söylenemez, önce kanuni yollara uyulması gerektiğine inanır. Gerekli belgeyi almak için atları ve bir uşağını şatoda bırakıp giden Kohlhaas, asilzadenin böyle bir sınır koyamayacağını, buna hakkı olmadığını öğrenip buna rağmen gerekli belgeyle geri döndüğünde, bıraktığı atların hazır olmadıkları halde tarlalarda çalıştırıldığını, iyi beslenmediklerini ve bıraktığı uşağının da dövülerek şatodan kovulduğunu öğrenir. Uğradığı haksızlığı telafi etmek için mahkemeye başvuran Kohlhaas'a göre bu gibi yolsuzlukların önünü almak Tanrı'ya karşı da bir hizmettir ve gerekirse davanın yürütülmesi için gereken tüm giderleri kendisi karşılamaya hazırdır.

Kohlhaas tüm yasal yollardan geri çevrilir çünkü Asilzade pek çok yerde akrabası ve arkadaşı olan, tüm hukuk sistemindekileri tanıyan biridir. Aldığı cevaplarda şatoya gidip atlarını geri alması tavsiyesinde bulunmaktadır. Gelen mektuplardan birinde, “şansöyeliği hiçbir koşulda bu tür boşu boşuna uğraştıran işlerle ve gereksiz atışmalarla rahatsız etmemesi” istenir (Kleist, 2007: 27). Üstelik kendi atlarının hala şatoda çalıştırılmaya devam edildiğini öğrenir. “Dünyayı böylesine korkunç bir bozuk düzenin içinde” görmekten acı duyan Kohlhaas evini ve sahip olduğu tüm mülkünü satmak üzere bir memurla görüşür. Karısına ise şu açıklamayı yapar: “Çünkü ben, sevgili Lisbeth, benim haklarımı korumayan bir memlekette kalmak istemiyorum. Eğer tekmeleneceksem, insan olmaktansa, köpek olmayı tercih ederim!” (Kleist, 2007: 31). Lisbeth bu durumu düzeltmek için kocasına yardım etmek

istemektedir. Uğradıkları haksızlığı anlatan bir dilekçeyi Hükümdar'a bizzat iletmek üzere, Berlin'e gitmek istediğini söyler. Kohlhaas bu son çareyi kabul eder. Fakat Hükümdar'ın şahsına çok fazla yaklaşma cüretinde bulunan ve Hükümdar'ın çevresindeki nöbetçilerden birinin bir mızrak darbesiyle yaralanan Lisbeth, evine getirildikten kısa bir süre sonra ölür. Yazar, bu acı karşısındaki Kohlhaas'ın zihnini şu şekilde tasvir eder: "Oturdu; doğal hakkının gücüne dayanarak bir yargı kaleme aldı ve Junker Wenzel von Tronka'yı zorla alıkoyduğu, tarlada çalıştırıp heba ettiği kara yağızlarını, bu mektubu aldıktan üç gün içinde Kohlhaasbrück'e (Kohlhaas'ın yaşadığı yer) geri getirmeye ve ahırda bizzat besleyip semirtmeye mahkûm etti. Bu kararı atlı bir ulakla gönderdi..."

Kohlhaas doğal hakkının gücüne yani Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nde belirttiği ilk ve doğal haklarına kavuşmuştur. "Çünkü toplum sözleşmesi bir kere ihlal edilmiştir ve topluluğun kanunları artık onu koruyamamaktadır. Buna göre sözleşmeye bağlı özgürlüğe karşılık, o zamana kadar vazgeçmiş olduğu doğal özgürlüğüne tekrar kavuşur ve hakkını kendi gücüyle alma yetkisini tekrar elde eder" (Kleist, 2007: 35). Toplum Sözleşmesi Rousseau gibi bir özgürlük aşığı tarafından kaleme alınmış, fakat sonrasında belki Rousseau'nun da hiç öngöremeyeceği bir şekilde yalnızca güçlünün hakkının korunduğu pek çok ortama sebebiyet vermiştir. Öyle ki vatandaş kendi özgürlüğünden feragatte bulunup, bir takım bireysel haklarını devlete verirken; karşılığında güvenlik, adalet ve eşitlik talep etmiştir. Fakat feragat etme kısmı tüm halkı kapsar iken devletten gelecek olan koruma ve adalet yalnız bir kesime yönelirse, toplum sözleşmesi ihlal edildiğinden feshedilmiş sayılır ve bireye feragat ettiği haklar iade edilir. Dolayısıyla Kohlhaas'ın yalnız basit bir isyankâr değil yönetim şeklini ve Toplum Sözleşmesi'ni iyi kavramış bir tüccar olduğu iddia edilebilir.

Hikâyenin bundan sonrası Kohlhaas'ın halka davasını açıklamak için duvarlara yazılar bırakması sonucu, sayıları 400'e ulaşan küçük bir ordu haline gelmesiyle devam eder. Asilzadenin saklandığını duyduğu şehri ateşe verip, kilise kapısına eğer Asilzade kendisine teslim edilmezse şehri tamamen yakıp yıkacağını belirten bir not asar. Artık kendisini "imparatorluktan ve dünyadan bağımsız, yalnızca Tanrı'ya boyun eğen bir efendi" olarak tanımlar. Şöhreti gittikçe yayılan Kohlhaas'ı durduran ilk olay, Doktor Martin Luther'in Saksonya'nın bütün şehir ve kasabalarına astırdığı yazı olmuştur. Luther, Kohlhaas'ı yaptıklarından vazgeçirmek için, Tanrı karşısına nasıl çıkacağını sorar. Kendisinde Luther mezhebine bağlı olan Kohlhaas, davasını anlatmak üzere gizlice Martin Luther'e gider ve adamlarını dağıtması karşılığında affedilmesi anlaşmasını yapar. Kohlhaas'ın tek isteği Asilzadenin hakkını iade etmesi, atlarını el koyduğu gibi vermesi, uşağına verdiği zararın tazmin edilmesidir. Kohlhaas'ın elinde gücü giderek artan bir ordu da olsa, kalbi en başta

talep ettiği hakkından fazlasında değildir. Karısı yaşayabilse ve adalet yerini bulsa, belki Kohlhaas da bu kadar acımasız olmayacaktır. Yazarın en başta belirttiği gibi Kohlhaas'ın adalet erdemi çok keskindir. Hikâyenin sonundaki mitolojik dokunuş önemlidir: yıllar önce Saksonya Elektörü (dönemin Prensi) ile ilgili bir kehanette bulunan ve bu kehaneti yazdığı kolyeyi Kohlhaas'a veren falcı kadının, adaleti sağlması ve Kohlhaas'a karısının ruhunun yaşadığını hissettirmesiyle, yazar, bizlerin de adaletin her zaman gerçekleşeceğinden emin olmamızı ister gibidir.

Kohlhaas'ın affedilmesi şövalyeler tarafından hoş karşılanmaz çünkü bir kez hükümdarın otoritesi sarsılmıştır ve bunun arkası gelecektir. Uzun süren hukuk arama mücadelesinin sonucunda kendisinden alınan tüm hakları iade edilen Kohlhaas, kılıçla başının kesilmesi cezasına çarptırılır ve çocuklarına soyluluk unvanı verilerek iyi eğitim almaları Şansölye tarafından garanti edilir.

3. Michael Kohlhaas'ın Bir Yüzü: Adalet Erdemini Aşırıya Vardırın Bir İsyankâr

Adaletin sağlanması ve yurttaşların adil ve eşit bir adalet tarafından korunması, gelişmiş ve modern bir ülke, yaşanılabilir bir ülke olmanın ilk koşuludur. Ekonomik seviyesi düşük ve ya kişi başı milli geliri İskandinav ülkelerinin kişi başı milli gelirinden çok uzak olan bir ülkede yaşayabiliriz. Fakat bireyler kendilerini adil bir mekanizmanın içinde hissetmezlerse, beklenen üretim düzeyinin gerçekleşmesi de uzak bir hayal olarak kalır. Çünkü üreten ve çalışan birey özel mülkiyetinden kaynaklanan hakları başta olmak üzere, ticaretinde, iş ortamında, fabrikasında ve özel hayatında güvence hissetmeyecektir. Adalet yalnızca üç beş büyük bina ve içinde yüksek maaş alan hukuk fakültesi mezunlarından oluşan hukuki bir kurum olmaktan çok daha öte bir anlam taşır. Adalet bizlerin her gün yeniden ve yeniden içinde yaşadığımız topluma ve bizi yönetme hakkı verdiğimiz devlete olan inancımız, bağlılığımız ve saygımızdır. Bu yüzdendir ki adaletin bireylerin siyasi ve sosyal konumlarına, gelir düzeylerine, arkadaşlarının araba markalarına göre dağıtılmaya başlandığı, kanunların keyfi uygulamalara ve siyasi propaganda malzemelerine dönüştüğü andan itibaren; vatandaşların gerekli adaleti sağlayamadığını düşündüğü devletine karşı ne inancı ne bağlılığı ne de saygısı kalır.

Michael Kohlhaas'ın bir yüzünü tam da gerekli adaletin sağlanmadığı ve keyfiliğin ne tür uygulamalarla sonuçlandığını fark ettiğimizde görürüz. Eğer gereken adalet, yönetme hakkına sahip kişilerce sağlan(a)mıyorsa yapılması gereken tek bir şey kalmıştır: adaleti, haksızlığa uğrayanın bizatihi sağlması. Kohlhaas sonu kendi ölümüyle biteceğini bilse de, kendi onurunu savunma peşine düşmüş ve birkaç adamıyla küçük bir ordu gibi hareket ederek bir anlamda gerilla savaşı başlatmıştır. Bu mücadelesinde masum insanlara da

zarar vermiş, Asilzadeyi bulmak için şehri üç kez yakmıştır. Dolayısıyla adalet savaşı bir takım adaletsizlikler de doğurmuştur. Fakat Kohlhaas'ın yaptığı adaletsizlikler kendi hakkının ortadan kalkmasına da yol açmayacaktır. Bu yüzden Kohlhaas, kendisi için şehir meydanına yazdırdığı suçlamalar karşısında gerçeği anlatmak için gizlice yanına gittiği Martin Luther'in "Kim sana keyfi yargılarınla Junker von Tronka'yı baskına uğratıp şatosunda bulamayınca onu koruyan tüm halkı ateş ve kılıçla kırıp geçirme hakkı verdi?" sorusuna şu cevabı verir:

"...İnsan topluluğuna karşı açtığım savaş, ...bu topluluğun dışına atılmış olmasaydım, bir suç sayılabilirdi!...Kanunun korumasından yoksun bırakılanı, ben devlet topluluğunun dışına atılmış sayarım! Çünkü benim huzur ve barış içinde zanaatımı uygulayabilmem için bu koruyuculuğa ihtiyacım var, hatta işte bu yüzden de emeğimle kazandığım her şeyle birlikte bu topluluğa sığıyorum. Bunu kim benden esirgerse, beni ıssızlığın vahşiliğine doğru itmiş olur, işte o kişi, sizin de inkâr edemeyeceğiniz gibi, kendimi koruyacağım silahı elime vermiş olur!" (Kleist, 2007: 51).

Toplumsal sözleşmenin ihlali, bireylerde Hobbes'un belirttiği vahşi ve acımasız tabiatın açığa çıkmasına neden olur. Sonrasında doğal haklara sahip bir üstinsan mı doğar yoksa eşkıyalık ve zorbalık tam da böyle bir şey midir? Nietzsche'nin Zerdüşt'e "Gitme insanlara, ormanda kal! Hayvanlara git daha iyi! Neden benim gibi olmak istemiyorsun, ayılar arasında ayı, kuşların arasında kuş?" seslenişi gibi asıl medeniyet, insanların sonradan elleriyle oluşturdukları hapisanelerden kaçış mıdır? (Kızılcıkelik, 2011: 131). Bu soruların cevapları yaşanan döneme ve ülkeye göre değişiklik gösterecektir. Fakat değişmeyen gerçek, mevcut hukuk sisteminin haklarını savunmadığı bireyin, gayri resmi olarak toplum dışına itilmiş sayılmasıdır. Bireylerin topluma olan aidiyetleri, din, dil, ırk gibi bir takım ortak unsurların yanı sıra, toplum içindeki huzur ve güven duygusuna da bağlıdır. Birey kendini mutlu hissetmediği bir toplum içinde yaşamamayı seçer. Bireysel mutluluk, toplumsal huzurun da ilk koşuludur. Tüm isyanlar bireysel mutsuzluklar ve haksızlıklardan doğar. Bu yüzden devletler, sosyal patlamaların yaşanmaması için en başta adaleti adil dağıtmakla görevlidir.

4. Michael Kohlhaas'ın Diğer Yüzü: Statü Sahibi Bir Burjuva

Kohlhaas kendi ticari gelirini düzenli olarak sağlayabilen ve aslında içinde yaşadığı döneme göre pek de yoksul sayılmayan bir yaşam sürdürmektedir. Bu yüzden Kohlhaas'ın başlattığı adalet isyanı, içerisinde bir diğer gerçekliği barındırır: eğer adaletsizliğe uğrayan Kohlhaas değil de örneğin seyislerinden biri olsaydı durum ne olurdu? Seyis tıpkı Kohlhaas gibi kendi küçük ordusunu kurabilir ve isyan başlatabilir miydi? Yoksa seyisin sosyal konumu ve bu konumun getirdiği ekonomik düzeyi nedeniyle, adaletsizlik karşısında tek yapacağı sessiz kalmak mı olurdu? Kohlhaas'a isyan gücünü veren biraz da onun sosyal ve ekonomik konumu değil midir? Nitekim dava dilekçesini bile

daha önce tanıdığı bir hukukçunun yardımıyla hazırlamıştır, “yaptığı geniş çaplı at ticareti sayesinde, memleketin önde gelen kişileriyle tanışıklığı olmuş, alışveriş sırasındaki dürüstlüğü bu kişilerin kendisine karşı iyi niyet beslemesini sağlamıştır” (Kleist, 2007: 24).

O halde adalet, tanımından çok uzak bir uygulamayı da barındırır: adalet güçlü olanlar içindir, hatta belki isyan bile bir miktar güç gerektirir. Güç kavramı sosyal konum ve gelir düzeyinin birleşimidir. Sosyal konumlar, kişilerin meslekleri, “yüksek” yerdeki tanıdıkları ve akrabaları ve ya bürokratik yetkileri oranında güç sağlar. Gelir düzeyi ise öylesine şeffaf ve net bir ayırım yaratır ki gördüğümüzde kapitalizm kelimesinin anlamını anlamaktan öte hissederiz: modern dünyadan birkaç örnek verelim; fiyatı bin ve ya milyon dolarlarla ifade edilen arabalar erkeklerin (çünkü arabalar, kadınlardan önce erkeklerin oyuncağı olmuştur) bütün kusurlarını örter, onları daha yakışıklı, kibar ve saygı duyulur hale getirir. Çok pahalı evler ve takılar da kadınları daha güzel ve zarif yapar. Zenginlik bireylerin etrafında nadiren fark edilebilen şeffaf, koruyucu bir kalkan yaratır. Böylece gelir düzeyi yalnızca somut olan maddi varlıkları satın almanızı sağlamaz aynı zamanda sizi hep güzel, başarılı ve hatasız gösterir. Çünkü maddi varlıkların yanında satın aldığınız statü, en temel koruyucunuzdur. Bunu bilen kapitalizm, yaptığı hiçbir satışta yalnız maddi varlık satmaz, bir yaşam biçimi ve koruyucu bir kalkanı da yanında sunar. Bu koruyucu kalkan, örneğin şu durumda çok barizdir: komşunun oğluyla konuştuğu için en iyi ihtimalle dayak yiyen genç kızın babası; televizyon denen renkli ekrana bakıp, sevgilisiyle ayrılan ama çocuğunu doğurmaya karar veren sanatçı, oyuncu v.s. bir kadını takdir etmektedir. En yoksul bile bilir ki hiçbir ahlak kuralı ve elbette hiçbir hukuk kuralı zengin ve yoksul arasında ayırım gözetmeksizin uygulanmaz. Örneğin toplumun küçük fotoğrafı olan bir ilçede, çaycı Ahmet’in eşinin etek boyu ile ticaret yapan (küçük burjuva) Ahmet Beyin eşinin etek boyunun elbette aynı olmasını beklemeyen ilçe halkı. Kaldı ki kadın, kocasının sosyal konumu üzerinden tanımlandıkça toplumsal cinsiyet de adaletsizliğin en çok bilet satılan sahnesi olur. Fakat buradaki temel soru şudur: ilçe halkı nasıl olup da statüsü daha yüksek bir bireye bu kadar geniş bir özgürlük alanı tanıırken, rahatlıkla eleştirebileceği bir konumdaki bireyi, çok daha sıkı toplumsal kontrol altında tutmaktadır? Muhtemel cevaplardan biri, kapitalizmin sattığı kültür ve statüdür. Eğer “diğerleri” kapitalizmin sattığı statüye saygı duymazsa, sistem nasıl işler? O halde bir yandan statünün satışı yapılırken, diğer yandan da “diğerleri” dediğimiz bireylere, bu satın alınan statülere saygı duyması gerektiği öğretilmelidir. Toplumlar ne zaman kapitale saygı duymaya, maddi varlıkları rahatlıkla satın alabilenlerin daha geniş özgürlüklere sahip olduğuna inanmaya başladığı araştırılmalıdır. Çünkü çok pahalı bir araba kullanan bireyin, hiçbir park kuralını ve ya hız ihlalini dikkate almaması ve “diğerleri”nin de bu durumu normal karşılayıp, saygı duyması, sonuçta, haksızca dağıtılan adaletin karşısında da aynı saygıyı gösteren toplumlar yaratır.

Kuralların özellikle de hukuk kurallarının duruma göre işlediği her devirde Kohlhaas'ların olması olağandır ve hatta bir miktar gereklidir bile. Her ne kadar eserin sonunda Kohlhaas'ın, hakkı olan atlar verildikten sonra öldürülmesi gerekmişse de adalet; uğrunda bir Kohlhaas'tan çok daha fazlasının ölümünü gerektiren ve hak eden çok kutsal bir değerdir. Adalet yoksa toplum da yoktur, devlet de. Adalet bir toplumun ruhu, görünmeyen iskeleti, savunulması gereken namusu, sürekli korunması gereken yeni doğmuş çocuğudur. Adalet, halkın kendini yönetecek siyaset elitlerini seçmesinin ilk sebebidir. Öyle ki Platon'un devleti yönetmeyi filozoflara bırakması bile bu açıdan değerlendirilmelidir: eğer iktidarlar yeterli adaleti sağlayamıyorsa vatandaşlar, yöneticileri seçme haklarından feragat etmeli ve iyi ve doğru yönetilmek şartıyla filozoflara bu görevi vermelidir. Nihayetinde demokrasiler amaçlarından sapmışsa ve araç olmuşsa yöneticileri seçmenin basit bir usul alışkanlığından ne farkı kalır?

5. Bir Toplumsal Hareket Olarak Michael Kohlhaas

Toplumsal hareketler eski tip (işçi ve kamu çalışanları hareketi) ve yeni tip (çevreci, kadın hakları ve alternatif yaşam talepleri) olarak sınırlandırılabilir (Coşkun, 2006: 3). Toplumsal hareketler değişen toplumsal yapılarla birlikte evirilmektedir. Bireylerin aktif bir özne olarak varlık kazanmaları, kendilerini yöneten güçlere karşı sözleşme şartları sunmaları uzun ve zorlu bir mücadelenin sonucunda gerçekleşmiştir. Modernitenin sürekli bir akıl yürütme ve gelişim felsefesi üzerine kurulması ve bununla birlikte aydınlanmanın getirdiği hümanizm; bireyi bir özne olarak kabul edip toplumda aktif roller vermiştir. Mevcut geleneksel yapı karşısında gösterilen her türden karşıt tavır, ortak muhalif hareketlere dönüşme çabasına girişmiştir. Sosyolojinin doğduğu yıllar da esasen kapitalizmin yarattığı sosyal ortamda yaşanan isyanlara ve sosyal patlamalara karşı, toplumu anlama ve toplumun bir sonraki hareketini öngörme isteğinden doğmuştur. Dolayısıyla her türden toplumsal hareket özellikle dönemin otoriteleri tarafından bir tehdit olarak algılanarak durdurulmak istenmiştir.

Dünyamızın yaşadığı savaşlar, uluslararası ve ekonomik gelişmeler toplumsal yapıları etkilemektedir. Eski tip toplumsal hareketlerde özne olarak yer alan işçi sınıfı taktiksel ve stratejik hatalar ve ya isyan bastırma faaliyetleri nedeniyle toplumsal hareketlerdeki yerini kaybetmiş; özellikle 20.yy'ın son çeyreğinde hem ideolojik olarak gerilemiş hem de kapitalizmin değişen ve krizlere uyum sağlayan ücret sistemi sayesinde toplumsal algıdaki yerini kaybetmiştir (Coşkun, 2006: 68). Ortaya çıkan yeni orta sınıfla beraber toplumsal hareketlerde artık bireyler sınıfsal konumlarından kaynaklanan çıkarların ötesinde, siyasal tavırları ve başkalarını da dâhil eden özgür yaşam biçimleri hedefleri etrafında toplanmaya başlamıştır. Sanayi sonrası toplumun sorunları artık yalnızca ücret politikaları değil, 30 Kasım 1999'daki Seattle Muharebesi'nde olduğu gibi küresel talepler olmaktadır.

Post-modern toplumda toplumsal hareketlerin bir araya gelme şekilleri, liderlik yapıları, değiştirmeyi hedefledikleri sistemsel sorunlar değişmiş ve yeni toplumsal hareketler adı altında yeniden tanımlanmıştır.

“Enformasyon toplumu, risk toplumu, gözetim toplumu, ağ toplumu vb. kavramlarla ifade edilen 21. Yüzyılın postmodern zamanlarında “yeni toplumsal hareketler” özellikle gençlerin başrolde bulunduğu tepki hareketleri olarak dünyanın farklı ülkelerinde yaşanmaktadır. Küresel ekonomik krize bir tepki olarak ABD’de Wall Street eylemleri, Londra’da üniversite gençliğinin öğrenim harçlarının arttırılmasına karşı gösterileri, yine 2011 Ağustos ayında Londra’da başlayan ve diğer İngiliz kentlerine de sıçrayan yağma ve isyanlar, Atina’da ve Madrid’te yaşanan gençlik eylemleri, Tunus’ta başlayıp, Libya ve Mısır’da devam eden “Arap Baharı” ile 31 Mayıs 2013’te İstanbul’da başlayan ve 18 gün süren Gezi Parkı eylemleri “yeni toplumsal hareketler” bağlamında analiz edilebilir” (Bayhan, 2014: 24).

Dijital iletişim araçları sayesinde uluslararası hale gelen toplumsal hareketler; ideolojinin azaldığı, örgütlerin eski önemini kaybettiği, maddi kaynağı olmayan örgütlerin işlerinin kolaylaştığı, süreklilik arz eden kampanyalarla eylemlerin sürdürülebildiği, denetim, bağlılık ve koordinasyon sorunlarının azaldığı bir yapıya bürünmüştür. Maliyetin azalmasıyla aynı anda pek çok yerde eylemler düzenlenebilmekte ve uluslararası katılım sağlanabilmektedir. Çünkü artık katılımcılar çok ciddi görevlerle değil çok daha kolay iletişim kanallarıyla desteklerini gösterebilir. Fiziksel olmayan sanal etkinler artmıştır (Tilly, 2003:160-165).

Adalet ve adil yaşam her toplumsal hareketin talepleri arasındadır. Michael Kohlhaas da bilir ki adaletin sağlanması uğrunda her zaman fedakârlıklar gerekir. Kohlhaas’ın yarattığı toplumsal etki, küçük ordusuyla şehrin halkının hayatına dokunuşudur. Hem şehir halkını zarara uğratmış hem de halka, hükümdara karşı gelmeyi öğretmiştir. Başlarda affedildiği halde sonunda ölüm cezasına çarptırılmasının asıl nedeni de budur. Hükümdar, otoritesinin sarsılmadığını ispatlamıştır. Bir toplumsal hareket özünde bireysel sivil itaatsizliklerin toplamıdır. Tek başına yeterli bir karşı duruş sergileyemeyeceğini düşünen birey, kendisi gibi düşünen insanlarla çeşitli vasıtalarla –günümüzde iletişim teknolojileriyle– bir araya gelmekte ve belki de tek başınayken cesaret edip gerçekleştiremeyeceği her türden eyleme kalkışmaktadır. İktidarlar toplumsal hareketlerin bu ilerleyiş yapısını çok iyi bildiklerinden, bu türden eylemlerde grubu harekete geçiren kişileri ilk olarak hedef alırlar. Kohlhaas’ın başarılı bir sonuç elde etmesi söz konusu dahi değildir. Yapılacak şey ancak halkın doğrudan tepkini çekmek yerine affedici bir role bürünerek zaman kazanmaktır.

Toplumsal hareketler tarihin her safhasında mevcut bir otoriteye yöneliktir. Sonuçları başarılı olursa tarih, hareketin liderlerini bir kahraman olarak yazarken, başarısızlık yaşandığında aynı adamlar bozguncu, isyankâr oluverirler. Fakat bazı durumlarda toplumsal hareketi başlatanlar başarısızlığa uğrasa ve bu isyanının bedelini canıyla ödese de unutulmaz ve saygı görmeye devam ederler. Kohlaas da bunlardan biridir. İdamının son anına kadar halkta kahramanın affedileceğine dair bir inanç vardır. Çünkü her ne kadar şehri her yakışında halka maddi kayıplar vermişse de, halk da içten içe Asilzade'ye ve yaptığı haksızlıklara karşı tepkilidir. Her ne kadar günümüzde bireyler mevcut konumları ve gelir düzeylerini kaybetmemek uğruna sıklıkla adaletsizliklere göz yumuyorsa da, çevresinde olup bitenlere karşı girilen bu kayıtsızlığında bir bedeli vardır. Kohlaas'ın kendi ölümüne giderken duyduğu iç huzur, modern insanın iç sıkıntısı içinde boğulurken hiçbir zaman tadamadığı, yabancı bir his olarak kalmıştır.

Eserde halkın, Kohlaas'ın idamı sonrasında nasıl bir dönüşüm geçirdiği elbette yer alamamaktadır. Fakat toplumsal hafıza çok önemli bir kaydedici olarak her daim çalışır. Toplumsal hareket için gerekli olan şartların oluşmadığı ve halkın da bir Asilzade'ye karşı ayaklanabilecek güce sahip olmadığını eserden anlayabiliriz. Buna rağmen toplumların ilerleme süreçlerinde tarihsel olayların hep bir sonraki kuşaklara aktarılması ve birilerinin düşünce dünyasında fikirler yaratması olağan bir durum olduğundan, bölge halkının Kohlaas'ı unutmuyarak günümüze kadar getirtmiş olması bile bir toplumsal tavrın ürünüdür denebilir. Kohlaas bir sivil itaatsizlik örneği olarak tek başına bir isyan başlatmış, oluşturduğu orduyuyla isyanını toplumsal bir hale getirmiştir. Verdiği adalet mücadelesi her toplumsal hareketin özünde yer alan bir talep olduğundan, her ne kadar yöntemi farklı da olsa, Kohlaas bir toplumsal hareket başlatmıştır diyebiliriz.

Sonuç

Michael Kohlaas adalet erdemini aşırıya vardırıran bir isyankâr, statü sahibi bir burjuva ve bir toplumsal hareketin kahramanı olmanın yanı sıra basit ve sıradan bir vatandaşdır. Yazarın ifadesiyle onu diğerlerinden ayıran özelliği “devrinin en dürüst ve haksever” insanı olmasıydı. Adalet kavramına hayatının her alanında yer veren Kohlaas, bu erdemin kendisine de aynı şekilde uygulanmasını beklemekte haklıydı. Cesur ve dürüst olmak sonunda onu katil ve haydut yapmaya götürmüşse de bu durum, ihlal edilen toplumsal sözleşmenin sonucundan başka bir şey değildir. Eseri biraz farklı bir bakış açısıyla değerlendirelim: eğer dönemin tüm insanları Asilzadeler, kâhyalar, Şansölye, uşaklar, Hükümdar, tüm olaylara şahitlik eden halk ve belki de Martin Luther en az Kohlaas kadar adil ve cesur olsaydı; hikâye yine aynı şekilde mi son bulurdu? O halde bir erdem olan adalet duygusu diğer insanlarda yoksa ve ya diğerlerinin başka türlü bir adalet anlayışları varsa -güçlüyü korumak gibi-

toplumsal adaletten bahsedilemez. Adalet erdemi ancak tüm toplum üyelerinde benzer düzeylerde yer edindiği zaman işleyen bir sistem haline gelebilir. Aksi halde adalet talep edenlerin haydut ve ya katil olmaları an meselesidir.

İnsan maddi ve manevi unsurların ikisiyle birden şekillenen, bütünsel bir sosyal varlıktır. Yüksek ve düzenli gelire, toplumun sınırlarını çizdiği bir özgürlüğe sahip olması, bireyin diğer insanlara ve içinde yaşadığı dünyanın sosyolojik yapısına ilgisiz kalmasının bahanesi olamaz. Modernizmin tüm temel kavramlarını eleştiren, adeta yeniden tanımlayan ve sonsuz görecelilik içinde değerlerin anlam kayması yaşamasına neden olan postmodernizm; toplumların algısı üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Günümüz Türkiye'sinde pek çok kelimenin anlamı değişmiştir. Örneğin darbe kavramı; bir gün askeri güçlerden siyasete, bir diğer gün siyasi elitlerden askeri yöneticilere, başka bir gün ise dışarıdan yönetildiği sonradan anlaşılan ve son dönemde adı örgüt olan bir topluluktan askeri güce yönelmiştir. Yine adalet kavramı; bir sabah medyada "adalet yerini buldu" diye en üst manşetten verilirken, aynı gün bir diğer medya organında "siyasetin adaleti ele geçirmesi" olarak yer bulmaktadır. Bu adalet nasıl bir şeydir ki her gün herkese göre değişmekte, savunucularının ve düşmanlarının her gün yeniden belirlendiği bir meydan muharebesinin ortasında, her gün yeniden tanımlanmaktadır?

Adalet net ve su gibi duru bir kavramdır: haklı ile haksızın ayırt edilmesi, hakkın gözetilmesi, bireylerin özgürlük, özel mülkiyet, fikir hürriyeti gibi en temel hakları başta olmak üzere, haklarının çiğnenmesine engel olunmasıdır. Tüm kutsal kitaplarda adaletin sağlanması öğütlenir. Platon'un da dediği gibi adalet en yüce erdemdir ve devletin varlık nedenidir.

Adalet kavramı nettir fakat net olmayan insanların günlük çıkarlarıdır. O çıkarlar ki, her gün yeniden hangi tarafa ait olduğunun analizini gerektirir. Oysa erdemler her koşulda aynıdır. Eğer böyle olmazsa yalnız güçlülerin adaleti elde ettiği, diğerlerinin haklarının ezildiği bir düzen ortaya çıkar. Zengin insanların üzerindeki şeffaf koruyucu perde, ancak adaletin eliyle kalkabilir. Kohlhaas kendi rahat düzenini, zenginliğini bırakıp çok basit ve temel bir hak arayışına girşerek, bizlere, sessizce koltuklarımızda otururken bir sonraki haksızlığın kurbanı olmadan da adaletin gerçekleşmesinin savunuculuğunu yapmamızı hatırlatır. Kohlhaas'ın bizlere anlatmak istediği şudur: Adalet birilerine göre değildir, herkes içindir, aksi halde toplum sözleşmesi ihlal edilmiş olur.

Kaynakça

- AKÇETİN, N. Ç., 2013, "Emmanuel Levinas İçin Adalet Nedir?", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 21, Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/JMER198>, s. 267-280. Erişim tarihi:05.03.2015.
- AYDIN, E., 2009, "Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (1) | Winter, s. 357-370.
- BAYHAN, V., 2014, "Yeni Toplumsal Hareketler ve Gezi Parkı Direnişi", *Birey ve Toplum Dergisi*, 4 (7), Bahar.
- ÇAKAR, A. S., 2013, "Adalet Mülkün Temeli Midir?", *TBB Dergisi* (106), s. 261-276.
- COŞKUN, M. K., 2006, "Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye'de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61 (1), Online ISSN: 13091034, s. 67-102.
- CUMA, A., 2009, "Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi-Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, s. 81-94.
- GÜNDOĞAN A. O., 2003, "Hak ve Adalet", 9-11 Ekim 2003, *Muğla Üniversitesi "Adalet" Bildirisi*. <http://www.aliosmangundogan.com/Bildiriler.php> Erişim tarihi: 05.03.2015.
- HÖKELEKLİ, H., 2008, "Bir Değer: Adalet", 2 (5), *Dem Dergi*, <http://www.buseyder.org> Erişim tarihi: 05.04.2015.
- KABADAYI, T., 2013, "'Hakkaniyet' Adaletin Temelidir", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, s. 49-57.
- KAYAOĞLU, İ., 1987, "İslam da Adalet Mefhumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (1) <dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/772/9836.pdf>
- KONDA, Araştırma ve Danışmanlık., 2010, "Hukuk ve Adalet, Algı ve Beklentiler", Mayıs, *KONDA Barometresi Siyasal Araştırmalar Dizisi*. <http://www.konda.com.tr> Erişim tarihi: 01.03.2015.
- KIZILÇELİK, S., 2011, "*Batı Barbarlığı 1: Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine*", Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Anı Yayınları.
- KLEİST, H. V., 2007, "*Michael Kohlhaas Eski Bir Vakayinameden*", (çev.) Bilge Uğurlar, Türkis Noyan, İstanbul: Can Sanat Yayınları.

- TILLY, C., 2003, "Toplumsal Hareketler 21. Yüzyıla Giyor", *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim* (içinde), Çetinkaya, D. (der.), 2008 İstanbul: İletişim Yayınları.
- TOPAKKAYA, A., 2008, "Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles Platon Karşılaştırması", *Felsefe Dergisi*, 6, 2008 Güz, s. 27-46. www.flsfdergisi.com/sayi6/27-46.pdf Erişim tarihi:05.08.2014
- WALLACE, R. A., WOLF, A., 2012, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (çev.) Leyla Elburuz, M. Rami Ayas, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- WATERS, M., 2008, *Modern Sosyoloji Kuramları*. (çev.) Zafer Cirhinlioğlu (ed.) ve diğerleri, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

FRANCO MORETTİ VE EDEBİ BİÇİMLERİN SOSYOLOJİSİ

*Sevra Fırıncı**

Öz

Bu çalışmanın amacı edebiyat teorisyeni Franco Moretti'nin temel kavram ve yaklaşımlarını tanıtmaktır. Moretti, edebiyat tartışmalarında edebi türlere ilişkin oldukça farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Edebi türleri çağların ruhu üzerinden okuyan Franco Moretti, yaklaşımını, modern dönemin edebi türü olan roman ve Ortaçağ'ın edebi türü olan epik üzerine temellendirmiş, bu iki çağ içine sığmayan edebi türleri ise modern epik olarak adlandırmıştır. Moretti'nin edebiyat tarihine yeni bir kavram olan "modern epik"i kazandırdığı ve edebi türler üzerinden zamanın ruhunun okunabileceğini göstererek çok farklı bir yaklaşım geliştirdiği açıktır. Onun bu yaklaşımının edebiyat sosyolojisi tartışmalarına önemli bir katkı sağlayacağı belirtilebilir.

Anahtar Sözcükler: Roman, Epik, Modernizm, Ortaçağ, Modern epik

FRANCO MORETTI AND SOCIOLOGY OF LITERARY FORMS

Abstract

The aim of this study is to introduce the basic concepts of literary theorists and Franco Moretti approaches. Moretti has developed quite different approach to literary genres in literature discussion. Moretti Franco read literary types through the spirit of the times, the approach, the novel, the literary genre of the modern era and is stopped based on the epic, the literary genres of the Middle Ages, the two times into a fit of literary genres was named the modern epic. Moretti is a new concept in the history of literature "modern epic" he gained and showing the spirit of literary genres can be read when it is clear that developed over a very different approach. It can be specified to make a significant contribution to the sociology of literature discussion of this approach.

Keywords: Novel, Epic, Modernism, Medieval, Modern epic

* Dr. sevrafirinci@gmail.com

Franco Moretti edebiyat tarihinde tür tartışmaları içine yepyeni bir bakış yerleştiren, roman ve epik tartışmalarında oldukça çarpıcı, etkili bir yorum getiren edebiyat teorisyenidir. Bu çalışma edebiyat eserlerinin sosyolojisini yapmaya çalışan Franco Moretti'nin temel görüşlerini tanıtmaya ve yeni bir alan olan edebiyat sosyolojisi alanına kazandırma amacı taşımaktadır.

Franco Moretti, edebiyat tarihinde tam olarak bir tür içine (roman veya epik gibi) konumlandırılmayan eserleri çözümlenmeye ve bu eserlerin ortaya çıktığı sürecin sosyolojik gerçekliğini anlatmaya çalışmıştır. Moretti'ye göre ortaçağ ile modern dönem arasında belli oranda keskin farklılıklardan bahsedilse bile, bu iki dönem arasında bir kopuştan bahsedilemez. Bu dönemler arasında ve dolayısıyla bu iki dönem içerisinde ortaya çıkan sanat türleri arasında bir kopuştan değil bir geçişten veya değişimden bahsetmek gerekmektedir. Edebiyat teorisyeni Bakhtin'in aksine Moretti, bu iki çağın sosyal, ekonomik ve kültürel değişimini keskin çizgilerle ayırmadan, çağların değişim süreçlerini ve değişim süreci içinde ortaya çıkan krizlerin sosyolojisini yapmaya çalışır. Ona göre bu kriz dönemlerinde dev yapıtlar, türsel özellikleri tam olarak anlaşılabilen dev eserler ortaya çıkmıştır. Moretti bu eserlere "modern epik" demektedir. Bunlar tam olarak epik türü içine sokulamayan ancak modern dönemin romanının içine de dâhil edilemeyecek sancılı dönemlerde ortaya çıkan eserlerdir.

"Faust, Moby Dick, Nibelungların Yüzüğü, Ulysess, Kantolar, Çorak Ülke, Niteliksiz Adam, Yüzyıllık Yalnızlık. Bunlar sıradan eski kitaplar değil. Bunlar, dev yapıtlar. Modern Batı'nın uzun araştırmalara tabi tuttuğu, içlerinde kendi gizini aradığı kutsal metinler. Fakat edebiyat tarihi, bu kitaplarla ne yapacağını şaşırılmış durumda. Onları nasıl sınıflandıracığını bilmiyor; tersine, onlara birbirinden tamamen ayrı fenomenler, yani bir defalık durumlar, tuhafıklar, sapkınlıklar olarak bakıyor. Elbette böyle bir bakış mümkün; bir, bilemediniz iki örnek için geçerli de olabilir, ama her defasında değil. Bu kadar çok ve bu kadar belirgin sapkınlıkla, eldeki sınıflandırmada bir sorunun olması ihtimali daha büyük. Dolayısıyla, bu kadar istisnayı kaybetmektense, perspektifi değiştirmek ve farklı bir kural önermek daha yerinde gibi geliyor" (Moretti, 2005: 2).

Moretti'ye göre belli bir sanat türünden bahsediyorsak mutlaka diğer türlerin mirasından da bahsediyoruzdur. Aynı zamanda hiçbir tür diğerini tam olarak dışlayarak mükemmel bir form kazanmaz. Türlerin ancak özellikle kusurlu olarak tanımlanan türlerin varlığı onların tarihselliğinin kaçınılmaz oluşu dolayısıyladır. Dolayısıyla Moretti yukarıda bahsedilen kriz - geçiş dönemlerinin bu dev yapıtların üzerinden bir analize girer. Moretti'nin analizi türlerin zenginliğini resmederken, insanlık tarihinin bu iki farklı döneminin hem değişik yönlerini hem de iç içe geçmişliğini de betimleme şeklindedir.

Moretti'ye göre bu geçiş döneminin sapkın addedilen eserleri, hem epiğin kendi içine kapanmış bütünleşmiş dünyasını hem de modern dönemin parçalı ve çok sesli dünyasını gösterdikleri için kusurlu görülmekteydiler. Ve sırf bu iki dünya arasında kalmışlıkları dolayısıyla tarihe tanıklık eden, tarih içinde yaşamış eserler olarak görülmelidirler. Moretti'ye göre insanlık tarihinde her değişim veya dönemsel dönüşüm ciddi kusurları ve çelişkileri üretir. Edebiyat ise varlık alanındaki bu çelişkilerin üstesinden gelmeye çalışan bir tür esnetici işlev taşır. Onun işlevi özellikle bu dönüşüm dönemlerinin gerilimini daha kabul edilebilir alana çekmek ve süreci daha anlaşılır kılmaktır.

“Her dönüşüm kendi bagajında belli etik özürleri, algısal belirsizlikleri ve ideolojik çelişkileri taşır. Kısacası, her dönüşüm, toplumsal birliği istikrarsızlaştıran ve bireysel varoluşu zorlaştıran bir sembolik fazla yük taşır. İşte, edebiyat bu gerilimi düşürmeye yardım eder. Edebiyatın problem çözücü bir vazifesi vardır: varoluşu daha anlaşılır ve kabul edilebilir hale getirmek” (Moretti, 2005: 8).

Moretti Helgel'in epiğe ilişkin görüşlerinden başlayarak modern dönem içine sığmayan ya da modern dönem ile yaşadığı sancuları yaratan gerçekliklere değinir. Moretti, Hegel'den hareketle epiğin sınırlarını çizer. Ve yukarıda bahsedilen eserleri bu modernizm ile geride kalan dönem arasındaki derin çatlakların ve boşlukların yarattığı tarihsel gerçekliklerin ürünleri olarak tanımlayıp çözümlenmeye çalışır. Epiğin dünyasını olanaklı kılan idealizm ve tümlük yani bütünleşmiş dünya algısı modern dönemle birlikte bir sarsıntıya uğramıştır. Artık doğruluk epiğin ahlaki öğütlerinde değil yasa ile korunan devletin varlığında cisimleşmiştir. Ancak en önemlisi epiğin kahramanının modern dönemde hareketliliği olanaksız kılınır. Çünkü modern dönemin maddi ve gözetleyen bakışı onu bir hapis içine alır. Bu bir krizdir ve aşılması gerekir. Aşmayı gerçekleştirebilecek alan ise edebiyattır ve Moretti'ye göre tam da bu nedenle Goethe modern bir epik yazmıştır.

Goethe'nin zihninden fıskıran Faust, her şeyi kendi başına yapabilen maddi kökleri ile ete kemiğe bürünmüş bir karakterdir şeytanla yaptığı anlaşma bile modern dönemin maddeci ve çıkarıcı bireyinin betimlenişini verir. Ancak hala içindeki idealizmle eski kökleri ile yeni bilinci arasında sıkışmış bir kimlik olarak ortaya çıkmıştır ve zaten krizi yaratan durum budur. Kahramanın bu bölünmüşlüğü modern epiğin kahramanının en temel özelliğidir.

Goethe'nin Faust'u, modern dönem içinde epiğin tümlüğünü arzulayan evrensel bir bireydir. Kurulmaya çalışılan aslında bir modern tümlüktür. Ancak bu tümlük, epiğin değerler ile inşa ettiği dünyadan farklı olarak maddesel zevklerin hepsini isteyen bir kahramanda cisimleşmiş bir tümlüktür.

“Faust için “insanlığın evrensel bireyi” denilir: hem doğru hem yanlış. Yanlış; eğer bununla, modern insanlıkta anlamlı olan ne

varsa onları kendisinde birleştirdiği kastediliyorsa. Doğru; eğer bununla, Goethe'nin Faust'u bütün dünyanın menfaatlerini arzulayacak ve onlara erişecek bir konuma yerleştirdiği kastediliyorsa" (Moretti, 2005: 38).

Goethe'nin eserlerini başında idealize edilen değerler ile maddi dünya arasına sıkışmış olan kahraman, eserin ilerleyen bölümlerinde kendi menfaati için eyleyen bir kimlik kazanmaya başlar ve bu durum Moretti'ye göre aslında "sermayenin kanlı birikimsel süreci"ni anlatır. Ancak eski çağ sürekli yeni dönemi taciz etmeye devam eder ve bu durum kahramanların zihinleri ile duyguları arasındaki sıkışmışlık ile en açık şekilde betimlenir. Zaten modern epik bu iki dönemleri birbirleri ile kopmayan bağlarının, modern dönemin sırtını tamamen dönemediği geçmişinin ürünüdür. Moretti'ye göre başlarda Goethe sırtını dönemediği bu dünyaya karşı saygılı iken, sonraları bu geride kalan dünyanın modern dönemin varlığı için tehdit olabilecek yönlerini etkisiz kılmaya özellikle gayret eder.

"Faust, şiir formunda bir tür Avrupa'dır; harap kaleler ve beyhude çatışmalarla dolu, edebi olarak geçmişin istila ettiği, karakterleri, mekanları, vezinleri, alegorileri, fantazmaları..."

Geçmişin istila ettiği şimdi: fakat bu yük ezici midir? Goethe'nin tavrı, gerçekten de "torun"un "saygılı" tavrı mıdır? Kuşkusuz değildir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Faust, tam da tersi sebepten dolayı, çığır açan bir eserdir: Çünkü Faust eski dünyayı hafifletir, bu şekilde, modern dünyanın tinsel huzurunu tehdit edebilecek olanı etkisizleştirir. Hiç de değiştirilemez bir geçmiş değil" (Moretti, 2005: 45).

Moretti'ye göre eser sermaye birikiminin ilksel biçimleri betimler ve modern dönemin maddi görünümü de tüm gerçekliği ile gösterir ancak asla eski dönem ile karşı karşıya getirmez. Çok daha akıllıca bir yöntemle eski dönemin figürlerini yeni dönemin hükmü altında gösterir. Modern epik ortaçağ ve değerlerini reddetmez ancak içinde bulunduğu yeni dönemin bir tür yardımcı parçası haline gelecek şekillere sokar.

"Faust hiçbir şekilde ortaçağ yanılısalarıyla hareket edenleri aforoz etmez; onun yerine, hizmetine alır ve endüstriyel imparatorluğunun yükseleceği toprakları fethettirir – tıpkı, başka yerlerde, antikite figürlerini emperyal sarayın halkını eğlendirmek için kullandığı gibi. Tersinden vampirler, yaşayanlar, ölüleri aklıktan kırarlar ve geçmişin gölgelerini kendilerini eğlendirmeye zorlarlar" (Moretti, 2005: 46).

Moretti'ye göre, Goethe'nin Faust'u hem epiğin kahramanı kadar hareketli, hem de bir roman kahramanı kadar maddesel yönelimli bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır. Bu çok yönlü ve oldukça hareketli karakterin bu eylemlerle ve kimlikle şekillenmiş olması yeni bir dönemin gelişinin habercisidir.

Zamansal olarak tek yönlü bir gidişi olmayan bu dönem, küresel dünyanın dönemidir. Epiğin sıra dışı coğrafi yolculuğu ile ortaçağ selamlanırken, modern dönemin maddesel yönelimli ve çıkar odaklı bireyciliği kucaklanır. Bu durum mekân, zaman ve sınır tanımayan geliş gidişlerle sıralanmış bir olay örgüsü ile serimlenir. Özünde anlatılmaya çalışılan yeni doğacak dönemin karakteristiğidir.

“Rönesans’ın İmparatorluk Sarayı’ndan başlar, oradan zamanın öncesinde ve dışında olan Annelere geçer, Fransız Devrimi’nin assignat’larının filizlendiği Rönesans’a geri döner... Homeros ile trajedilerin arasında bir yerlere; Haçlı Seferleri’ne doğru ileri... Goethe teolojik bir gelişmeden ziyade, hiçbir tutarlılık taşımadan bir çağdan diğerine atlayan zikzaklar çizer...”

... Uzak çağlara gitmek, uzak kıyılara adım atmak sayılır... Dünyayı elinde oynatmak, dünyayla oynamak için – bugünde gerçek kişiler üzerinde somut bir iktidara sahip olmak için... dünya metinlerinin serbestçe dağıldığı tarih, tam da yer küreyi fethetmeye yönelmiş Avrupa’ya uygun bir yanılısamaysa?” (Moretti, 2005: 59, 60, 61).

Moretti, romanın çoksessliliğini vurgulayan Bakhtin’in aksine, çok sessliliğin ve renkliliğin epik içinde olduğunu savunur. Ona göre özellikle 19. Yüzyıldan sonra roman türü, dünyanın tek sessliliğinin ve daraltılmış bir söylemin sesi haline gelmiştir. Ne roman türüne ne de epik içine dâhil edilebilen bu sapkın eserler ise (Faust vb.) epiğin renkliliği ile romanın tek biçimliliğini zaman zaman büyüleyen bir biçimde zaman zaman da sağlıksız bir halde kimliklerine katmışlardır. Onlar eskiye ait değildirler, yeni dönemin türü olmaya da direnç göstermektedirler ama bir işaret verir gibidirler. Tamamlanmamış, kapitalistleşen ve değişime açık bir dönemin gelişini göstermektedirler. Dolayısıyla ne ortaçağın ne de modern dönemin içine sığabilirler. Ne romandırlar ne de epiktirler. Bunlar hem epiği kucaklar hem de romanı içlerine alırlar, hem epiği reddeder hem de romandan ayrılırlar. Yani “modern epik”tirler.

“Modern epiğin başlıca bileşenleri, arzu edilen yenilikler olarak değil, bilakis çözülecek sorunlar şeklinde ortaya çıkmıştır. Her şeyi kuşatan kahraman, sahneye boş bir geveze olarak; çoksesslilik, cehennemi bir gürültü olarak; ... geçmişin anlaşılmasız mirası olarak çıkmıştır... Dünya aynı anda hem büyük hem de dardır...” (Moretti, 2005: 107, 118).

Moretti’ye göre bu hem dar hem de büyük dünyada modern epikler bir açığı kapatma derdindedirler aynı zamanda. Bu açık iki farklı çağ arasında bölünmüş duran her şeyi birleştirmek ve yeni bir dönemin derinden temellerini göstermektir. Modern epik, hem romanın kimliğinde şimdinin işlenerek geleceğin bilinmezliğini reddeder hem de belli oranda geçmişteki kutsalın reddedilişi ve geride bırakılışını. Dolayısıyla etik, politik, sosyal her türlü yarılmaya karşı bir kapatma girişiminde bulunur.

Modern epiğin karmaşıklığının nedeni bu kapatma girişimidir. Ancak karmaşıklık ve çok renklilik modern epiğin içinde yeşerdiği dünyanın da görüntüsüdür. Yani metropolün görüntüsüdür. Zamanın hızla birçok farklılık içinde aktığı zihnin her an yeni görüntü ve uyaranlarla işgal edildiği bu dönemde modern epik de kendi tekniğini yaratmıştır. Bilinç akımı bu dönemin ürünüdür.

“Avrupa kapitalizmi başarısının doruklarındadır ve bu başarının kanıtı, tamamıyla epik boyutlarıyla kentler yaratmasıdır: dünyanın özleri, yani on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında – genelde adlandırıldıkları gibi – ‘kosmopolisler’, dünyanın çeşitli yerlerinden eşi bulunmaz ürünlerin aktığı ve birçok ‘uyarıcı’nın eğlendirici hale geldiği yerlerdir. Diğer yandan, bu emsalsiz bolluk, ‘metropol tipini, kişinin kendi refahını, hatta zihinsel sağlığını tehdit eden ‘sinirsel uyarılma’ya maruz bırakır. Büyük kentin sunmak durumunda olduğu en iyi şey, aynı zamanda en büyük tehlikedir: çok fazla uyarı, çok farklı ve çok yoğun... Bilinç akışı, bir şekliyle... Bu aşırı yoğun gerilimle baş etmenin bir yoludur. Bilinç akışı bir kriz işareti olarak başlar: sorunlar içerisinde, bombardımana uğramış, bölünmüş bir Ego’nun krizinin işaretidir. Ancak azar azar, modern kentin caddelerini sarmalayan sınırsız uyarıyla baş etmeyi ve onları yakalamayı öğrenir. Metropole bir biçim, onun sakinlerine de bir bakış açısı kazandırır. Bu yüzden bilinç akışının yirminci yüzyılın en bilindik tekniği olması hiç de şaşırtıcı değildir” (Moretti, 2005: 144, 145).

Yirminci yüzyılda, kapitalizmin küresel kimliği, reklam ile bir flört ve işbirliğine girmiştir Moretti’ye göre ve bu durum on dokuzuncu yüzyılın erdemliliği çağıran tek yönlü ulusal vurguları içine sığamazdı. Dolayısıyla bu flörtün yeni bir vurguya yeni kelimelere ihtiyacı vardı. Çünkü ne on dokuzuncu yüzyıl ne de öncesinde imgelerin bu kadar yoğun olduğu bir dönem yaşanmamıştır. Ve bu imgelerin zihni sürekli işgal eden görünümünün dilde ve bilinçte bir açılımı gerçekleşmeliydi.

“Kelimeler kelimeler kelimeler kelimeler. Kimsenin beklemediği bir bombardıman ve on dokuzuncu yüzyıl grameri, bu bombardımanla baş edemeyecek kadar acizdir. Dikkat, açıklık, konsantrasyon: eski erdemler yararsızlıktan öte kötüdür. Reklamcılığa uyum sağlamak yerine, onu sinir bozucu bir ses olarak algıladılar. Kelimelerin şehrinde, birilerinin yolunu bulması için farklı bir üsluba ihtiyaç vardır; bilincin şehrinde daha zayıf bir gramer; gergin süreksiz sentaks: sanki dilin kübizmi. Ve bilinç akışı tam da bunu sunar: şeylerin işgaline yer açmak için, öznenin geri çekildiği basit, parçalı cümleler, kapıları her zaman açık ve her zaman bir fazla cümle ve uyarıcı için yeri olan sıralı cümlelerden paragraflar” (Moretti, 2005: 155).

Moretti'ye göre yeni dönem çok fazla uyararla flört eden, zaman ve mekân tanımayan çok aceleci ve hareketli bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde kesinliklerden de söz edilemez. Ne ortaçağın ne de modern dönemin çizgisel tarih anlayışı bu dönemde yoktur. Zaman içinde adeta kayılan bir süreçtir, bir sonluluk ve bir amaç yoktur. Belli bir amaç ve son da olmadığından kesinlik barındırmayan ihtimallerin dönemidir küresel çağ. Bu çağda sonsuz bir serbestlik içinde binlerce imgenin bombardımanı altında sadece ihtimaller vardır. Bu ihtimaller çağının yeni tekniği ile büyük kırılma yaratan sapkın eseri ise James Joyce'un Ulysses'idir.

“Burada yerçekimi yoktur, ‘zalim hükümdar’ yoktur. Ulysses, nesnel kültürün sayısız farklı yere ve söyleme büründüğü, hiçbirinin diğerine hükmetmediği ya da diğerlerini gereksizleştirmedeği, çok merkezli bir kent evrenidir. Pek çok ideolojinin olduğu, ancak aslında güçlü bir ideolojinin bulunmadığı bir dünyadır. Kendisine bir tümlük sağlayacak bir mitten ya da yasadın yoksundur” (Moretti, 2005: 229).

Bu eserde Goethe'nin modern dönemin parçalanmışlığı ile epiğin tümlüğü arasında sıkışan kahramanı sadece tüketimin (reklamın imgeleri) birleştiriciliğinde bir bütünlük yakalar.

“Ulysses'te yiyen, içen, sevişen, tartışan insanlar görürüz, para peşinde koşarlar... ve tüm bunlar aynı anda oluyor gibidir. Üretim faaliyeti olmadan bunların hiçbiri olamazdı ama Ulysses'te böyle bir faaliyetten eser yoktur... kitapta çalışan bir tane insan yoktur... Joyce'un anlatmak için seçtiği toplumsal ilişkiler tüketicilerin ilişkileridir” (Moretti, 2005: 225).

Moretti'ye göre tüketimin imgeleri bilinci zorlamaktadır. Bu eser ile birlikte, yepyeni bir dönem ve yepyeni bir tekniğin ilk adımları atılmıştır. Edebiyat tarihinde bu eserin tekniği ile birlikte bir devrim gerçekleşmiştir: Bu devrimin adı bilinç akımıdır.

Bu teknik kendini hiçbir şey için zorlamayan idealizmin mutlaklığından sıyrılanın sonucudur. Ne modern dönemin ne de ondan önceki idealizmi yeni dönemde görülmez. Dolayısıyla içinde bulunduğu çağ gibi bu teknikte bireyin zihnindekilerin serbestçe akmasına izin verir. “... *Metropolün ortaya çıkışıyla, modern birey fazla yoğun ve belki de aşırı uyarılmaya maruz kalır... Bilinç akışı bu uyarıcıları toplayabilir ve onları fevkalade bir şekilde düzenleyebilir* (Moretti, 2005: 194).

Tarih ile Yüklü Edebi Metinler ve Kırılma Yaratan Türler

Franco Moretti, tarihe edebiyat cephesinden bakıldığında yığınla malzeme bulabileceğimizi ve edebiyat tarihçiliğinin kendi alanını kurarak kendi kavramlarını da geliştirmesinin gerekliliği üzerine eğilir. Moretti'ye göre sadece

edebi türlerin varlığı bile insanlık tarihindeki kırılmaları göstermek açısından büyük bir zenginliğe sahiptir. Dolayısıyla edebi metinler üzerinden yapılacak bir çözümleme çok geniş bir bakış açısını ve çok yönlü bir yaklaşımı gerektirecektir.

“Çözümlemelerin metne tek bir doğrultuda dümdüz uzanan bir vektör olarak değil birkaç yöne doğru ışın saçan bir ışık kaynağı ya da çeşitli kuvvetlerin görece durağan bir denge halinde bulunduğu alan olarak yaklaşmaları gerektiği anlamına gelir” (Moretti, 2005: 33).

Ona göre bu zahmetli işe girişmek, yani edebi metinlerin tarihsel ve sosyolojik malzemesini ortaya çıkarmak çok şey kazandıracaktır. Çünkü bir kenara itilen bu metinlerden elde edilebilecek yığınla tarihsel malzeme vardır. Önemli olan bu malzemeyi fark etmek ve çok zengin bir bakış açısı ile incelemeye başlamaktır.

“Kitle edebiyatı, pek çok eleştirmenin – hala – söylediğinin aksine, hepsi birbirine benzeyen ürünlerden oluşan anlamsız bir yığın değildir. Nice sürprizlere gebedir, üstelik sırf kendi içindeki anlamlardan dolayı değil, farklı türden eserler üzerinde düşürdüğü ışık sayesinde...” (Moretti, 2005: 25).

Moretti, edebi türlerin bile başlı başına tarihteki dönemsel kırılmaları gösterebildiklerini savunurken özellikle trajedi üzerine eğilmektedir. Ona göre ortaçağ ile modern dönem arasında gerçekleşen kırılmanın köklerini en iyi şekilde yansıtan edebi tür trajedidir. Moretti, yeni bir dönemin başlamasında yeni fikirlerin varlığını yadsımaz. Ancak yeni dönemi başlatan asıl unsurun eski döneme ait fikirlerin ve unsurların yıkılması ile mümkün olduğunu vurgular. Bu yıkılma süreci var olan düzenin sarsılması ile mümkündür. Buna göre bir edebi tür olarak trajedi özellikle monarşilerin meşruiyetinin sarsılmasında büyük rol oynamıştır.

“Yeni bir çağın başlaması için yeni fikirlerin çıkması yetmez: eski fikirlerin hükmünü yitmesi ya da yıkılması da aynı ölçüde rol oynar... Trajedi, mutlak hükümdarın her türlü etik ve rasyonel meşruiyetini elinden aldı. Kralın kutsallığını bozarak, kellelerini uçurmayı mümkün kıldı...”

Othello Desdemona'yı boğmakla onun önemini teslim etmiş oluyor. Elbette öyle, ama onu yine de boğuyor ve trajedi de ortaçağ dünya resmini parçalayarak onun önemini teslim ediyor ama sonuçta gene de onu parçalıyor” (Moretti, 2005: 55, 56, 65).

Moretti, trajedinin tür olarak duruşuna değinirken modern dönemin bireyi ile Antikitenin bireyi ve bu dönemleri trajedilerinin arasındaki farka da değinir. Ona göre modern dönemin bireyi Antikitenin bireyinden farklıdır.

“Antik dünyada ‘birey’ hareketlerinde ne kadar serbest idiyse de ayaklarını devlet, aile, alinyazısı gibi tözel kategorilere basıyordu. Yunan trajedisindeki kadercilik unsuru işte bu tözel kategorilerdir, Yunan trajedisini kendine özgü kılan da yine bunlardır. Dolayısıyla kahramanın mahvı, sırf kendi yapıp ettiklerinin sonucu değil, aynı zamanda başına gelen bir şeydir de; oysa modern trajedide kahramanın mahvı başına gelip de çekilen bir şey değil, eylemdir... Çağımız aile, devlet, ırk gibi tüm tözel kategorileri yitirmiştir. Bireyi, daha özgül bir anlamda, kendi kendisinin yaratıcısı haline gelsin diye tamamen kendi başına bırakmaktan başka bir şey yapmaz” (Moretti, 2005: 59).

Franco Moretti, trajedinin Antikitede ve modern dönemdeki farkını özellikle bireye ilişkin tanımında ortaya koyar. Antikitenin kaderciliği mitsel bir örtü altındadır dolayısıyla bu dönemde modern birey kadar olmasa bile bağımsız öznelerden bahsedebiliriz. Ancak bu özneler modern dönemde olduğu kadar tinselliklerinden sıyrılmış ve yalnız kalmış yani kendi yollarını bulmaya çalışan özneler değillerdir. Bu yönüyle trajedinin tekrar ortaya çıkması için 16. Yüzyılın sonunda ortaya çıkar. Bunun nedeni modern bireyin geleneksel örüntülerinden sıyrılmaya başlayan mutlak hükümdar olarak tarih sahnesine çıkmasıdır.

“Trajedi ancak kendi hükümdar figürünün tarih sahnesinde belirttiği on altıncı yüzyılın sonlarında yeniden ortaya çıkabilirdi. Mutlak egemen olmasa, modern trajedide olmazdı... Trajedilerde egemen iktidarın kendisi çözümsüz bir sorun haline gelmiştir: bu gerçekten yüzleşmek zorunda kalan kahraman, kendi iktidar mücadelesine olan inancını yitirir ve artık anlamsız bulduğu bu teşebbüsten vazgeçer... Macbeth... Tereddüt ederek düşmanlarının toparlanmasına fırsat verir ve yolunu kaybeder. Tereddüt eder çünkü bölünmüştür” (Moretti, 2005: 59, 82, 83).

Moretti'ye göre bu bölünmüş karakter mutlak egemendir. Yeni bir dönemin doğuşu kimliğindeki kararsız tutumla ve iktidarının çözülmesini fark eden duruşuyla trajedinin ana temasını oluşturur. Trajedi bir tür olarak modern döneme doğru monarşinin parçalanmasının edebi tarihe yansımalarıdır. Yine trajedide işlenen temaya ilişkin olarak Moretti, Shakespeare'in eserlerini örnek verir. Ona göre bu eserlerde yeni bir dönemin ortaya çıkışı ve eskisinin baskın değerleri ile birlikte çözülüşü etkili bir şekilde anlatılır.

“Shakespeare'in en büyük başarılarından biri, özgürlükler ve bireysel çıkarlar için bir kez alan açıldıktan, dolayısıyla “kişi” ile “işlev” arasında bir mesafe oluştuktan sonra tiyatro – olarak – dünya idealinin nasıl artık zeminini yitirdiğini serinkanlılıkla gözler önüne sermesidir. Toplumun yeniden sağlam bir zemine kavuşması için “sadakat” idealinin terk edilip “çıkart” ilkesinin benimsenmesi ve toplumsal bağların feodal “yemin” den doğal haklar felsefesinin

“sözleşme”sine dönüştürülmesi gerekecektir: yani, olgular ile değerler arasındaki ilişkiyi baş aşağı çeviren (edebiyat tarihi alanında da trajedi yerine romanı getiren) bir kültürel değişim... Shakespeare burjuva uygarlığının doğuşunun habercisi sayılabilir ama bunun nedeni bu uygarlığın yaratacaklarının erken bir örneği olması değildir. Shakespeare, tam tersine, eski kurallara - ki bildiği tek kurallar bunlardır- riayet eden dünyanın kaçınılmaz olarak yıkılacağını anlatır durur” (Moretti, 2005: 87).

Moretti’ye göre modern dönemin habercisi olan bu eserler yeni dönemin yükselen değerlerinin habercisidirler. Buna göre artık tinselliğinden büyük ölçüde sıyrılan dünya modern dönemin maddi temellerine riayet edecek kılıfları giymeye başlamıştır. Dolayısıyla değerlerde belirgin bir değişim ve çözülme kendini gösterir.

Moretti, modern dönemin burjuva toplumunu simgeleyen iki simge üzerinde bir çözümlemeye girişir. Bu iki simge modern dönemin yani burjuva toplumunun korkularını betimleyen korku edebiyatının kahramanlarıdır: Frankenstein ve Drakula.

“Frankenstein ile Drakula’nın hayatları paralel ilerler. Bu ikisi, birbirini tamamlayan, dolayısıyla bölünmez figürlerdi, tek bir toplumun iki korkunç yüzü, o toplumun uçlarıydılar: zavallı bir hilkat garibesi ve servetini fütursuzca genişleten mülk sahibi. İşçi ile sermaye: toplumun tamamı, bir yanda mülk sahipleri diğer yanda mülksüz işçiler olmak üzere iki sınıfa ayrılmak zorundadır. Marx için geleceğe dair bilimsel bir öngörüyü (ve gelecekte yeni bir toplum düzeni kurulacağını garantisini) ifade eden bu “zorundadır” ibaresi, on dokuzuncu yüzyıl burjuva kültürünün sonunu haber verir. İşte korku edebiyatı toplumun bölünmüşlüğü yarattığı dehşetten ve bu bölünmüşlüğü giderme arzusundan doğmuştur” (Moretti, 2005: 106).

Moretti, canavar ile işçi yığınlarının simgeleştirildiğini öne sürer. Bu canavar insan eliyle, modern bilim tarafından yaratılan doğada (doğaya yabancılaşmanın simgesidir de) bulunmayan bir yaratıktır. Canavarın vücudunun parçaları ortaçağın feodal birliğinin parçalanmışlığının yarattığı ve modern dönemle birlikte ortaya çıkan yoksul ve suçlu kişilerin bedenlerinin parçalarıdır. Bu parçaları bir bütünlük altında sömürülen emek kılığında birleştiren ise modern bilimdir. Canavarı yaratan, yarattığı şey karşısında hem bir dehşete kapılır hem de büyük bir hayranlık duyar. Bu durum Moretti’ye göre modern dönemin yarattığı derinleşmiş yoksulluk, artan ölümler gibi durumların genel görüntüsü karşısında duyduğu korkudur.

“O, Frankenstein canavarıdır; bütünüyle yaratıcısına aittir (Ford işçisi demek de benzer bir şey). Tıpkı proletarya gibi o da kolektif ve yapma bir yaratıktır... Canavarın bedeninde yeniden bir araya

getirilip hayata döndürülen şey, feodal ilişkilerin çözülmesiyle suçta, yoksulluğa ve ölüme sürüklenenlerin, yani yoksulların vücutlarının parçalarıdır. Yalnızca modern bilim onlara bir gelecek sunabilir. Onları dikip birleştirir, istediği gibi şekillendirir ve nihayet onlara can verir. Ama canavar gözlerini açtığı anda yaratıcısı dehşetle irkilir... Frankenstein ile canavar arasında ikircikli diyalektik bir ilişki vardır – Marx'ın sermaye ile ücretli emek arasında gördüğü ilişkinin aynısıdır bu. Bilim adamı canavarı yaratmaktan alıkoyamaz kendini bir yandan... Öte yandan, yarattığı şeyden hemen korkar ve onu öldürmek ister; kendinden daha güçlü ve hep ensesinde olacak bir yaratığa can verdiğinin farkına varır çünkü” (Moretti, 2005: 108).

Moretti'ye göre canavarın bedenine kazınan özellikler ve sonunda kendini yok etmesi, yine verilmek istenen mesajın izlerini taşır. Bu eşitsizliğin simgesi olarak farklı parçalardan ortaya çıkan ürkütücü yaratık mutlaka yok olacaktır. İnsanın emeğini yabancılaştığı ve bir canavara dönüşen bu gerçeklik özgür olamaz dolayısıyla sonsuza kadar yaşaması da olanaksızdır.

“Canavar, yalnız Frankenstein öyle istedi diye değil, sanayi devriminin ilk yıllarında vaziyet tam da bu olduğu için de çirkin ve şekilsizdir... Genç Marx'ın betimlediği yabancılaşmış emek diyalektiği canavarın bedeninde ete kemiğe bürünür: ürettiği meta şekillendikçe işçi şekilsizleşir; nesnesi medenileştikçe işçi güçsüzleşir; ürüne yatırılan zekâ arttığı oranda işçi aptallaşır ve doğanın kölesi olur... Şüphesiz emek... Saraylar üretir ama işçi için ürettiği sefil barakalardır... Emek zekâ üretir ama işçi için ürettiği eblehlik ve ahmaklıktır. Bir başka deyişle Frankenstein'in icadı, şekilsizleştirerek teşkil eden, barbarlaştırarak uygarlaştıran, yoksullaştırarak zenginleştiren üretim sürecini, hem olumsuzlamaya hem olumsuzlamanın eşlik ettiği o çift yüzlü süreci yansıtan yüklü bir eğretilerdir... Canavar insanın baş aşağı çevrilmiş olumsuzlanmış halidir. Özerk bir varoluşu yoktur; gerçek anlamda özgür olması ya da bir geleceğinin olması mümkün değildir. Ancak Frankenstein denen madalyonun öbür yüzü olarak yaşayabilir. Zaten bilim adamı öldüğünde canavar kendi yaşamını ne edeceğini bilemez ve intihar eder...”

Mary Shelly bu yolla bizi kapitalizmin geleceği olmadığını inandırmaya çalışır” (Moretti, 2005: 110, 111, 113).

Sonuç

Edebiyat teorisyenleri içinde en renkli isimlerden biri sayılabilen Moretti'nin edebiyat biçimlerindeki bu analizleri edebiyatın sosyolojik ve tarihsel bir okuması şeklinde tanımlanabilir. Moretti renkli bakış açısı ve güçlü anlatım tekniğiyle edebiyat tarihine edebi biçimlerin sosyolojisini sunmuştur. Sosyoloji bilimine de sosyolojik bakış açısından edebiyatın türlerinin okunabileceğini göstermiştir. Kalemde zaman zaman ağır basan ideolojik bir yaklaşımın

sertliği hissedilse de genel olarak hem edebiyat hem de sosyoloji alanına renkli bir bakış açısı ve edebi türlere yönelik oldukça farklı bir okuma sunduğu söylenebilir.

Franco Moretti edebiyat eserleri üzerinden çağların ruhunu okumaya çalışmış ve edebi türler temelinde zamandaki kırılmaları göstermeye çalışmıştır. Onun kalemini değerli kılan en önemli şey edebi türler üzerinden toplumsal tarihteki değişimleri okumaya çalışmasıdır. Hem edebiyat hem de sosyoloji alanlarını birleştiren bu yaklaşımı teorisyeni özgün kılan en önemli özelliğidir. Ortaçağın aristokrasininin çözülüşü ile parçalanan epik, modernizmin karmaşası ve maddeciliği ile ortaya çıkan modern epik tartışmaları Moretti'nin edebiyat sosyolojisine kazandırdığı en değerli tartışmalardır. Hem roman hem de epik türü içine giren ama aynı zamanda iki tür içine sığmayan bu edebiyat eserlerini toplumsal zamanın ruhuyla uyumluluğu cephesinden okuması onun yeni doğan teknikleri de temellendirmesini beraberinde getirmiştir. Örneğin epikten romana giden bir toplumsal zamanda karmaşa içindeki insan zihni bilinç akımını doğurmuştur. Bu modern insanın parçalanmış dünyasının edebiyat türü içindeki yeni tekniği olduğu kadar Ortaçağdan Modernizme giden bir çağda bireyin yaşadığı karmaşanın görünümüdür.

Bilinç akımının ortaya çıkışını edebi eserlerin sosyolojisini yaptığı toplumsal zaman içinden değerlendiren Moretti'nin bu yönündeki saptamaları edebiyat eserleri kadar tekniklerini de sosyolojik bir analizden geçirdiğinin göstergesidir.

Moretti çağların değişimlerinin ve bölünmüşlüğünün sosyolojisini edebiyat eserleri üzerinden okurken kendi özgün kavramı olan 'modern epik'i üretmiştir. Bu onun edebiyat sosyolojisi alanına kazandırdığı en önemli kavramdır. Çağların ruhunu taşıyan ancak kendi toplumsal zamanları içine de sığmayan bu kırılma türleri onun bu kavramıyla adlandırılma olanağı bulmuştur.

Franco Moretti'nin tüm eserlerini anlatmak ancak yazarın ele aldığı edebi türlerin tümünü derinliği ile analiz ettikten sonra mümkündür. Bu nedenle bu çalışma yazarı tanıtmak ve edebiyat sosyolojisindeki önemini göstermek amacı taşımaktadır.

Kaynakça

- MORETTI, F., 2005, “*Modern Epik*” / *Goethe’den Garcia Marquez’e Dünya Sistemi*” “*Giriş*”, Çeviri: Nurçin İleri, Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- MORETTI, F., 2005, “*Modern Epik*” / *Goethe’den Garcia Marquez’e Dünya Sistemi*” “*Faust ve On Dokuzuncu Yüzyıl*”, Çeviri: Nurçin İleri, Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul
- MORETTI, F., 2005, “*Modern Epik*” / *Goethe’den Garcia Marquez’e Dünya Sistemi*” “*Geçiş: Nibelungların Yüzüğü*”, Çeviri: Nurçin İleri, Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul
- MORETTI, F., 2005, “*Modern Epik*” / *Goethe’den Garcia Marquez’e Dünya Sistemi*” “*Ulysses ve Yirminci Yüzyıl*”, Çeviri: Nurçin İleri, Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- MORETTI, F., 2005, “*Modern Epik*” / *Goethe’den Garcia Marquez’e Dünya Sistemi*” “*Arasöz - Bilinç Akışı – bir Tekniğin Evrimi*”, Çeviri: Nurçin İleri, Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- MORETTI, F., 2005, “Ruh ile Harpya. Edebiyat Tarihçiliğinin Amaçları ve Yöntemleri Üzerine Düşünceler” *Mucizevî Göstergeler Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine* (içinde), Çev. Zeynep Altok, İstanbul: Metis.
- MORETTI, F., 2005, “*Mucizevî Göstergeler /Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine*”, “*Uzun Veda / Ulysses ve Liberal Kapitalizmin Sonu*”, Çeviri: Zeynep Altok, Metis Eleştiri Yayınları, İstanbul
- MORETTI, F., 2005, “*Mucizevî Göstergeler /Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine*”, “*Büyük tutulma / Egemenliğin Kutsallığının Bozulmuşu Olarak Trajik Biçim*”, Çeviri: Zeynep Altok, Metis Eleştiri Yayınları, İstanbul
- MORETTI, F., 2005, “*Mucizevî Göstergeler /Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine*”, “*Korkunun Diyalektiği*”, Çeviri: Zeynep Altok, Metis Eleştiri Yayınları, İstanbul

İKİ YÖRÜNGENİN HİKÂYESİ*

Asef Bayat **

Çev. Didem Özalpat ***

Ortadoğu'da "demokrasi eksikliği" hakkındaki tartışma yeni değil. Yeni olan, demokratik reformu engellendiği ileri sürülen İslam'a bir faktör olarak gösterilen aşırı ilgidir. Tanrı egemenliğine ve ataerkil yapıya vurgusu nedeniyle İslam'ın özünde demokrasiyle uyumlu olmadığı iddia edilmektedir. Birçok Müslümanın Tanrı'nın kendilerini yönetmek için insanlara egemenlik bahşettiğini ve İslami adaletin sınıfa, ırka veya cinsiyete dayalı ayrımcılığı kabul etmediğini ileri sürerek bu ithamı reddetmesine rağmen, dini referanslı siyaseti ve Müslümanların demokratik idealler noktasında dinlerini pratikte nasıl algıladıklarını anlamaya yönelik yetersiz çaba nedeniyle tartışma tüm metinsel ve felsefi alanlarda genel olarak tamamen açmaza girmiştir.

"İslam'ı Demokratikleştirmek (Making Islam Democratic)" adlı kitabımda belirttiğim gibi, mesele –ki sürekli gündeme getirilmektedir- İslam'ın karmaşık bir kavram olan demokrasiyle uyumlu olup olmaması değil, Müslümanların İslam'ı nasıl ve hangi koşullar altında demokratik değerler sistemiyle bir araya getirebilecekleridir. İslam'a veya başka bir dine özgü hiçbir şey kendiliğinden o dini demokratik veya anti-demokratik yapmaz. Bu, dindar insanların inançlarını algıladıkları ve yaşadıkları girift davranış tarzlarına dayanmaktadır: Bazıları dinlerini dışlayıcı ve otoriter şekillerde uygularken, diğerleri dinlerinde adalet, temsil ve çoğulculuk bulmaktadırlar. Bireylerin ve grupların aynı kutsal metinleri neden farklı olarak algıladıkları ve yorumladıkları çok merak uyandırıcı ve karmaşık bir meseledir. Bu, büyük ölçüde onların farklı yaşam hikâyelerine, sosyal durumlarına ve ilgilerine dayanmaktadır.

Doktrinin çoğu kez katı kuralcı ve dışlayıcı yorumlarına başvuran "köktendinci İslamcı" akımlar hakkında bir hayli tartışma yapılırken, İslam ve

* International Institute for the Study of Islam in the Modern World Review'da (Vol:20, Autumn 2007) yayınlanan makale, Prof. Dr. Asef Bayat'ın 02.07.2014 tarihli izniyle Türkçeye çevrilmiştir.

** Prof. Dr., Illinois Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı.

*** Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı. didemozalpat@hotmail.com

demokrasi arasındaki boşluğu doldurmayı amaçlayan “post-İslamcılık” olarak adlandırdığım sosyal hareketler hakkında çok az şey bilinmektedir. İslami siyasetin kuraldışılığından kaynaklanan “post-İslamcılık”, dindarlığı ve hakları, inanç ve özgürlüğü, İslam ve hürriyeti bir araya getirmeye yönelik bir çabayı temsil etmektedir. Post-İslamcılık ödevlerin yerine haklara, tekçi otoriter sesin karşısında çoğulculuğa, yazılı dogmatik metinlerden daha ziyade tarihselciliğe ve geçmiş yerine geleceğe vurgu yaparak İslamcılığın önde gelen ilkelerini değiştirmeyi istemektedir.

İslam’ın demokratik fikirlerle uyumlu olup olmadığı, öncelikle “İslamcılığı ve post-İslamcılığı” savunanların toplumda ve devlet içerisinde üstünlük kurabilip kuramayacaklarına bağlıdır. 1970’li yıllardan bu yana İran ve Mısır’da sosyo-dini hareketlerin tarihçesi, İslam’ı demokratikleştirme ya da anti-demokratikleştirmenin ardındaki mantığın, koşulların ve güçlerin analizini yapmak için zengin bir zemin sunmaktadır. İran’da 1979 yılında gerçekleşen İslami devrim ve İslami devletin kurulması, toplumda ve hükümet içinde İslamcılığı aşmayı amaçlayan post-İslamcı fikir ve hareketlerin yükselişi için uygun şartları oluşturdu. Müslüman kadınlar, gençler, öğrenciler, dindar aydınlar ve diğer sosyal gruplar günlük mücadelelerinde bireysel hak, hoşgörü, cinsiyet eşitliği ve dinin devlet işlerinden ayrılarak inanç alanına çekilmesi fikirlerini toplum içinde aktif olarak yer alarak ve destekleyerek harmanladılar. Din adamlarını ve siyasi liderleri örnek teşkil edecek “post-İslamcı” değişimi başlatmaları için zorladılar. Cumhurbaşkanı Hatemi’nin (1997-2004) reformist yönetimi, bu yaygın eğilimin siyasi yönünün sadece bir bölümünü temsil etmiştir.

Buna karşın Mısır’da, İslami devrim yerine muhafazakâr ahlaki bir görüş, popülist bir dil, ataerkil yapı ve kutsal metinlere bağlılık ile her tarafa yayılan İslami bir hareket gelişti. Her yana yayılmış “İslamcı tarz”la kuşatılan Mısır toplumundaki belli başlı aktörlerin hepsi -aydınlar, yeni zengin sınıf, Müslüman aktivist kadınlar, El-Ezher, yönetici elit kesim ve devlet - Mısır’ın dini “pasif devrimi”ni yapılandırmak için mahalli dil ve muhafazakâr ahlaki değerler sistemi etrafında birleşti. Bu Gramscian “pasif devrim”; eleştirel sesler, yenilikçi dini düşünce ve demokratik talepler marjinalleşirken değişimin esas hedefi olan devletin tamamıyla iş başında kalmayı başarabildiği güdümlü bir İslami yeniden yapılanmayı temsil etti.

Bu nedenle, ne Mısır’ın İslami hareketi Mısır devletini tamamıyla İslamileştirmeyi ne de İran’ın post-İslamcılığı İran İslam Cumhuriyetini demokratikleştirmeyi başarabildi. Her iki hareket, kendi siyasi elitlerinin sert muhalefetiyle karşılaştı. Bir başka deyişle, bu ülkelerdeki siyasi kördüğümde dinin, yapısal engellerden ve iktidardaki elit kesimlerin ileriye dönük çıkarlarından daha az bir işlevi oldu. Bu durumda sosyal hareketler şiddet içeren devrimlere başvurmaksızın seküler ve dini otoriter rejimler, dışlayıcı

İslami muhalefet ve apaçık yabancı hâkimiyeti ile kuşatılmış bir bölge olan Ortadoğu'daki siyasi statükoyu ne ölçüde değiştirebilir?

Yaygın sosyal hareketler, baskı altında yok olacak basit hadiselerin söylemleri değildirler. Aksine, bu sosyal hareketler inişleri ve çıkışları olan, faaliyet ve değişimi uzun süreye yayılmış çok yönlü süreçlerdir. Sürekli "ileriye doğru bağlantılar", fırsat doğduğunda halk seferberliğini yeniden canlandırabilecek durumdadır. Bu hareketler, yeni hayat tarzları ve yeni düşünme, var oluş ve eylem biçimlerini inşa eden kültürel üretimleri sayesinde devletleri ve siyasi elitleri toplumun hassasiyetleri, idealleri ve beklentileri yönünde yenileyebilir ve sosyalleştirebilirler. Devletlerin sosyalizasyonu kavramı, sosyal hareketlerin ve Müslüman toplumlarda demokratik değişimi desteklemeye yönelik "aktif vatandaşlığın" etkisinin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda bir ipucu verebilir.

Ancak sosyal hareketler boşlukta gelişmezler. Bu hareketlerin, değişime yönelik kolektif bir hareketi sadece beslemeyen fakat aynı zamanda demokratik kurumları kucaklayan üretken entelektüel temellere ve esaslı eleştirel duyarlılıklara ihtiyacı vardır. Nihayetinde toplumların duyarlılıklarındaki değişim sürdürülebilir demokratik değişim için ön koşuldur. Böyle bir değişim için sadece bilgi ve eğitim değil fakat özellikle günlük yaşamlarında taleplerini dile getiren, ihlalleri yayımlayan, sorumluluklarını yerine getiren, yaptıkları şeylerde başarılı olan sıradan insanların (öğretmenler, öğrenciler, gençler, kadınlar, işçiler, sanatçılar ve entelektüeller) aktif vatandaşlığı da gereklidir. Müslüman vatandaşlar var olma sanatına hâkim olmadıkça demokratik bir değişime öncülük edemezler. Var olma sanatı; baskıların üstesinden gelerek, mümkün olanı kullanarak ve kendilerini duyulur, görülür ve hissedilir kılacak yeni alanlar keşfederek tüm engellere rağmen kolektif iradeyi savunma becerisi ve ruhudur. Sıradan vatandaşlar, uygun her toplumsal alanda aktif olarak bulunarak toplumlarını otoriter benliği sarsan, yönetici elitlere baskın çıkan, devlet ve yandaşları üzerinde kolektif duyarlılıklarını uygulama kapasitesine sahip bir topluma dönüştürebilirler.

SOSYOLOJİNİN EPİSTEMOLOJİSİ ¹

Lucien Goldmann*

Çev. Bekir Balkız**

İnsan bilimlerinde araştırmacı, incelediği –ki kendi analiz kategorilerinde başat bir rol oynayan- toplumun bir ögesidir. Piaget, bu döngüyü, farklı bağlamlarda- özgül olarak, bilimlerin sınıflanması ve aralarındaki karşılıklı ilişkiler bağlamında-tartıştı. Aynı döngü sosyolojik incelemeler ile bilgi sosyolojisinde de mevcuttur. Bütün diğer bilimler gibi sosyoloji de, zihinsel yapıları oluşturan kategoriler seti üzerine temellenmiştir ve bu yapılar kendi başlarına sosyal olgulardır. Bu döngü ne tehlikelidir ne de aşılmazdır; ancak o, insan bilimlerinin karşısına, özellikle düşünce ve eylem arasındaki sosyo-tarihsel ilişki hususunda, epistemolojik ve metodolojik problemler çıkarır. Dolayısıyla bu döngü, sosyolojide nesnelliğin statüsünü tehdit eder.

Toplum ve insan bilincini incelerken, “kolektif bilinç”in bireylerin dışındaki bir gerçekliğe tekabül etmediğini aklımızda tutmalıyız: bilakis o, bireysel bilinçler ve aralarındaki karşılıklı ilişkilerin toplamına işaret eden işlemsel (operational) bir kavramdır.² Sosyo-tarihsel gerçekliği, belirli bir doğal ve sosyal çevre içinde vuku bulan bilinçli –bu bilinç ister doğru ister yanlış, ister yeterli ister yetersiz olsun- bireysel faaliyetlerin yapılaşmış bir toplamı olarak kavırıyoruz. Yapılaştırma, bireyler ve sosyal gruplarının, buldukları çevrenin önlerine koyduğu problemlere bütünleşik ve tutarlı tepkiler verme girişimlerinden doğar. Onlar, kendileri ile çevreleri arasında praksis yoluyla bir denge oluşturmaya yönelirler. Bu yüzden, bütün bilinç olguları, doğrudan veya dolaylı olarak praksise ve bütün praksisler de spesifik bilinç yapılarına bağlıdır. Psikolog, bireyin psişik hayatını nasıl özne ve çevresi arasında bir denge tesis etmeye dönük bütünlüklü bir çaba olarak görmek zorundaysa, aynı şekilde sosyolog da, her sosyal grubu, bu grubun mensupları tarafından paylaşılan doğal ve sosyal çevrenin problemlerine bir tepki olarak incelemelidir. Bir grubun

¹ Orijinal olarak, *Logique et connaissance scientifique*, Encyclopédie de la pleiade, ed. Jean Piaget (Paris, 1967), s.992-1018 içinde yayımlandı. William Boelhower tarafından tercüme edildi ve Marc Zimmerman tarafından yayıma hazırlandı. Metodolojik içerimleri bakımından büyük ölçüde eskimiş olsa da, bu makale önemli bir doküman olma değerini korumaktadır.

* Telos, 1976 (30), s. 201-210.

** Yrd.Doç.Dr., E.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. balkiz07@yahoo.com.tr

² *The Economic and Philosophical Manuscripts of 1844* başlıklı eserinde Marx şunları yazar: “Toplum bireyler karşısında bir soyutlama haline getirmekten kaçınmak gerekir. Birey sosyal bir özdür. Onun dışsallaşması, o halde -dolaysız olarak başkalarıyla gerçekleştirilen bir dışsallaşma biçiminde görünse dahi- toplumsal yaşamın bir dışsallaşması ve doğrulanmasıdır. Bireysel ve türsel yaşam farklı değil, aynıdır.” Krş. *Psychologie de l'intelligence* (Paris, 1952), s.186.

problemleri, her bireyin bilincinin, yani bireyin grup bağılıklarının tümünün bir işlevi durumunda olan bütünselliğin sadece bir kısmını oluşturur. Bireyin faaliyeti, çoğu grup ve mensuplarına kıyasla, farklı bir yapılaştırma çabası olsa da, sosyolog, grubun bütün mensuplarınca paylaşılan problemlere tutarlı çözümler bulmaya dönük bireysel bilinçlerin her birindeki ortak eğilimi teşhis edebilir. Her grup faaliyeti, sosyal ve doğal çevre ile bir denge kurma süreci olduğu için, grup bir yapı, yani kuşatıcı bütünlük içinde görelî bir bütünlüktür; onun oluşturucu öğeleri de görelî bütünlükler ve dar ölçekli yapılarıdır.

Bu tespitler bütün sosyal gruplar için geçerli olsa da, bazı gruplar sosyo-tarihsel bilinçleri ve praksislerinden dolayı ayrıcalıklıdır: toplumun global yapılaştırılmasına, yani tüm gruplar arasında ve ayrıca sosyal bütünlük ile doğa arasında bir denge tesis etmeye yönelmiş gruplar. Bu grupların zihinsel yaşamları, onların kültürel ve kuşatıcı tarihsel praksislerinin oluşumunda temel ve belirleyicidir. Modern tarihin büyük bir kısmında, sosyal sınıflar bu ayrıcalıklı grupları meydana getirmişlerdir.

Yukarıda bahsedilen “döngü”yü andıran –yani her sosyolog, sosyal bir gruba aittir ve dolayısıyla yapı incelemesine dâhil edilmesi gereken öğelerden biridir şeklindeki- bir fikirden hareketle Hegel ve Lukacs gibi diyalektikçi düşünürler, tarihsel düşünce ve eylemde özne ve nesne özdeşliğini vurgulamışlardı. Sosyal araştırmanın bulguları, kolektif bir özne, bireysel bir zihin vasıtasıyla bilinebilirse, bilim haline gelir: incelemenin nesnesi, bu yüzden bir bilinç tipidir. Bu sav, oldukça aşırı olmasına karşın, sosyal bilimin fizik ve kimyadakiyle kıyaslanabilecek belirli bir nesnellik düzeyine ulaşabileceği şeklindeki bütünüyle hatalı olan iddiaya karşıttır.

Sosyal gerçekliği meydana getiren maddî, duygusal ve entelektüel fenomenler, aynı zamanda araştırmacının bilincini yapılaştırır ve değer yargıları ihtiva ederler. Bu yüzden toplumun tamı tamına nesnel bir incelemesini yapmak imkânsızdır. Buna karşın, incelenen nesnenin kurucu parçalarını oluşturan değer yargıları, araştırmacının düşüncesini yapılaştıran değerlerle muhtelif şekillerde ilintili olduğu için, özne ve nesne arasında tam bir özdeşlik varsaymak çok abartılı olur. Meselâ çağdaş bir Fransız sosyolog, tam bir nesnelîğe araştırmacının sonucunda erişilebileceğine inansa dahi, onun erişebildiği nesnellik düzeyi, şu inceleme nesnelere göre yine de farklı olacaktır: Eskimolar, Marsilio Ficino'nun düşüncesi, Medicis'ler Florence'si veya Fransız Proletaryasındaki mevcut değişimler. Dolayısıyla, özne ve nesne arasındaki özdeşliğin düzeyi her aşamada belirlenmeli, araştırmada olası nesnellik düzeyine bu şekilde varılmalıdır. Ayrıca, değerler ve sosyal gerçeklik arasındaki bu ilişki, şu doğal sonucu imâ eder: eğer değerler araştırmacının düşüncesini yapılaştırıyor ve hatta çarpıtıyorsa, biçimlendirilişi ve ifade edilişi yoluyla düşünce, az ya da çok ölçüde, gerçekliğin bir parçasını oluşturur ve onu

dönüştürür. Bilgide ve bilhassa insan bilimlerinde düşünce ve praksis arasındaki bu ilişkiden hareketle, nesnellik problemini nasıl ele almalıyız?

Marx'dan Piaget'ye kadar birçok epistemolojik ve tarihsel inceleme, insan düşüncesinin kategorik yapıları ile praksis arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koydu. Bu ilişki, sosyal bilimler için olduğu kadar gündelik düşünce ve doğa bilimleri için de geçerlidir. Bununla birlikte, bilimde, bu bilimin –insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurması- hedefi bakımından, nesnel bir düşünceden bahsedebiliriz. Bu bilimde ortaya çıkan kategorik yapılaşma, mevcut bütün gruplar açısından birbirine benzer. Dolayısıyla, fizik, Moskova, Vaşington, Paris ve Varşova'da aynıdır. Farklılıklar mevcut olsa bile, tali düzeydedir ve araştırmacıların bilimsel ve meslekî eğitimlerine, yetenek ve kavrayışlarına ve aynı zamanda üniversite ilişkilerindeki sosyal ağlara, üniversite geleneklerine vb. bağlıdır. Farklılıklar, global toplumların temel yapısına ve bu yapıyı doğuran kategorilere bağlı değildir. Bu ortamlarda her fizikçi, çarpıtma korkusu olmaksızın ve bunun praksisle bağıyla ilgilenmeksizin teorik araştırmasını yürütebilir.

İnsan bilimlerinde ise durum çok farklıdır. İnsanın doğa üzerinde gittikçe artan hâkimiyeti, yaklaşık olarak mevcut bütün sosyal gruplar –özellikle de teknolojik bakımdan gelişmiş toplumlardaki gruplar- tarafından benimsenen bir değerdir. Ancak sosyal analizde, bilincin kategorik yapılaşmasını belirleyen değerler neredeyse daima tikeldir ve bu yüzden tahrif edicidir. Aralarındaki tartışmalar ister aşırı derecede muğlâk olsun, isterse aynı konumu benimsesinler, araştırmacılar bir ideolojiye biçim verirler, bilime değil. Bundan dolayı ciddi araştırmacılar, kendi değerlerinin farkında olmalı ve onları belirttik hale getirmelidirler. Bunu yapmak onlara, kendi perspektifleri dâhilinde olabildiğince mümkün bir nesnellığe ulaşmalarına yardımcı olur ve başkalarına, kendi çalışmalarından yararlanıp onu aşmalarına ve böylece gerçekliği daha yetkin biçimde kavramalarına katkıda bulunur. Değer yargılarının bütün sosyal hayata ve araştırmalara kaçınılmaz olarak sirayet ettiği göz önünde bulundurulursa, en sahici titiz ve eleştirel sosyolojik incelemeler bile bir risk taşıyabilir: inceleme nesnesini yetkin bir biçimde kavramayla ilgili teorik bir risk; toplumsal dönüşüme katkı sağlama veya bu dönüşümü engellemeye ilgili pratik bir risk.

Marx, Freud ve Piaget'den bu yana, pek çok sosyal ve psikolojik incelemeye, yukarıda bahsedilen genetik yapısal hipotezler ilham verdi: tüm psişik hayat, praksisle sıkı sıkıya irtibatlıdır; bireysel ve kolektif düzlemde psişik hayat, özne ve çevresi arasında tutarlı ve anlamlı bir denge oluşturmaya dönük bir yapılaştırma süreci olarak tezahür eder. Global süreçler dâhilinde psişik hayat ve düşünce, görelî bütünlüklere ve yapılaştırmalara temel teşkil ederler. Ayrıcalıklı grupların global ölçekte toplumsal örgütlenmelere yönelmelerinden dolayı, bu yapılaştırmalar *dünya görüşleri* olarak tanımlanır. Bu dünya görüşleri,

edebiyat ve sanatta imgesel bir temsile kavuşurlar. Ancak burada, bu dünya görüşlerinin teorik inşalar ve değer sistemleri içinde formüle edilip kavramsal bir ifadeye kavuşturulmalarına yol açan süreçler üzerinde odaklanmak gerekir. Bu dünya görüşleri birbirinden yalıtık öğelerin veya bir araya gelmiş izole atomların toplamları değil, aksine oluşturucu parçaları spesifik kurallar ve dönüşümsel sınırlarla bütünleşik hale getirilmiş setlerdir.

Sosyal bir grubun dünya görüşü veya “kolektif bilinç”, müşterek bir yapılaşırmanın belli bir varyantı olarak, bu grubun mensuplarının her birinin sadece bilincinde mevcuttur. Ne var ki, bir dünya görüşü, bireyin ürünü olamaz. Ne kadar zeki ve yaratıcı bir birey olursa olsun, onun hayat tecrübesinin sınırları, bu türden bir kategoriler setini kısmen biçimlendirmesinden daha fazlasına imkân vermez. Aksine bir dünya görüşü, birbirini izleyen nesiller boyunca, kompleks bir süreç içerisinde ortaya çıkar ve spesifik bir grup tipini, yani global düzlemde yönelimi olan sosyal bir grubu oluşturan farklı bireylerin bütünleşik praksisini öngerektirir.

Bilgi sosyolojisi, genel sistemlerin sosyo-tarihsel yapılaşırılma süreçlerini formel mantık gibi ve daha özgül bütünlüklerin sosyo-tarihsel yapılaşırılma süreçlerini ise, dünya görüşleri gibi incelemelidir. Formel mantık incelemesinde, zihinsel oluşum süreçleri evrensel sosyal praksisle, buna karşın dünya görüşleri incelenirken, bu süreçler belli ayrıcalıklı grupların sosyal praksisiyle irtibatlandırılmalıdır.

Sosyal olgular ve dünya görüşlerinin oluşumlarını incelerken, Marx'ın tarihte ve Piaget'nin psikolojide gün ışığına çıkardığı, oldukça karmaşık bir dinamizmle yönetilen ortalama uzunluktaki süreçlerle karşılaşırız. Denge sağlama tasarısı olarak bir dünya görüşünün kolektif inşası boyunca karşıt ve karmaşık zihinsel süreçler ortaya çıkar ve bir gerilime yol açarlar: Marx, üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin gelişimi arasındaki bir çatışmadan; Piaget, mevcut zihinsel yapıların özümsemesi ile dışsal yapılara intibak sağlama arasındaki karşıtlıktan bahseder.

Her yapılaşırma, geniş bir sosyal ve fiziksel çevreye gittikçe daha fazla dâhil olma yönünde bir eğilimi gerektirir, ancak bu eğilim üç engelle karşılaşabilir. Bazı dışsal kısımlar, yapılaşırma sürecinde bütünleşmeye direnç gösterebilir. Ya da, bir bütünleşme süreci, pekâlâ sürüp gidiyor olsa dâhi, daha evvel uyumlu olan bazı dışsal yapılar, öyle bir dönüşüme uğrayabilir ki, bütünleşmeyi gittikçe daha fazla zor ve imkânsız hale getirebilirler. Nihayetinde, grubun denge sağlama süreçleri, sosyo-fiziksel çevreyi, daha ileri dönüşümleri engelleyecek şekilde dönüşüme uğratar.

Böylelikle, her denge sağlama süreci, kolektif özne ve dünya arasındaki dengesizliği giderme kapasitesini gitgide kaybeder. Bu noktada, Piaget'nin

gerçekliğe intibak sağlama adını verdiği durum, yani sosyal grubun mevcut praksisine daha uygun yeni bir denge sağlama süreci ortaya çıkar.

Sosyologlar ve bilgi sosyolojisi ile meşgul olanlar, eski yapılardan sapmaları ihtiva eden oldukça karmaşık süreçlerle ve yeni yapıların doğuşuyla genellikle karşılaşır. Sorun, empirik olguların hangi noktaya kadar, eski veya sapma gösteren veyahut da yeni doğan yapılaştırmalar çerçevesinde kavranması ile ilgili bir bilme sorunu haline gelir. Hegelci ve Marksist terimlerle bu, nicelikten niteliğe geçiş sorunudur.

Pratik araştırmalarla meşgul olan sosyoloğun, kendi nesnel incelemesi için eşzamanlı ve artzamanlı sınırlar oluşturma gibi güç bir görevi vardır. İnsani gerçekliğin bütünü, kuşatıcı dünyayı dönüştüren ve kendisi de dönüşen bir dengeleme sürecinden meydana gelir. Başka bir söyleyişle tarih, kendi çevrelerinin gündeme getirdiği problemlere tutarlı ve anlamlı çözümler –grup praksisinin neden olduğu çevresel dönüşümlerle zaman içinde başarılı çözümler- bulmaya çalışan insan grupları tarafından yapılır. Ancak araştırmacı her anlamlı dengeleme sürecine temel teşkil eden kuşatıcı dünyanın spesifik grup ve kesimine dair bilgiye dolaysız olarak nadiren sahiptir. Bu problem, öz ve görünüş, yani soyut empirik verilmişlik ile onun kavram yoluyla somutlaştırılması arasındaki pek ünlü diyalektik ayrımı ihtiva eder. Doğrudan deneyimin verisi, genellikle kendi bütünsel bağlamından kopuk veya kendi anlam ya da özünden yalıtık görünür. Eskinin yıkıldığı ve yeni anlamlı yapıların kurulduğu çifte sürece ancak dâhil edilmek suretiyle onlara somutluk kazandırılabilir ve böylece onların bütün içindeki nesnel anlamları ve görelî önemleri hakkında yargı oluşturulabilir.

Böyle bir analizde atılacak ilk adım, inceleme konusunu sınırlamak, yani analizde temel empirik yapıların ve dönüşümlerin nesnel anlamını belirlemeye olanak sağlayacak bütünlüğü açığa çıkartmaktır. Empirik olgular öbeği, araştırmacının hareket noktasını oluşturur. Buna karşın, bu öbeği açıklama becerisi, araştırmacının başarısı için tek nesnel kriter olarak kalmaya devam eder. Meselâ, hem *Les Provinciales* hem de *Pensées'deki* sahil içsel tutarlılığı ortaya çıkarmaya dönük standart kurala uyulduğu sürece, Pascal'ın *Pensées*'indeki tragedyatik bakışı fark etmek imkânsız olurdu. Sosyolojik incelemeye elverişli sabit niteliklere sahip "diktatörlük" olarak tanımlanan genelleşmiş bir sosyal olgunun mevcut olduğu kabulünden yola çıkılarak, Birinci İmparatorluk, Nazizm veya Stalinizmin spesifik özelliklerini kavramak olanaksızdır. Bu ilk baştaki sınırlamanın, analizin sonraki kısımlarını da belirleyeceğini vurgulamak gerekir. Bu noktada ideolojik faktörün devreye girmesi ve araştırmacının değerlerini önceden belirlemesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.

Araştırmacının doğru yürütülmesi ve sınırlanmasının her özgül durumda yeniden belirlenmesi gerekse de, bazı genel prosedürel kurallara uyulabilir. Her şeyden önce incelenen nesnelere kayda değer yapılar olması gerekir.

Böylelikle bu yapıların öğelerinin her biri ve dönüşümleri, küme içindeki konumlarına bağlı olarak kavranabilir hale gelir. Ardından, salt tikel olgular kadar, “diktatörlük”, “hiyerarşi”, “skandal” gibi tıpsel genellemelerin de elimine edilmesi gerekir. Öne sürülen bütün bu kavramlar, spesifik durumlarda farklı hatta karşıt anlamlara sahip bazı ortak özelliklere dayalı olarak soyut bir anlamın oluşmasına yol açarlar. Bu kavramlar, somutlaştırılmalarına ve ardından diğer ilintili yapılarla bağdaştırılmalarına olanak sağlayacak daha kapsamlı dinamik bir bütünlüğün içine dâhil edilmedikleri takdirde, yetersiz ölçüde tanımlanmış kavramlar olarak kalırlar. Dolayısıyla pozitivist, yani soyut sosyoloji ile anekdota dayalı tarih arasında, sosyal olguların somut bilimi için bir alan mevcuttur: tarihsel sosyoloji veya sosyolojik tarih.

Araştırmanın nesnesi sınırlandırıldığında dahi, araştırmacı başka önemli problemlerle daha karşılaşır. Sosyal gerçeklik, aşağı yukarı makul ölçüde sınırlanmış bir nesneden hareket edilse dahi, analiz edilecek somut veriler öbeği açısından oldukça zengin ve karmaşıktır. Daima, incelenen yapı ortaya çıktığında değişen, takribi bir sınırlandırmadan başlanmalıdır: başlangıçta bağlantılı olduğu düşünülen bazı olgular ayıklanıp, daha evvel bağlantısız olduğu varsayılan başka olgular açıklamaya dâhil edilmelidir. Bu yüzden araştırmacı, görünüşe tekabül etmeyen iki kavramsal araçla işe koyulmalıdır: üstün gelme sürecinde olan dengeli ve tutarlı yapı ile temel yapılaştırma süreci olmaya yatkın yeni yapı. “Feodal toplum”, “kapitalist toplum”, “totemizm”, “Protestanizm” ve “Jansenizm” gibi şemalaştırmalar bu türden araçların örnekleridir ve sosyolojideki bütün önemli araştırmalara dayanak oluşturma işlevi yerine getirirler.³

Zihinsel kategorilerin ve bilinç olgularının incelenmesi için, en işlemsel şemalaştırmalar, daha önce Marx ve Lukacs tarafından atfedilen bilinç (*zugerechnetes Bewusstsein*) veya *potansiyel bilinç* olarak geliştirilen kavrama tekabül eden şemalaştırmalar gibi görünüyor. Bilinç olguları, insan gruplarının kendi çevreleriyle doyurucu ve tutarlı bir denge kurmaya çalıştıkları süreçler bütünüdürünün temel ve sağlam bir öğesini teşkil eder. Bu süreç ve onun bilinç boyutu, empirik gerçekliği oluşturan çok sayıda -salt dışsal olarak kalmayan, fakat bilinci dönüştüren sonuçlar da doğuran- yapısal engellerle karşılaşılır.

Tekil, belirlenmiş bir tepkiden ziyade, bireysel veya kolektif öznenin çevreye dönük olası reaksiyonlarından oluşan bir alan mevcuttur. Araştırmanın esas noktası, bir grubun verili bir andaki bilinci değil, fakat aksine bu bilincin,

³ Açıkça ki, dayanak teşkil ettikleri somut araştırmaların değerini belirleyen iyi ve kötü şemalaştırmalar mevcuttur. Meselâ bazı çağdaş etnologlar “totemizm” kavramının geçerliliğini sorgularlar. İddialarını kanıtlamak için onların, bu kavramın yerine-empirik gerçekliğe tam uygun düşen- başka bir kavramı geçirmeleri gerekir, fakat sadece şematik olarak.

mevcut yapısal ilişkilerde temel bir değişim olmaksızın başkalaşabildiği bu alanın kendisidir. Şayet sosyoloji, bu muhtemel reaksiyonların envanterini çıkarma işinde yine de başarısız kalırsa, en azından iki ayrıcalıklı kip oluşturulabilir: fiili bilinç ve maksimum potansiyel bilinç, yani söz konusu süreç ve yapıların olanaklı kıldığı maksimum bilgi. Maksimum potansiyel bilinç, gerçekliği kavramaya dönük aslı kavramsal bir araçtır.⁴

Toplumun global yapılaştırılmasına yönelmiş gruplar üzerinde odaklanmanın önemi burada gizlidir. Böylesi bir grubun mevcudiyeti için zorunlu olmayan bütün bu ikincil süreçler ve yapılar hesaba katılmadığı takdirde bu temel gruplarla veya en azından modern tarih açısından sosyal sınıflarla bağdaşan maksimum potansiyel bilince ulaşılır. Aslında, muazzam modern Avrupa sosyal sınıflarına (proletarya, burjuvazi, saray aristokrasisi ve *noblesse de robe*) ilişkin bir inceleme, bilinç yoluyla yapılanmış bu sınıflara veya gruplara dair incelemeye dayanak teşkil eden potansiyel bilinç kavramının oluşturulmasına ve tarifine ve ayrıca kültürel yaratımın sosyolojisi (edebiyat, sanat ve felsefe vb.) ile siyaset sosyolojisinin ortaya çıkmasına yol açtı. Bir grubun gerçek (reel) bilgisi kendi potansiyeline nadiren ulaştığı halde, pek çok kültürel yapıt, bu maksimumu ileri ve oldukça tutarlı bir düzeyde yansıtır görünür. Dolayısıyla, insan toplumları açısından kültürel yapıtların önemi burada ortaya çıkar. Yansıttığı dünya görüşü bir kolektivite tarafından nesiller boyunca geliştirilmiş olduğu için, her kültürel ürün hem kolektif hem de bireysel bir yaratımdır. Ancak bu kültürel yapıtın yazarı, bu dünya görüşünü ya kavramlar yoluyla ya da karakterlere, nesnelere ve ilişkilere dair imgesel bir evren oluşturarak tutarlı biçimde ilk önce idrak eden kimsedir.

Bilinç olgularını bu şekilde dikkate almak, Lukacs'a kadar, kolektif bilincin içeriği ile kültürel yaratımların içeriği arasındaki benzerliklerin incelenmesiye ilgilenen kültür sosyolojisinde önemli bir devrimi ifade eder. Sonuç rahatlıkla tahmin edilebiliyordu: ortaya konan benzerlikler, birleşik kültürel bir bütün olarak yapıtla değil, yapıtın özgün olmaması ve yazarının bireysel deneyimini aktarım (transpozisyon) olmaksızın yeniden tekrarlaması ölçüsünde, çok sayıdaki değişik kısmi öğeyle ilgili oluyordu. Fakat genetik yapısalcılıkta, kolektif bilincin yapıları ile bütünleşik ve tutarlı bir dünyayı yansıtan kültürel yapıtların yapıları arasındaki –iki tamı tamına türdeş yapının bütünüyle farklı içeriklere sahip olabileceği farzedilse de- türdeş ve anlaşılabilir ilişki araştırılır. Yazarın grup bilincini bütünüyle aktardığı yapıtların, grup bilincinin yapısına en çok yaklaşan ve bu yüzden sosyolojik araştırmaya en uygun yapıtlar olduğu ispatlanmıştır. Yalnızca bireysel deneyimi yansıtan

⁴ Toplantı sırasında, bir defasında bana bir grup veya sürecin devamlılığıyla bağdaşık minimum bilgiye karşılık gelen bir kavramın oluşturulup oluşturulamayacağı da soruldu. Problem ilginç, ancak ben, böyle bir kavramın kullanılabilceği pek az durum biliyorum.

yapıtlar, çoğunlukla tutarlı bir yapıyı değil, en iyi şekilde biyografiyle kavranabilecek ve açıklanabilecek bir muğlak karışımı ifade ederler. Kendi grubunun bilincini yansıtmaktan daha çok hakiki yaratıcı, grup üyelerine, onların bilmeden düşündükleri ve duyumsadıkları şeyleri, yani onların muğlak ve zımni bir şekilde meylettikleri şeyleri gösterir. Mesela biz, Pascal ve Racine'in yapıtlarının Jansenist olduğunu, onları kıyaslayarak, yani Arnauld veya Nicole'un düşüncesine değil, bilakis onların mensubu oldukları sosyal grupların potansiyel bilincine yönelerek kavrarız. Bu prosedür, bu yapıtların aşırı Jansenist olduğunu, yani anekdota dayalı tarihte incelenen bütün tikel Jansenist'lerin ölçülebileceği standardı ortaya koyar.

Potansiyel bilinç kavramı, toplumsal müdahale ve değiştirmeye dönük bilinçli politik girişimler açısından da aynı şekilde önem arz eder. Göreli olarak istikrarlı evrelerde, bir seçimi kazanmak isteyen politikacı, kendi seçmeninin gerçek bilincinin bilimsel veya hatta sezgisel bir kavranışına bel bağlayabilir. Bu grubu veya onun bilincini radikal olarak dönüştürmeye yönelik her girişimde, bu gerçek bilinci dönüşüme uğratma olasılığı önemli bir sorun oluşturur. İyi bilinen bir örnek verelim: 1917 devriminin başarısı, Bolşeviklerin köylülüğü kazanma yeteneklerine bağlıydı. Ünlü ve parlak bir analizinde Lenin, büyük ölçekli tarımın idaresinin kooperatif veya devletin kontrolü altında olması gerektiğini savunan egemen uluslararası sosyalist görüşü, yoldaşlarını köylülüğün bu temele dayanan bir devrimi asla onaylamayacaklarına, çünkü bunun onların potansiyel bilinçlerinin sınırlarının ötesinde olduğuna inandırarak, değiştirdi. Tam aksine Lenin, köylülerin, desteklerinin kazanılması için değiştirilecek ve yeniden kanalize edilebilecek başka türden, yani rahatlıkla dönüşüme uğratılabilecek (itaat ruhları, Çar'a bağlılıkları gibi) zihinsel yapılarla sahip olduklarını ileri sürdü. Benzer bir analiz çağdaş politik koşullar için de yapılabilir. Böylelikle, yalnızca gerçek bilincin incelenmesiyle meşgul olan pozitivist sosyolojinin, gerçekliğin bu en önemli veçhelerini nasıl bütünüyle görmezlikten gelerek yetersiz kaldığı gösterilebilir.

Genetik yapısalılık, aynı zamanda, sosyal araştırmada şu oldukça ihtilafli meselelerden birine önemli katkıda bulunur: anlama ve açıklama arasındaki ilişki. Anlama, çoğu zaman, basitçe duygusal özdeşleşme, sempati, empati vb. biçiminde tanımlanmıştır. Bu faktörlerin araştırmacının psikolojisi ve yapıtı açısından belli bir önemi bulursa da, denge durumları ve eğilimlere, yani bunların yapısal bir küme içindeki temel karşılıklı ilişkilerine ve bu yapısal küme açısından sahip oldukları optimal işlevsel değere dair tam bir betimleme olarak anlamının kesin ve pozitif bir tanımını gerektiren dışsal ve zihinsel koşullar da mevcuttur.

Bu perspektif açısından açıklama, anlamadan artık kopuk değildir: anlama için gerekli olan optimal işlevsellik, zaten açıklamanın bir unsurudur. Bakış açımız statik değil de genetik ise eğer, bu durum özellikle net bir şekilde

ortaya çıkar. Bir nesnenin bir yapı içindeki değişimleri, doğal olarak, bu işlevsellikte ve kolektif bir öznenin yapısal özelliklerinde dönüşümlere yol açar. Köken olarak, ister dışsal ister içsel olsunlar, bu tür değişimler kısmi yapılaşma süreçlerine dair yeni bir yönelimi ve yeni bir betimlemeyi zorunlu kılarlar. Dolayısıyla, global bir yapının oluşumunu anlamanın, onun kurucu yapılarındaki evrimin ve dönüşümlerin incelenmesi bakımından açıklayıcı bir işlevi vardır. Anlama ve açıklama, iki farklı referans noktasıyla (globalleşen yapı ve globalleşmiş yapıyla) ilintili tek ve aynı entelektüel bir süreçtir.

Mesela Pascal'ın *Pensées*'ini ve Racine'in tragedyalarını anlamak, tragedya tahayyülünü ve onların bu tahayyülün yansıtış biçimlerini betimlemeyi gerektirir. Fakat Jansenist akımı anlamak, bu akımın oluşumuna dair açıklayıcı bir incelemeyi zorunlu kılar. Bu yüzden, din savaşlarından sonraki *noblesse de robe*'e dair bir anlama, Jansenizm'in doğuşunu açıklamaya yardımcı olur. Onyedinci yüzyılın bitimindeki Fransa'ya ilişkin bir incelemenin, bütün sosyal sınıflardaki içsel dönüşüm açısından açıklayıcı bir değeri vardır. Bu dönüştürücü dinamizmin esas olarak içsel olduğu durumda, verili yapıyı ve onun oluşumunu anlamaya çalışan bir inceleme, zaten açıklayıcı bir boyuta sahiptir. Pek çok dönüşümün kökeni hem içsel hem de dışsal olduğu için, her ciddi inceleme orta (inceleme, globalleşen yapıyı değil globalleşmiş yapıyı açıklamaya çalıştığı için "orta") bir yol tutturmalı ve hem globalleşen yapının dönüşümlerini hem de globalleşmiş yapının oluşumunu ve dönüşümünü irdelemelidir.

Her empirik olgunun mahiyeti ve önemi, olgu yapılaştırma süreci bağlamında kavrandığında ancak ortaya çıkar. Bu sürecin kendisi de, sadece süreci oluşturan öğelere ve ilişkilere dair bir inceleme yoluyla bilinebilir. Bu yüzden, dolaysız ve soyut empirik verilmişlikten veya soyut bir bütünsel hipotezden, somut ve dolaylı gerçekliğe yönelmeyi esas alan bir araştırma prosedürü, zorunlu bir başlama noktasına dayalı olarak düz çizgisel bir biçimde yürütülemez. Aynı şekilde, olgular bir sınıfı değil, fakat bir yapıyı teşkil ettikleri ve onların bir sınıf olarak değil, fakat bir yapı olarak (yani benzer cins ve türsel özelliklerine göre değil, fakat denge durumları ve genetik işlevselliklerine göre) incelenmeleri gerektiği için, sadece bütün bu olgulara tatbik edilebilecek kati anlamda geçerli tanımlamalar tahayyül etmek de imkânsızdır.⁵

Bir nesneye dair anlamlı bir inceleme, bu nesnenin hem globalleşen yapılaşma hem de yapılaşma sürecindeki birkaç farklı noktadan başlatılan bir araştırmayla ancak başarılabilir. Elbette bazı hareket noktaları diğerlerinden

⁵Piaget, örneğin, benzer sorunlarla karşılaşır ve zekânın, sadece gelişim gösterdiği doğrultuya göre tanımlanabileceği sonucuna varır. Sınır sorunları ardışık evreler ve denge tarzları meselesine dönüşür ve araştırmacının bakış açısı, aynı anda işlevsel durum ve yapısal mekanizma haline gelebilir. Krş. Jean Piaget, *Psychologie de l'intelligence*, A.g.e., s.16.

daha üstündür. Fakat araştırma, sadece, bütün ile parçalar arasındaki sürekli salınımla varılan ardışık tahminlerle yol kateder. Global yapı ne kadar çok kavranırsa, global yapının öğeleri de, daima o ölçüde bilinir ve anlaşılır veya tersi. Fakat bütün olgu gruplarının anlaşılması, onların global yapıya dâhil edilmelerine bağlı olduğu ve her yapı sırayla, daha kuşatıcı bir yapının öğesini teşkil ettiği için, hiçbir genetik yapısal analiz eksiksiz olamaz. Her araştırmada çözülmesi gereken pratik sorun, geçerli anlama ve açıklamalara varmak için, olguların dahil edilmesi gereken yapılaşma sürecini kavramaktır.

Diyalektik veya genetik yapısalcı sosyolojinin temel ilkelerine dair bu tartışma, kendisinden yola çıktığımız söz konusu döngünün başka boyutları hatırlatılarak sonuçlandırılmalıdır. Sosyolog, parçası olduğu ve bilincini yapılaştıran toplumu inceliyorsa eğer, sırf bu yüzden olgu ve değer yargıları arasında keskin bir ayırım yapmak imkânsız hale gelir. Buna rağmen araştırmacı, toplumsal koşulların insan düşüncesi ve praxis üzerindeki, dolayısıyla praxisin de bu koşullar üzerindeki etkisini daima aklında tutmalıdır. Her bir koşullar kümesi, muhtemel tepkiler alanını sınırlasa, fakat tek başına bir tepkiyi belirlemese dahi, insan grupları, belli ölçüde, kendi sosyo-tarihsel koşullarından hareketle açıklanabilir. Bu koşulların kendisi de, büyük oranda, aynı ve ilintili gruplar içinde yer alan grupların daha önceki praxisiyle oluşturulmuştur. Bu yüzden, mevcut praxis de bu çevreyi dönüştürüp, gelecekteki grup problemleri ve eylemlerinin koşullarını yaratır.

Diyalektik sosyoloji ile pozitivist ya da mekanik sosyoloji arasındaki esas farklılık tam da burada yatmaktadır. Marx, bunu mükemmel şekilde şöyle açıklar: “İnsanların, koşulların ve yetişme biçimlerinin ürünleri olduğu ve bu yüzden değişen insanın başka koşulların ve değişme biçimlerinin ürünü olduğu şeklindeki materyalist doktrin, insanların koşulları değiştirdiğini ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unuttur.”⁶

Hiçbir determinist, mekanik veya pozitivist sosyoloji, kurulu bir öznesne dengesinin niçin sabit halde kalmadığını ve zaman içinde kaçınılmaz olarak aşıldığını açıklayamaz. Böyle bir sosyoloji, olağanüstü varlıklar topluluğunu (Tanrıları, kudretli şahsiyetleri, yasa koyucuları, sosyal teknokratları) devreye sokmak; irrasyonel ve bilimsel olarak kavranamayacak etkenleri (rastlantıları, olayları vb.) onaylamak veya söz konusu problemi görmezlikten gelmek zorunda kalır. Fakat genetik ve diyalektik bir sosyoloji, içinde tüm geçerli sosyo-tarihsel düşünüşlerin (refleksiyonların) kaçınılmaz olarak işlediği döngünün temel bir özelliğini (gerçeklikle temas kurulacaksa eğer, araştırmaya dâhil edilmesi gereken özelliği) burada teşhis eder. Bu husus, bütün diyalektikçi araştırmacıların gerçekliğe dayanmayan değer yargılarını ve

⁶ Karl Marx, “Thesis on Feuerbach”, Karl Marx and Frederick Engels, *Selected Works* içinde, (New York, 1968), s.28.

kategorik ya da hipotetik buyrukları yadsırken, niçin dar ve mekanik determinizmleri de yadsıdıklarına açıklık getirir.⁷ Anlamak veya toplumsal yaşam üzerinde etkide bulunmak, olgular ve değer yargılarının sosyal bilimlerde kopmaz bir şekilde birbirine bağlı olduğunu daima idrak etmeyi gerektirir.⁸

Kendi pozisyonumuzu, günümüz Fransa'sında (1967) Marksizm'e yapısalcı ve varoluşçu yaklaşım olarak büyük bir prestij elde etmiş iki teoriden ayırt etmek için, toplumsal yaşama dair sosyolojide mevcut pozitivist, rasyonalist ve rölativist fikirlerin etrafıca bir eleştirisine geçelim. Lévi-Strauss'un *Totemism Today* ve *The Savage Mind*'da geliştirdiği genetik olmayan yapısalcılığı, bu fikirlerden ilkinin oluşturmaktadır. Lévi-Strauss, bütün insan düşüncesinin yapısal doğası üzerinde ısrar eder, fakat yapılar salt zihinsel bir nitelik atfetmek suretiyle onların praksisle işlevsel ilişkisi problemini hesaba katmaz. Gerek "yabanıl zihin"i gerekse bilimsel düşüncüyü analiz ederken o, özümseme veya intibak süreçlerine dair hiçbir fikir ileri sürmez. Bu yüzden o, yapının bütünlüğünün çözülüşünü ve bir yapıdan, farklı bağlamı olan başka bir yapıya geçişi bütünüyle göz ardı eder. Lévi-Strauss'a göre yapıların içeriği ikincildir; onların salt en biçimsel ve mantıksal (sınıflama, sıralama, karşıtlık vb.) boyutlarıyla ilgilenilmelidir. Bundan dolayı, *The Savage Mind* adlı esere göre verili bir toplumun praksişi bilinmeli, fakat bu bilgi, yalnızca bir kozmoloji mitinin biçimsel yapısındaki her bir öğenin mantıksal işlevini anlamak açısından gerekli olduğu için. Aslında ise mitik içerik ya da tahayyül ile praksis arasındaki işlevsel ilişkinin hiçbir kısmı göz önünde bulundurulmaz. Sonuç çarpıcıdır: sadece bütün genetik ve dinamik öğeler değil, fakat içerik ve mantıksal biçim veya temsiller ile gerçek insani yaşam arasındaki bütün somut ilişkiler de analizden dışlanır. Dar bir nesnellik anlayışından yola çıktığı için bu sosyoloji, gerçekliğin önemli bir kısmıyla bağını kaybeder.

İkinci konum, Jean-Paul Sartre'in konumudur. *Search for a Method*'ında Sartre, sosyolojik ve antropolojik analizin, insani projelerin somut gerçekliğine, yani praksise dâhil edilmesinin gerekli olduğunu savunur. Sartre'in analizinde itiraz edilebilir olarak gördüğümüz şey, onun bütün teorik incelemelere dayanak teşkil eden bir bilinemez (*non-savoir*) olarak proje veya praksise ilişkin tanımıdır. Burada Sartre, düşüncenin bir nesneyi ya da bir süreci dahi, onu ancak statik olarak kavrayarak, parçalara bölerek ve ona bir olgu, yapı veya öğeler toplamı

⁷ Piaget davranış bilimcilerinin, Pavlov'un köpeğine bazen gerçekten yiyecek vermek zorunda olduklarını sıklıkla unuttuklarına işaret eder: "Koşullu bir refleksin, kendini ancak tasdik edilerek ve müeyyideyle devam ettirdiğini herkes pratikte bilir ve teoride sıklıkla unuttur: yiyeceklerle özdeşleştirilen bir işaret -eğer gerçek yiyecek periyodik olarak bu işaretle birlikte verilmemiş ise- sürekli bir tepkiye yol açmaz." *Psychologie de l'intelligence*, A.g.e., s.110.

⁸ Buraya önemli bir kaydın düşülmesi gerekir: gerek liberal gerekse kapitalist toplumlar, neredeyse mekanik olarak işleyen geniş ölçekli sektörleri ihtiva ederler. Başka bir ifadeyle, burada Marx, Lukacs ve tarafımca incelenen şeyleşme problemi söz konusudur.

olarak dışarıdan bakarak değerlendirebileceği şeklindeki rasyonalist önyargının bir esiri olduğunu ortaya koyar. Rasyonalizm ve diyalektik arasındaki esas karşıtlık burada gün yüzüne çıkar. Sartre'ın konumunu onaylamasalar dahi, pozitivist ve rasyonalistlerin çoğu, kendi kavramsal araçlarının sosyal gerçekliği bütün somut zenginliği ve dinamizmi içinde kavrayamayacağını genellikle bilir ve teorik analizi (tikel olaylar veya diyakronik ardışıklık, duygusal haller, sempati vb.) irrasyonel bir öğeyle tamamlama ihtiyacı duyarlar. Sartre'ın bilinemez olarak praxis tanımı, bu stratejinin yalnızca son bir versiyonunu oluşturmaktadır.

Genelleyici genetik yapısalılık olarak diyalektik düşünce, izole olguları veya yapıları değil, fakat yapılaştırma süreçlerini incelemek yoluyla, bilimsel bilgide kavramsallaştırıcı ve bütünleyici bir oluşumun imkânını savunur. Böyle bir inceleme, tam nesnellik iddiasında bulunan dışsal pür teorik bir perspektiften değil, aksine incelediği şeyin bir parçası olan ve kendi özgüllüğünün, bütün içindeki yerinin ve bilimsel ve pozitif bir tarzda bu bütünün doğasının farkında olan bireyin perspektifinden hareketle yürütülmelidir. Bu yöntemi kullanan araştırmacı, gözlem ve değer yargılarını keskin bir şekilde birbirinden yalıtmanın imkânsızlığını aklında tutarak, daima bir döngü içinde bulunduğunu, mutlak ve zorunlu bir başlama noktasına sahip olmadığını ve her zaman parçalar ile bütünler arasında gidip gelmesi gerektiğini bilir. İnsan gerçekliği için zorunlu pozitif, işlemsel ve somut bir yaklaşımı olanaklı kılan yegâne perspektif sadece budur.

ERKEN CUMHURİYETTE SİYASET, PROPAGANDA, SANAT VE ULUSUN İNŞASI*

Faik Gür****Çev.: Akın Evren**

Propaganda ve sanat üzerine çalışmalar ve özellikle “Baba figürü” kültü etrafında örgütlenen otoriter rejimler, sosyal ve insani bilimlerinin yoğun ilgi alanı olagelmıştır. Mussolini’nin İtalya’sı, Hitler’in Almanya’sı, Stalin’in Sovyetler Birliği ve Mao’nun Çin’i yaygın biçimde araştırılmıştır. Tüm bunların aksine Atatürk’ün Türkiye’sine pek az ilgi gösterilmiştir.(1) Örneğin, Toby Clark’ın sık kullanılan “Yirminci Yüzyılda Sanat ve Propaganda” kitabında sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş tarihine atıfta bulunulur. Konuyu; sanat, propaganda ve belli figürlerin kamusal anıtlarının yapılması yoluyla ulus inşası yönünde daraltığımızda pek çok çalışma görmekteyiz ama bunların hiçbirisi Atatürk Türkiye’si hakkında değildir. Sergiusz Michalisky’nin 1998 yılında yayınlanmış çok iyi bilinen çalışması “Kamusal Anıtlar: Siyasal Esarete Sanat, 1870 – 1997” bu türden çalışmaların en iyi örneklerinden biridir. Michalisky’nin çalışması; Meksika’yı, Saddam’ın Irak’ı ve Kim İl Sung’un Kuzey Kore’sini de içeren bir “Üçüncü Dünya” bölümü bile içermektedir. Fakat yine Atatürk Türkiye’si ile ilgili bir referans bulunmamaktadır.(2)

Bugün Türkiye’nin şehir ve kasabalarına baktığımızda, en az bir “Atatürk Anıtı”nın şehrin en merkezi yerlerinden birisine dikilmiş olduğunu görürüz. Tüm kamusal ve özel ilkokullarda, orta ve liselerde Atatürk büstlerinin önünde öğrenci toplulukları Cuma akşamları ve Pazartesi sabahları, Ulusal Marşı da okuyarak tören yaparlar. Bundan öte, Atatürk portreleri ve fotoğrafları tüm devlet dairelerinde, hükümet binalarında, özel iş yerlerinde, fabrikalarda asılıdır. Atatürk adı, bulvarlara, parklara, stadyumlara, konser salonlarına, köprülere, ormanlara, havaalanlarına, eğitim kurumlarına verilmiştir. Bu koşullarda, sanat ve propaganda konusundaki çalışmaların Türkiye vakasını içermemesi şaşırtıcıdır. Çok açık ki, Türkiye’nin devlet elitince yürütülen modernite projesinin en yaygın araçlarından birisini anıtsal Atatürk heykelleri oluşturmaktadır. Atatürk’ün öldüğü 1938 yılından bu yana İstanbul, Ankara ve diğer büyük kentlerdeki en önemli kamusal alanlarda yüzlerce Atatürk büst, heykel ve anıtı dikilmiştir.

* Bu makale, Historical Research (vol. 86, no. 232, May 2013) dergisinde “Sculpting the nation in early republican Turkey” başlığı ile basılmış yazının Akın Evren tarafından yapılan Türkçe çevirisidir. Yazar, Akın Evren’e değerli çabası için teşekkür eder. Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi editörü Doç. Dr. Ahmet Talimciler’e akademik katkı ve destekleri için çok teşekkür eder. Yazar, anonim hakemlere ve Historical Research dergisi editörlerine destekleri, Haldun Gülalp ve Christopher Houston’a akademik katkıları ve Meltem Türköz ile Mark Shields’a destekleri için teşekkür eder.

** Yrd. Doç. Dr., Özyeğin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi. faik.gur@ozyegin.edu.tr

Tüm bu olgulara karşın, özellikle Atatürk'ün ilk cumhurbaşkanı olarak iktidarda bulunduğu 1920'ler ve 1930'larda dikilen Atatürk heykel ve anıtlarının ulus inşa sürecinde oynadığı role ilişkin bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Genel olarak da bu konuda çok az eleştirel çalışma vardır. Bu makale bu konudaki boşluğu doldurma çabasıdır. (3)

Bu makalede, Kurtuluş Savaşı tarihini Atatürk açısından betimleyen altı anıt heykelin dikilmesini çevreleyen siyasal muhtevayı incelemeye çalışacağız. (4) 1926 -1936 yılları arasında dikilmiş bu altı kamusal anıt, cumhuriyetin erken dönemine ait ilk temel figüratif yapılardan olmalarının yanı sıra ve daha önemlisi, Atatürk ve takipçilerinin Kurtuluş Savaşı'nın resmi tarih yazımını nasıl besleyip büyüttüklerini ve kutsadıklarını da ortaya koymaktadır. Yazıya, cumhuriyetin ilk dönemlerindeki anıtsal propagandanın tarihsel içeriğini oluşturabilmek için, kamusal alanlarda heykelciliğin Osmanlı İmparatorluğundaki geçmişiyle başlayacağız. Resmi tarihle cumhuriyetin ilk dönemindeki heykelcilik tarihi arasındaki ilişkiyi inceleyeceğiz. Bu ilişkinin, Türk milliyetçiliğinin yeniden üretilmesi ve şekillendirilmesinde ve cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türk devletinin ideolojik kendini ifadesinde, süregelen tarihin görsel anlatımının ne denli etkin olduğuna bakacağız. Atatürk heykel ve anıtlarının, Atatürk'ün 1938'de ölümünden sonraki durumuna da kısaca değineceğiz.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, İslam uyarınca üç boyutlu, insan suretinde heykeller, İslamiyet öncesi "pagan" dönemlerin izlerini taşıdığı gerekçesiyle "put" sayıldı ve yasaklandı. Yasak olmayan tek figüratif heykel, Müslüman mezarlıklarındaki mezar taşlarıydı. Bu mezar taşları Müslümanların gözünde, Hristiyanların ve özellikle Ermenilerinkinden farklıydı. Hristiyan mezarları, ölen kimselerin büstleri ve gerçek boyutta heykellerini içerebiliyordu ve bunlar İslami gelenekte yasaklanmış uygulamalardı. (5)

Müslümanlar, "ölüm" ve "ölümsüzlük" kavramlarının üç boyutlu anlatımında Hristiyan ve Yahudilerden ayrılıyordu. Bu "mekânsal farklılaşma" her grubun kimlik yapılanmasında, "öteki"ni tanımlamaya olanak veren toplumsal bir güç oluşturdu. Ölen kişinin figüratif veya nonfigüratif temsili, her millet için bir kendini tanımlama aracı oldu. Müslümanlar, mezarlıklarında büst veya insan boyutunda heykeller kullanmak yerine mezar taşlarında, insan biçiminin soyut bir anlatımını seçtiler. Türkiye'deki pek çok sanat tarihçisi de bu mezar taşlarına soyut heykeller olarak bakmaktadır.(6)

Mezarlıklardaki soyut ve figüratif heykeller dışında, Türkiye'deki Hristiyan kiliselerinde ve bazı saraylarda da büstler ve heykeller bulunmaktaydı. Yine de, Atatürk heykellerinin kamusal alanlarda belirmeye başladığı yıllarda (7) Müslüman nüfusun çoğunluğunun, sanatın bu biçimleriyle bir ilişkisi bulunmamaktaydı. Hem de on dokuzuncu yüzyılda, imparatorluk sınırları içinde çok sayıda figüratif kamusal anıt dikilmiş olmasına karşın.(8)

Yürürlükteki İslami geleneğin, sembolizmin siyasasını daha değişik temelde üretmesine karşın bu, Osmanlı siyasal elitlerinin, siyasal gücün meşrulaştırılmasında, figüratif heykeltçiliğin bir araç olarak getirdiği olanaklardan habersiz olduğu anlamına gelmemektedir.(9) II. Aleksandr, III. Aleksandr, II. Nikola ve bazı yerel kahramanlara ait heykeller on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Balkanlarda birbiri ardına açıldıkça Osmanlı diplomatları bu açılış törenlerine yakın ilgi gösterdiler. (10)

Bu heykeller ve benzeri anti – Osmanlı semboller, 19.yüzyıl boyunca Osmanlı devletinin yönetici eliti üzerinde derin bir etki yaptı. Yine de kamuya açık yerlerde figüratif anıtlar dikilmesiyle sonuçlanmadı. Bir kısım Osmanlı yöneticileri başkentte figüratif heykelleri tanıtma girişiminde bulundularsa da, Mısır dışındaki Müslüman ahali imparatorluğun hiçbir kentinde kamusal alanlarda figüratif anıt görmedi.

Bu girişimlerin ilki, Ferdinand Von Miller tarafından yapılan Sultan Abdülaziz'in bronzdan dökülmüş at üzerindeki heykelidir. Bu heykel, bir Osmanlı Sultanının insan boyutunda yapılmış ilk ve son heykelidir.(11) Kamusal alanda hiç sergilenmemiştir. Heykel bugün Beylerbeyi Sarayı'nda görülebilir. Ne zaman üretildiği bilinmeyen küçük bir kopyası da 1924 yılında müzeye dönüştürülen Topkapı Sarayı'nda sergilenmektedir.(12) Özetle, bu heykel kamusal alanlarda yer bulamadığı için İmparatorluk başkentinin figüratif bir temsili olamadı ve genel kamusal algının dışında kaldı.(13)

Figüratif olmayan anıtların tarihine baktığımızda Osmanlı İmparatorluğunun on dokuzuncu yüzyılda diğer imparatorluklarla ve özellikle Ruslarla yaptığı savaşların, Birinci Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın anısına savaş alanlarında veya çeşitli kentlerin önemli alanlarında dikilmiş pek çok anıt görürüz. Bunlardan ilki, 5 Nisan 1833'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ordusunun İstanbul'a girmesini engellemek için Rus Ordusunun Beykoz'a asker çıkarmasından sonra resmî Osmanlı-Rus dostluğu anısına dikilmiş savaş anıtıdır.(14) İkinci anıt Aya Stefanos'ta (Bugünkü Yeşilköy) 1877-78 Osmanlı –Rus Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşması onuruna dikilmiştir.(15) Her iki anıt da Birinci Dünya Savaşı başında, Osmanlı imparatorluğunu aşağıladığı gerekçesiyle tahrip edilerek ortadan kaldırılmıştır. Üçüncü ve dördüncü anıtlar, 1911 yılında dikilen Abide-i Hürriyet ve 1914'de dikilen Tayyare Şehitleri Anıtı'dır. Her iki anıt da şehitler anısına dikilmiştir. Bunların dışında bir de, 1916 yılında Sivas'ta dikilen ve 1936'da depoya kaldırılan, Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu Osman Bey'in büstü bulunmaktadır.(16)

Özetle, savaş anıtları, figüratif sanatın anıtsal heykellerinin evrimi yolunda ilk taşları döşediler. Atatürk anıt ve heykellerinin kamusal alanlarda görünmesi ise 1920'lerin sonlarını buldu.(17) İlk önemli cumhuriyet anıtı, Türk ordusunun

Yunan kıtalarını yendiği ve İzmir'e doğru çekilmeye zorladığı yerde, Afyon'da 1924 yılında dikilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda ölen "Meçhul Asker"i ölümsüzleştirmektedir. Heykelin açılışı bizzat Atatürk tarafından yapılmıştır. Açılış konuşmasında Atatürk, "bu heykelin, kanları ülkeyi koruyan gerçek kahramanları simgelediğini" söylemiştir.(18) Afyon Heykeli, figüratif Atatürk heykelleri yaygınlaşmadan önce türünün ilk ve son en önemli örneğidir.(19)

Cumhuriyetin ilk döneminde dikilen her Atatürk anıt ve heykeli, 1919 ve 1922 tarihleri arasında Atatürk ve Osmanlı askeri, siyasal ve entelektüel elitleri tarafından yönetilen Kurtuluş Savaşının anılarını toplumun belleğinde sabitlemeyi amaçlamaktadır. Bu heykeller, Atatürk ve onun siyasal elitlerinin yeni bir resmi kamusal kültür ve tarih ve "modern" ve "laik" bir kimlik duygusu yaratma yordamlarını açıklamaktadır. Cumhuriyetin ilk dönem tarihinde en önemli ideolojik dönüm noktalarından birisi "Nutuk"tur. Nutuk, Atatürk'ün 1927 yılında Büyük Millet Meclisi'nde, 1919 ve 1926 yılları arasındaki tartışmaları ve mücadeleleri ve Kurtuluş Savaşındaki kendi rolü ve politikalarını anlattığı uzun konuşmadır. Nutuk, yalnızca Türk ve yabancı tarih araştırmacıları için başvuru olan önemli bir metin olmakla kalmamış, aynı zamanda, günümüze kadar, Kurtuluş Savaşının resmi yorumunun kavranmasında önemli bir kaynak oluşturmuştur. İlk cumhuriyet döneminin tüm anıtları, Cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğunun yerini nasıl aldığını sembolize ederken aynı zamanda, ortaya çıkan savunmacı Türk milliyetçiliğiyle ulusal kimliği birleştiren bir tarih yorumunu gözler önüne sermektedir.(20)

Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923'de ilan edildi. Meclis Başkanı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başkomutanı Gazi Mustafa Kemal'di ve Birinci Dünya Savaşı süresince İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticileri Talat Paşa, Cemal Paşa ve "yayılmacı" Enver Paşa'ya karşı bölgesel-korumacı Türk milliyetçiliğinin yaratıcısı ve hamisi oldu.(21)

Anadolu'da cumhuriyetin kurulmasından sonra, Atatürk ve onun siyasal ve entelektüel elitleri (Kemalistler), imparatorluğun küllerinden yeni bir ulus, yeni bir devlet ve yeni bir ülkenin doğduğunu ilan ettiler.(22) Atatürk, erken cumhuriyet döneminin (1923 – 1938) güçlü ve karizmatik önderi olarak 1839 Tanzimat Fermanı'ndan bu yana oluşturulmuş modernizasyon programını hızlandırdı ve yoğunlaştırdı.(23) Kemalistler, imparatorluk 1938'de çökmeden yaklaşık yüz yıl önce başlatılan çeşitli uzun erimli siyasal ve ekonomik gelişmeleri yeniden şekillendirdi.(24) Yeni siyasal ve entelektüel güç, "eski", "yolsuz" ve "çürümüş" Osmanlı İmparatorluğunu yeni bir ulusa dönüştürecek siyasal ve kültürel çerçeveyi gerçekleştirmeye çabaladılar. Kemalist elit, bu dönüşümün kuramını, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yer alan Türk milliyetçiliği tartışmaları etrafında oluşturdu. Bu tartışmalarda çeşitli entelektüel gruplar iki temel soruya cevap aradılar: "Ekonomik gelişmeyi nasıl sağlayabiliriz?", "Kültürümüzü nasıl koruyabiliriz?" En sistematik cevap, cumhuriyetin ilk

döneminin en etkili entelektüel figürü ve ilk dönem Türk milliyetçiliğinin önde gelen kuramcısı ve ideoloğu olan Ziya Gökalp'ten geldi. Gökalp, 1923'de yayınlanan "Türkçülüğün Esasları" kitabıyla ünlenmişti. Bu kitabında, yukarıda sorulan soruları cevaplamaya çalışıyordu.(25)

Gökalp, toplumsal kurumlar ve uygulamalar dünyasını "hars" ve "medeniyet" (Kültür ve uygarlık) gibi iki belirgin kategoriye bölerek işe başladı. Uygarlığı teknoloji olarak tanımlıyordu. Daha sonra, teknolojinin evrensel bir değer olduğunu, "modernizasyonun uygarlaştırıcı etkisi" olarak batı toplumlarından alınması gerektiğini savundu.(26) Kültür ise, tam zıddına, evrensel olmaktan ziyade her ulusa özgüydü. Çünkü Türk harsı (kültürü), ulusal kimliği ve ulusu oluşturan yapıydı ve korunması gerekirdi. Gökalp bu fikirlerini açıklarken, "ulus fikri"yle ilgili olarak, Fransız sosyolog Emile Durkheim'dan ödünç aldığı "kolektif temsil" kavramını kullandı:

Ülkemizde çok sayıda Türk vardı; ancak onların kolektif bilinçlerinde "biz Türk ulusuyuz" diye bir kavram olmadığı için bir Türk ulusu yoktu. Diğer bir deyişle, tek tek üyelerinin ortak bilinç düzeyinin bilinçli bir kavrayışı gerçekleşmedikçe bir grubun sosyal bir grup olması mümkün değildir.(27)

Gökalp, sadece kolektif temsil ile ulus oluşumunun sosyolojik temelleri arasındaki nedensel ilişkiyi ortaya koymakla kalmadı, aynı zamanda, Atatürk'ün yaptığı gibi bir ulusu biçimlendirme gerekliliğine de dikkat çekti. Bu nedenle, kitabının ikinci kısmında 'Türkçülüğün Programı'nı önerdi. Yeni siyasal düzenin kültürel projesi olarak özetlenebilecek bu programda ulus ve ulusal kimlik, kültürün temeli olarak tanımlanmaktaydı. Gökalp, yeni siyasal düzenin milliyetçilik temelinde yaratacağı sosyal değişim projesinin, ulusun bağımsızlığını emperyalist ve sömürgeci batıdan koruyan bir ulusal kimlik yaratacağını umuyordu. Bu nedenle Gökalp, ulusal bağımsızlığı koruyabilme amacıyla genç cumhuriyetin bir strateji olarak "bilinçli manipülasyon" yapmasını önermekteydi. (28)

Kemalist siyasal ve entelektüel elit, ulusal kültür ve Türk milliyetçiliğinin yaratılmasında bilinçli manipülasyonunun ilk adım olması konusunda aynı fikirdeydiler. Bilinç manipülasyonunun ilk eylemi, alfabenin, Batının kullandığı Roman karakterleri temeline dayanan harflerle değiştirilmesi oldu. Bu dilsel milliyetçiliğe ulusal destek sağlamak için, yeni alfabenin okuma yazmayı kolaylaştıracağı ve kitlelerin okur-yazarlık oranını yükselteceği savunuldu. (29)

Ne var ki, yalnızca dil reformu gibi önlemler siyasal elit tarafından, yeni doğan Türkiye Cumhuriyetinin hayali cemaati için homojen bir kültürel kimlik yaratma programı kapsamında yeterli bulunmamaktaydı (30). Siyasal değişiklikler görünür ve temsili nitelikte olmalıydı. Bu görünürlük, modernitenin gerçekleşmesi için elzemdi. Modernite, bizatihi görünür olmalı ve görünürlük,

kitlelere basit, anlaşılır ve unutulması olanaksız mesajlar taşınmalıydı. Böyle bir sadakati sağlayacak taktikler arasında yeni ulusal sınırlar (Misak-ı Milli ile kutsanmış), yeni bir kahramanlık tarihi (Kurtuluş Savaşı tarihinin Ortodoks bir sunumu), daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nda da var olan zafer ve fetih gibi kavramların sembollerinin yeni ve yaratıcı sembollerle değiştirilmesi, yeni insanın yaratılması için gerekiyordu.

Rejim, miras alınan emperyal toplumun, yeni eylem teorisi olan milliyetçilik doğrultusunda dönüşmesi ve yitirdiği organik bütünlüğü yeniden kazanmasında acele etmekteydi. Bu amaçla, amblemler, müzik, kahramanlık günlerini içeren resmi tatiller, resimler, mimari, heykel ve anıtlar yeni ulusal semboller ve bir kamusal kültür yaratmak için kullanıldı.

Yeni bir kamusal kültür fikri devleti, 1920'ler ve 1930'lardaki Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, toplumun yeni kültüre kökten dönüşümünü sağlayacak saf ve özgün bir ortam arayışına götürdü. Her iki toplumda da reçete, yeni toplumun sıfırdan yaratılmasıydı. "Hedefin gerçekleşmesi için tüm reçetelerin ortak paydası, toplumsal alanın yeniden kullanımınıydı (31).

Alanın yeniden kullanımı her ne kadar, tüm modernist rejimlerin ulus inşa sürecinde ortak projeleri olmuşsa da, fikrimizce, ihtilalci, kolektivist ve totaliter siyasal elitler, İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerle arayı kısa zamanda kapatmak ve kitleleri uluslaştırabilmek amacıyla mimariye ve kamusal anıtlara daha büyük bir ilgi göstermişlerdir.(32) Çünkü figüratif heykellerin ve binaların iletişimsel ve anıtsal değerlerini kavrayabilmek için kitlelerin okur-yazar olması gerekmemekteydi.

Özetle, Türkiye Cumhuriyeti'nde de Sovyetler Birliği'nde de geç 1920'ler ve özellikle 1930'larda üç boyutlu sanat biçimleri ve mimari adeta Clark'ın deyişiyle "mükemmelin fabrikaları olarak" ortaya çıktı. (33) Kentsel ifadenin yeni yollarını sunarak toplum yaşamında hâkim bir konum sahibi oldular.(34) Kemalist siyasal rejim 1923 ve 1927 yılları arasında bir yandan yavaş yavaş bütünsel bir siyasal yapı oluşturmaya çalışırken mimari alanında resmi devlet üslubu olarak Osmanlı canlandırmacılığını kullanmaya devam etti. Mekânın cumhuriyetçi yeniden kullanımının en önemli örnekleri, Atatürk Heykeli dikilmek için açılmış kamusal parklar, ortasında anıtsal Atatürk heykelleri, çevresinde kamu binalarıyla cumhuriyet alanlarıdır. Kemalist rejim daha önce, Anadolu kentlerinde, 1908 ve 1927 yılları arasındaki Osmanlı canlandırmacılığının önemli yerleri olan meydanları cumhuriyet meydanlarına dönüştürdü (Ankara'daki Hakimiyet-i Milliye meydanı gibi) veya yenilerini açtı (İstanbul'daki Taksim Meydanı gibi) (35)

Osmanlı canlandırmacılığı, Osmanlıdan gelen her şeyin reddinin hakim politika olduğu bin dokuz yüz yirmilerin sonlarına dek sürdü. Rejim, 1927 ile 1938 yılları arasında yeni bir biçimi benimsedi. Atatürk'ün Nutuk'u okuduğu

1927 yılından itibaren cumhuriyet meydanlarında Avrupa modernizmin süssüz kübik kompozisyonlarıyla belirlenen 'yeni mimari'nin ilkeleriyle yapılmış binalar görülmeye başlandı.(36) Bozdoğan'a göre, bu yeni biçim, yeni rejimin devrimci karakterini temsil etmekte ve bin dokuz yüz otuzlarda modernitenin Kemalist uygulamasının en önemli sembollerini oluşturmaktadır.(37) Bu biçim, cumhuriyetin başkenti Ankara'ya Kemalist rejimin resmi mimari ifade biçimi olarak hakim oldu.(38)

"Yeni mimari" de, "Osmanlı canlandırmacılığı" da modernite projesinin parçalarıdır. Birbirinden farklı ve çelişen biçemlere sahip olmalarına karşın benzer tarihsel geçmiş paylaşılmaktadır. Her ikisi de Türk Mimarisine yer ve kimlik edindirmeyi amaçlayan ilerlemeci bir tarih modelini kucaklamaktadır. (39) İki tarz arasındaki şekilsel stilistik çelişki Kemalist elite, siyasal gücünü maddi anlamda açıklama olanağı verdi. Ulusallaşmanın modernizasyonun görselleştirilmesini gerektiren bir süreç olduğunu, modernizasyonun da ulusallaşma süreci olduğunu göz önünde tutmak koşuluyla. Bozdoğan'ın değişikle, "...görünürdeki stilistik kaymaların yüzeyinin altında mimarinin, ulus inşası hizmetindeki güçlü siyasal ve ideolojik yüklenimi vardır"(40)

Kemalist rejim, çok dikkat çekici bir biçimde, modernist mimari kurallarına göre bina inşa etmenin ötesinde, daha işlevsel ve daha araçsal olarak görüntüsel algının bir başka boyutunu bu formüle ilave etti. Atatürk heykellerinin anıtsal propagandası yoluyla figüratif heykelciliği geliştirdi. Öncelikle, binalarla kıyaslandığında, Kemalist rejimin figüratif anıtları halk için daha kolay anlaşılır şeylerdi. Örneğin, bebeğini kucaklamış yiğit bir kadın heykeli, Osmanlı canlandırmacılığının özelliklerinden birisi olan mavi çinilerden daha fazla kitlelerle etkileşiyordu. Figüratif kamusal heykelcilik, ulus inşa sürecinin bir parçası olarak Atatürk heykelleriyle birlikte başladığı için heykeller halk için anlaması kolay olduğu kadar yeniydiler de. Atatürk'ün anıtsal propagandası 1910'lar, 20'ler ve 30'ların mimari milliyetçiliğindeki tek temel farktı. Bu nedenle, ne Osmanlı canlandırmacılığı ne de modern üslup binaları görsel Türk modernleşmesinin önde gelen açıklayıcısı sayılmalıdır. Cumhuriyet meydanların neye benzeyeceğini belirleyen Atatürk anıtlarıdır ve bu anıtlar milliyetçiliğin görselliğinin en etkin üretiminde kurucu unsurdur.

İkinci olarak, bu anıtlar, devletin aynı öyküyü değişik yerlerde anlatmasına olanak verecek kolaylıkta çoğaltılabilmekteydi. Böylece, cumhuriyetin ilk döneminde, milliyetçi fikirlerin yayılmasını kolaylaştırıyordu. Halkın yüzde doksanının okuma yazma bilmediği ülkede cumhuriyet ilanına kadar kamusal heykelcilik, bir politika aracı, ün konusu veya sembolik sermaye değildi.(41) Allegorik sunumlar kitleler için bir alfabe diller, bu nedenle Atatürk heykelleri, Kemalist zaferin merkezi göstergesi oldular.

Cumhuriyetin ilk döneminde yapılan tüm heykeller ve anıtlar, Atatürk'ün Nutuk'ta bahsettiği şekilde cumhuriyetin ortaya çıkışının resmi tarihini anıtlarıyla göstermektedirler. 1920'lerin sonlarına doğru rejim bütünsel bir siyasal yönetici sınıf geliştirdikçe kendi Kurtuluş Savaşı tarihini de yazdı. Atatürk heykel ve anıtları da bu resmi tarihi ve Kemalist rejimin resmi ideolojisini görselleştirme amacına hizmet etti. Bu yazıda, heykelleri tek tek incelemeden önce, Kurtuluş Savaşı resmi tarihini kısaca açıklayacak ve heykellerin dikildiği yerlerin hangi kriterlere göre seçildiğini inceleyeceğiz.(42)

Nutuk'ta, Ulusal Kurtuluş Hareketi, 19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıkmasıyla başlar. Atatürk, Osmanlı toplumunun farklı milliyetleri ve özellikle Türkler ve Rumlar arasındaki gerilimi azaltmak için Sultan tarafından resmi olarak görevlendirilmişti. Aslında, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra imparatorluğa bırakılan toprakların savunulması amacıyla Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çok sayıda aktif ama dağınık kurtuluş örgüt ve hareketleri bulunmaktaydı.(43) Atatürk, Nutuk'ta, bu direniş örgütlerinin önemini, 1918-1920 yılları arasında batının emperyal güçlerine karşı mücadelede yerel halkı hazırlamadaki rollerini azımsamaktadır. Bu örgütler Tanör'ün ifade ettiği gibi, bağımsızlık hareketinin temeli ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun ayrılmaz bir parçasıydılar. Buna karşın, hemen hemen tüm tarihi kayıtlar ve özellikle Kurtuluş Savaşının resmi Ortodoks tarih yazımı, yeni Türk devletinin doğuşunu Atatürk'ün karizmatik önderliğinin doğal bir sonucu olarak sunarken Anadolu'daki direniş hareketlerinin örgütsel gücüne çok değinmezler.(44)

Dahası, Nutuk, yalnızca direniş hareketlerinin örgütsel gücünü önemsememekle kalmaz, Kurtuluş Savaşının diğer önde gelen karakterlerinin rollerini de küçümser. Bununla birlikte, Atatürk, Nutuk'ta iki retorik stratejiyi benimser: Kurtuluş Savaşının amacı Türkiye Cumhuriyetinin ilanıdır ve ilk başından beri bu amacı Atatürk stratejik ve gizli bir plan olarak taşımaktadır. Bu hususu, konuşmasının hemen başında ileri sürer:

Efendiler, bu vaziyet karşısında, bir tek karar vardı. O da hakimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!

İşte daha, İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur...

...Bu son sözlerimi hulâsa etmek lâzım gelirse, diyebilirim ki, ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütünü heyeti içtimaiyyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.(45)

Hiç kuşku yok, bu yazarın gözünde, Atatürk Kurtuluş Savaşı'ndan en güçlü ve en önemli figür olarak çıkmıştır. Sadece kamuoyunun gözünde değil, onu ulusal hareketin askeri lideri olarak seçen Kurtuluş Savaşının önde gelen

liderleri Kazım Karabekir, Refet Bele, Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy'a göre de bu böyledi. Buna karşın, tek bir heykeli dikilmeden önce Atatürk onları kendi radikal toplumsal dönüşüm projesinin karşıtı olarak gördü ve 'hain' olarak değerlendirdi. Bu dört önde gelen askeri şahsiyet, 1924 yılında Terakkiperer Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda etkindiler. Atatürk'ün cumhurbaşkanı olarak gücünü ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gücünü azaltmanın yollarını aradılar. Bu siyasal muhalefet, siyasal arenada Atatürk ve/veya Cumhuriyet Halk Fırkası'na direnecek kadar güçlü değildi. Diğer taraftan, Atatürk, siyasal muhalefeti, demokratik siyasal yapının belirleyici bir unsuru olarak kabul etmeye hazırlıklı değildi.(46) Atatürk'ün muhalifleri 1927'den önce tamamıyla tasfiye edildiler. (47)

Bir yıl sonra, Atatürk, 15 Ekim 1927'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kongresinde Nutuk'u okumaya başladı. Katılanlar belki de bu konuşmanın çok uzun süreceğini bilmiyorlardı. Atatürk tüm içeriği altı günde aktardı. Konuşmasını 20 Ekim'de tamamladığında bu konuşmanın Türk siyasal kültüründeki en etkili metin olacağını düşünüyor muydu? Ya da, gelişen resmi tarih yazımının temeli olacağını ve Türk devletinin resmi ideolojisini oluşturacağını öngörmekte miydi? Bu açık değildir. Sonuçta Nutuk yalnızca Kurtuluş Savaşı üzerine resmi tarih yazımının tanımlayıcı kaynağı olmakla kalmayıp hem Türk devletinin resmi ideolojisinin metinsel aracı, hem de Türkiye'nin siyasal kültüründe laik güçlerin kutsal kitabı oldu. Nutuk, yeni doğan bir ulusun kahramanlık tarihini oluşturdu ve bu yeni kurulan cumhuriyetle Atatürk ve takipçilerini uyumlandırdı. Diğer bir deyişle, bu konuşma Atatürk'ün sadece gerçek hayatta değil, metinsel olarak da karşı konulamaz bir önder olarak ortaya çıkışını sağladı. Söylemsel pratiği ise Kurtuluş Savaşı tarihini Kemalist rejimin ideolojisinin yapısal bir unsuru ve Atatürk'ü de Türklerin 'Adem'i haline getirdi.

Nutuk'ta anlatılan Atatürk'ün seyahatleri ve Anadolu'da geçirdiği yıllar, onun heykellerinin ve anıtlarının dikildiği yerlerin seçiminde etki yapan bir kaynak oldu. Nutuk'u siyasal coğrafyacı gözüyle okuyan birisi, Atatürk'ün 1919'da Samsun'a çıkışına, Sivas'tan milliyetçi hareketin başı olarak Ankara'ya gelişine, Sakarya ve Afyon'da kazandığı savaşıllara, 15 Eylül 1922'de İzmir'e girişine büyük önem verdiğini görür. Taksim Cumhuriyet Anıtının 8 Ağustos 1928'de dikilmesinden yaklaşık bir yıl önce, 1927 Temmuzunda İstanbul'a muzaffer dönüşü de dahil tüm bu yer işaretleri Nutuk'ta yer almaktadır ve zihinsel haritasındaki dairesel seyahati tamamlamaktadır. Yazar, dikilen ilk altı Atatürk heykelinin, şaşırtıcı olmayan bir biçimde bu zihin haritasını kodladığını ileri sürecek ve Kurtuluş Savaşının aşamalarına onun görüş açısından bakacaktır.

Atatürk'ün Nutuk'ta ve diğer konuşmalarında ifadesini bulan zihinsel haritası, Türkiye'de Ortodoks tarih yazıcılığının kurumsal temelini

oluşturmaktadır. Bu fikirler, 1930'ların başlarında, ilkokul, ortaokul ve lise tarih kitaplarında ve 1932'den sonra Kemalist rejimin asal sesleri olan Halkevleri'nin yayınladığı aylık mecmualarda çoğaltıldı ve yaygınlaştırıldı. Ersanlı'ya göre bu tarih kitaplarında, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk'ün iktidarda olduğu yıllar, öğrencilere ve vatandaşlara, bir tarihsel devamlılık kaygısı olmaksızın, karşıt olanların tarihi ve daha önce Osmanlı imparatorluğunda yapılan reform hareketleri çıkartılarak ve de bir başka imparatorluk ve yeni kurulmuş devletle kıyaslama yapılmaksızın anlatılmaktadır. Ersanlı'nın vurguladığı gibi, "Kitaplarda anlatılan gelişmeler (Atatürk iktidardayken) "biz"e özgü ve "olağanüstü" olarak tanımlanmaktadır. Ersanlı, benzer kitapların bugün de 1930'ların o yaklaşımını yeniden ürettiğini ileri sürmektedir.(50)

Bu yaklaşımlar temelde, Tanör'ün de ileri sürdüğü gibi, "19 Mayıs 1919'da Ulusal Direniş Hareketinin başlangıcında Atatürk'ün ortaya çıkışı ruhani bir olaydı ve "Hâlik" (Yaratıcı) olarak görev üslenmişti."(51) Cumhuriyetin ilk döneminin önde gelen tarihçilerinden Fuat Köprülü'nün Kemalizm hakkındaki kitabının girişinde 'kahramanlar' hakkındaki ifadesi iyi bir örnektir; "Atatürk, olayların yarattığı bir "şef" (Duce) değildir. O, olayları yaratan bir liderdir."(52) Bu anlatım, Atatürk'ün tarihteki rolü ile ilgili olarak Türkiye'de çok yaygın bilinir olmuştur. Bize göre, bu sözün kökeni, Atatürk'ün, kendi himayesinde kurulan Türk Tarih Kurumu'na 1930'larda yazdığı bir mektuptur. Bu mektupta, tarih yazmanın tarih yapmak kadar önemli olduğunu belirtmektedir. "Eğer tarih yazanlar tarih yapanlara sadık kalmazlarsa değişmeyen gerçekler insanlığı şaşkırtan bir biçime bürünür" demektir.(53)

Bu cümleye bakıldığında, Atatürk'ün de kendisini " tarih yapan" olarak değerlendirdiğini ve tarihçilerin kendisine sadık kalmalarını istediğini söyleyebiliriz. Ortodoks tarih yazımının tarihçileri tam da Atatürk'ün istediğini yaptılar. Nutuk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk dönem tarihinin esası olarak kullanıldı. Bu dönemle ilgili değişmeyen gerçeklere kaynak oldu. Zürcher'in belirttiği gibi, "Onlar... ana akım Türk tarihinin, o günden beri, yazdığı her şeyde istekle izlediği resmi geleneği oluşturdular."(54)

Atatürk'ün tarihi yapan olma arzusu ve bunun ana akım tarihçileri etkilemesi, Churchill'in "Eğer onu yazmaya niyet edersem, tarih bana adil davranır" düşüncesinden fazla bir durumu ifade ediyordu. Bu durum, dünyanın şeytani güçleriyle savaştan ve onları yenen ve ulusa, Kurtuluş Savaşı boyunca ve sonrasında ne yapacağını gösteren bir ölümsüz lider arayışına dönüştü. Ölümsüzlük burada, bir babanın evladını koruması altında olduğu gibi ulusal varoluş ve ulusal birlik anlamına gelmektedir. Pollock'un tartıştığı biçimde, bu ölümsüzlük, daha geniş bir ideal sistem ütopyası ile kişisel birleşme olarak görülebilir. Bireyin, fiziksel göçünün ardından ideolojik olarak yaşamasıdır.

Yazımızda bundan sonra altı Atatürk anıtının bu hikâyeyi nasıl yeniden ürettiğini, dairesel yolculuğu nasıl tamamladığını ve Ortodoks tarih yazımını nasıl görselleştirdiğini anlatacağız.

Nutuk'tan önceki çeşitli konuşmalarında Atatürk, sanatın (batı sanatı olarak anlaşılmalıdır) ve heykeltıraşlığın modern toplumun gelişimindeki önemini vurgulamıştı. 1923 yılında Bursa'da bir sinemada heykeller üzerine yaptığı konuşma, heykeltıraşlığı sahiplenmesinin başlangıcı kabul edilebilir, ki, bu sahiplenme, zaman içinde anıtsal propagandaya dönüşecektir. Konuşmada, modernizasyon sürecinde, heykeltıraşlığa atfettiği öneme açık bir biçimde değinmiştir:

Cenabı Peygamberin din-i İslâmı tesisinden bu ana kadar bin üç yüz bu kadar sene geçmiştir. Hazreti Peygamberin evamir-i ilahiyeyi tebliği esnasında muhataplarının kalp ve vicdanında putlar vardı. Bu insanları tarik-i hakka davet için evvela o taş parçalarını atmak ve bunları ceplerinden ve kalplerinden çıkarmak mecburiyetindeydi. Hakayik-i İslâmiyye tamamiyle anlaşıldıktan ve kanaat-i vicdaniyye kuvvetli hadisat ile de teyyüt eyledikten sonra bir takım münevver insanların böyle taş parçalarına taabbudunu farz ve zan etmek alem-i İslâmı tahkir etmek demektir. Münevver ve dindar olan milletimiz terakkinin esbabından biri olan heykeltıraşlığı azami derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlatlarımızın hatıratını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir...(56)

Bu konuşma, Atatürk'ün, heykeltıraşlığı, Kemalist ulusal amaçları gerçekleştirmekte önemli bir araç olan sanat biçimi olarak anladığını ve aynı zamanda, İslami görüş açısından da heykeltıraşlığa meşruiyet kazandırmayı arzuladığını göstermektedir. Heykeltıraşlığın desteklenmesi yeni rejim taraftarları için bir tür asit testi oldu. Bu konuşmanın yapılmasından bir yıl sonra, Winston Churchill'in yeğeni, gazeteci ve heykeltıraş Clara Sheridan Atatürk'ü İzmir'de ziyaret etti. Türkiye'ye Atatürk'ün büstünü yapmak üzere 15 Eylül 1922'de gelmeden önce Lenin ve Troçki'nin de büstlerini yapmıştı. Sheridan Atatürk'le görüşmesini şöyle anlatır:

Çalışmalarımın fotoğraflarından oluşmuş koleksiyonu gösterdim ve büstünü yapmak için izin istedim. Lenin'in büstüne uzun süre baktı... Alçak gönüllülikle cevap verdi:

- Zamanım yok!
- Hızlı çalışırım. Asquith'in büstünü dört saatte yaptım. Lenin poz bile vermedi. Siz çalışırken size bakmam benim için yeterli! Şimdi biraz ikircikliydî. Şöyle dedi:
- Olabilir. Biraz düşünmeme izin verin.

Atatürk bu görüşmede, Sheridan'a büstünü yapması iznini vermedi ama belki de kendisini bir heykelle ölümsüzleştirmeyi düşünmeye belki de bu

toplantıda başlamıştır.(57) Sovyetler Birliği'nde Stalin, önce Lenin'i sonra da kendisini kült figür haline getirmişti. Atatürk, Türkiye Cumhuriyetinin ilk döneminde kendi imajını taşıyan ikonları yalnızca portrelerinde, anıtlarında ve heykellerinde cesaretlendirdi.(58) Heykelciliğin diğer tarihsel Türk figürlerini de anması yolundaki olasılıklar (Bursa Konuşmasında öngörüldüğü üzere) ise 1938'de ölümü sonrasına kadar gerçekleşmedi.(59)

Bursa konuşmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti, yeni siyasal düzenin halk tarafından benimsenmesi, yükselen bir ulusal bilinç yaratılması ve saptanmış kurucu babanın hedeflerinin gerçekleşmesi için ressamı ve heykeltıraşları görevlendirmeye başladı. Kemalistler, yeni şehir meydanlarını, açık alanları ve parkları Atatürk heykelleriyle donatmaya başladıkça, 1925 başlarında, Avusturyalı Heinrich Krippel ve İtalyan Pietro Cannonica erken cumhuriyet döneminin anıt ve heykellerini yapmakla görevlendirildiler. (60)

Bir kısım yerel sanatçılar ve Atatürk'e yakın bir gazeteci olan Falih Rıfkı(Atay) gibi aydınlar, yabancı heykeltıraşların görevlendirilmesini, -özellikle Sarayburnu'ndaki ilk yabancı yapıyı Atatürk heykeli açıldıktan sonra sorguladılar. Falih Rıfkı, yerel sanatçıların yapacağı heykellerin Avrupalı heykeltıraşların yapacakları kadar güzel olmayabileceğini, ancak, yerlilerin, cumhuriyetin deneyimini ve gerçek ruhunu daha iyi yansıtacaklarını ileri sürdü. Siyasal elitin cevabı ise basitti. Devlet yetkililerine göre, Türkiye'de, böyle önemli anıtları gerçekleştirecek heykeltıraşımız yoktu. Heykel sanatçıları yurt dışında staj yapıp bu türden eserler üretecek yetkinliğe gelene kadar yabancı sanatçılar tek seçenek olacaktı. 1930'ların ortalarında bu sanatçılar geri dönmüş olsalar bile hükümet ve belediyeler yabancı sanatçıları işe almayı sürdürdüler. Milliyetçi aydınlar da, güçlü Türk ulusal kimliğini yüceltmekle yabancı sanatçı işe almak arasındaki çelişkiye dikkat çekmeye devam etti.

Çok açık ki, bazı kamusal kişiliklerle kamu otoritelerinin estetik kararları 1930'larda her zaman çakışmamaktaydı. Atatürk ve yardımcıları, bu Avrupalı sanatçıları vasıtasıyla, yeni doğmuş cumhuriyetin süzülmuş görüntüsünü Avrupa devletlerinde yankılayabileceklerinin farkındaydılar. Bu, Atatürk için son derece önemliydi. Ulusa yaptığı tüm konuşmalarında tekrar tekrar vurguladığı husus, rejimin, uygar dünyanın bir parçası olduğuydu. Yabancı heykeltıraşlar, ressamlar ve mimarların sanatsal işlerin üretimi yoluyla Avrupa ülkeleriyle, gelişen modern ve laik Türkiye Cumhuriyeti arasında arabulucu olmaları bekleniyordu. Atatürk ve siyasal elit yabancı heykeltıraşların işe alınması konusundaki eleştirilere açık değildiler. Bu anıtsal propagandanın bir geçerliliği ve bir karşılığı olup olmadığını sorgulayanlara ve özellikle kaynakların bu alana tahsisi yerine daha verimli yatırımlar olarak kullanılmasını savunanlara karşı tahammülsüzdü. Rejim bu konudaki ciddiyetini, Yeni Kalem adlı haftalık mizah dergisinde çıkan bir karikatür nedeniyle derginin yönetmenini cezalandırarak gösterdi.(Bkz. Figür 1)

Karikatürde, ayaktaki karakter bir köylüyü, oturan karakter Pierre Canonica'yı temsil ediyor. Alt yazıda şöyle deniyor:

Köylü – Bayım! Daha yetmedi mi?!..

Canonica – Biraz daha İhtiyar, biraz daha!.. Hepsi benim cebime gitmeyecek!..

Resim 1: Karikatürün üzerindeki yazıda şöyle yazıyor: "Artistik bakımdan yeteneksiz Canonica Gazi'mizin heykelini yapacak... Biz de O'nu zengin ediyoruz!" (Yeni Kalem, Şubat 1927)

Yeni Kalem'in sorumlusu Yusuf Ziya mahkemeye çağrılır ve hakimle aralarında şu diyalog geçer:

Hakim – Eğer tüm para Canonica'nın cebine gitmiyorsa peki kimin cebine gidiyor?

Ziya – Sayın Hakim! Heykelin nakliyesi gibi diğer masraflar kastediliyor!

Hakim – Eğer gerçek maksudınız o olsa öyle söylemez miydiniz? Nedir sizin gerçek hedefiniz?

Ziya - Cumhurbaşkanımız Gazi'nin heykelini eğer bir yabancı yapacaksa onun herkesten daha büyük olması gerekir. Oysa Canonica bu nitelikte değil! Bir Avrupalı kadar iyi olmasa da bir yerel sanatçı onun ruhunu daha iyi verebilir. Biz, bunu savunuyoruz.

Hakim – Herkes bu görüşte mi?

Ziya – Herkesin değil benim kendi görüşüm!

Hakim – Bu karikatürde, Hükümeti yolsuzluk imasıyla aşağılamakla suçlanıyorsunuz.(62)

Yusuf Ziya bir yıl hapse mahkum oldu. Böylelikle basının geri kalanına, anıtlar tartışmasında hükümetin mali tercihlerinin sorgulanmaması gerektiği konusunda net bir mesaj verilmiş oldu. Bu mahkemeden sonra, ulusal basında, anıtsal propagandanın ithaline veya yabancı heykeltıraşların işe alınmasına Kurtuluş Savaşında ulus olarak çekilenleri göstererek karşı durma gibi eleştiriler görünmez oldu.

Bu heykeltıraşların Avrupa ile Türkiye arasında sağlayacağı uyumlu ilişki, rejimin başlıca kaygısıydı ve 1940'ların sonlarına kadar yabancı heykeltıraşların işe alınmasına devam edildi. (63)

Kemalist rejim, Afyon, Ankara, Samsun ve Konya'ya yapılacak Atatürk heykelleri için Heinrich Krippel'i işe aldı.(64) Krippel'in yaptığı ilk Atatürk anıtı, resmi tarihin 16 Mayıs 1919'da başlayan dairesel seyahatin milli öneme haiz başlangıç noktası olarak değerlendirdiği, Topkapı Sarayı'nın bahçesinin uç kısmı olan Sarayburnu'na 1926 yılında dikildi.

Bu heykel, Atatürk'ün tam bir insan boyunda gösterildiği ilk heykeldir. (Bkz. Figür 2) Ulusal bir önderin doğuşunu betimler.(65) Heykeli yorumlama yollarından biri şu olabilir: Osmanlının, uygarlıktan yoksun olduklarını kabul ettikleri ve/veya kabul etmekle karşı karşıya kaldıkları uluslararası anlaşmalar çerçevesinde heykele bakmak. Örneğin, Cemiyet-i Akvam Muahedesi'nin (Milletler Cemiyeti Sözleşmesi) yirmi ikinci maddesinin başında şöyle söylemektedir:

Savaş sonucunda kendilerini önceden yöneten Devletlerin egemenliğine bağlı olmaktan çıkmış ve modern dünyanın güç koşulları altında kendi kendilerine ayakta duramayan halkların olduğu sömürgelere ve bölgelere şu prensip uygulanır: bu halkların iyi durumda olmaları ve gelişmeleri kutsal bir medeniyet görevidir ve bu görevin yerine getirilmesi için bu anlaşmaya güvenceler konulmalıdır. (66)

Bu madde ile heykel arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu savunacağız. "egemenlik", "medeniyet" "ayakta durabilme" sözcüklerine yapılan vurgular heykelin tasarımından izlenebilir. Bu heykel ulusal bir önderin ortaya çıkışını betimler, arkası İstanbul'a ve Topkapı Sarayı'na yüzü Anadolu'ya dönüktür. Sağ ayağı ileridedir. Kapalı yumruğu beline dayalıdır. Duruşu, heykelin her an kurtuluş hareketini başlatmak üzere harekete geçebileceği izlenimini vermektedir. Bu betimleme biçimiyle, maddedeki "egemenlik" sözcüğüne atıfla

ulusun egemenliği anlatılmaktadır. Heykeldeki kararlı duruş, “ayakta durabilme” sözcüğünü somutlaştırmaktadır. Son olarak, heykeldeki Atatürk, bir “takım elbise” giymektedir. “uygar” ya da “uygarlaştırıcı” bu giysi yeni bir insan olgusunu simgelemekte olup aynı zamanda maddede belirtilen “medeniyet” sözcüğüne atıftır. Sanatçı Samih Tiryakioğlu’nun yorumuyla bu heykel Atatürk’ün kendi düşüncelerini ortaya koymakta, “her türlü askeri ve sivil rütbeden soyunarak sine-i millete dönme”, Anadolu’ya gitme ve düşmanla savaşıma kararlılığını ortaya koymaktadır.(67)

Resim 2. Atatürk’ün ilk gerçek boyuttaki heykeli. (Yazarın koleksiyonu)

Türkiye’nin ilk gerçek boyuttaki heykeli olan Sarayburnu anıtı, Atatürk’ü yeterince kararlı ve kahraman göstermediği gerekçesiyle eleştirildi. Bu eleştirilere cevap olarak, Heinrich Krippel, Cumhuriyet Gazetesi ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede,

Paris’de yayınlanan L’Illustration gazetesinde benzeri eleştiriler yapıldı. Bu eleştirilere karşın, Gazi’ye arzu edilen kahramanca duruşu verebildiğime hala inanıyorum. Öte yandan, Viyana’da yayınlanan

eleştirilere göre, bu heykel, sanatın modern bir yorumunu oluşturmaktadır.(68)

Atatürk, kendi heykellerinin açılışlarının hiçbirine katılmadı. Yalnızca, sanatçıları ve şehir halkını kutlayan mesajlar gönderdi. Türk ulusunun ilk cumhurbaşkanı olarak, heykelini Sarayburnu'nda diken "İstanbul halkı"na şu mesajı gönderdi:

İstanbul halkına, benim ilk heykelimi dikerek ifade ettikleri yüksek takdirleri ve asil hisleri münasebetiyle en samimi şükranlarımı sunarım.

Resim 3. Atatürk'ün Samsundaki atalı heykel (Yazarın koleksiyonundan).

Krippel tarafından yapılan ikinci heykel Samsun'da dikildi. (Bkz. Figür 3) Bu kent ve çevresinde Rumlar, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden sonra bağımsız olmak için ayaklandılar. Osmanlı hükümeti kanun ve düzeni yeniden tesis etmek için Atatürk'ü görevlendirdi. Atatürk, 19 Mayıs 1919'da iki askeri

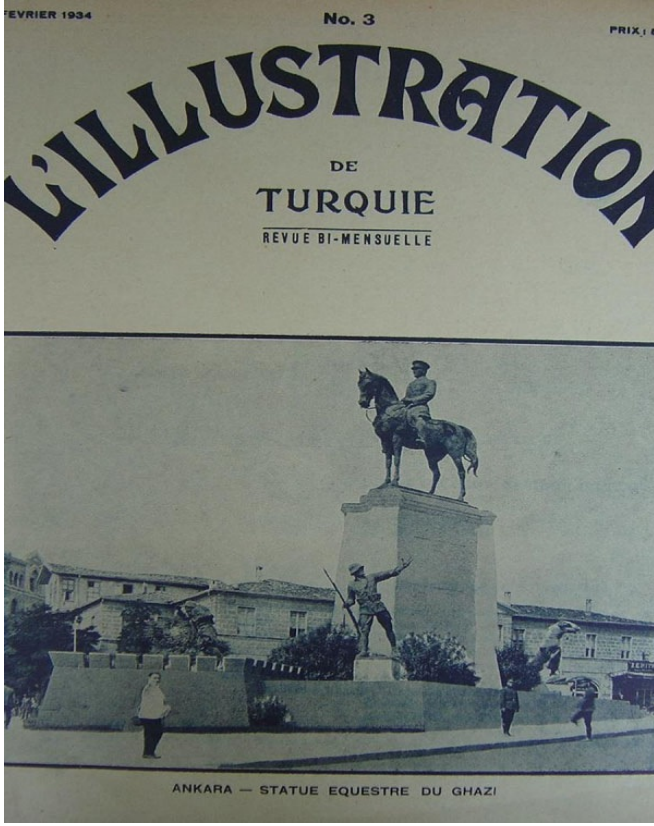
birlikte beraber Samsun'a çıktı. Atatürk için 19 Mayıs 1919, Türk tarihinde en önemli dönüm noktasıydı. "Nutuk"a aşağıdaki sözlerle başladı:

*1335 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsuna çıktım. Vaziyet ve manzara-i umumiye:
Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Harb-i Umumîde mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır, bir mütarekename imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde.
Millet ve memleketi Harbi Umumîye sevkedenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler..." (70)*

Bu tarih, Atatürk açısından psikolojik olarak da önemliydi. Düşleminde, kendi doğum günü olarak gördü. Çünkü, bu tarih, bir kurtarıcı olarak hayatının başlangıcıydı. Bu tarihi, bir yabancı ansiklopedi için öz yaşam öyküsünü hazırlayan bir yazara doğum günü olarak önerdi.(71) 1936'da doğum günü resmi olarak bu tarih oldu. Vamık'ın, Freud'un "Rüyaların Yorumları"na atıfta bulunarak belirttiği gibi;

Doğum, rüyalarda genellikle denizden yükseliş biçiminde temsil edilir. Kuşkusuz, yeni Mustafa Kemal de denizden çıkmıştır. Ölümsüz, bilinçsiz ve bencil çocukluk düşü annesini kurtarmaktır. Anadolu'ya, onu kurtarmak göreviyle gelmiştir. Sonunda kendisi Kurtarıcı olur ve kaderi, kendisi hakkındaki vargısıyla başkalarının onun hakkındaki yargılarını eşleştirir.(72)

Bu durum, ilk heykelden beş yıl sonra, 15 Ocak 1932'de dikilen ve Atatürk'ü şahlanan bir atın üzerinde betimleyen anıtın tasarımında görülebilmektedir. Sarayburnu anıtının tersine Atatürk üniformalıdır. Kılıcını kınından sıyırmak üzeredir. Figürün kararlılığı, ulusal mücadelenin başlangıcını simgelemektedir. İstanbul'u 16 Mayıs 1919'da bir sivil olarak terk eden Atatürk, üç gün sonra Samsun'da tekrar asker olmuştur. Dikkat edilecek olursa, Sarayburnu'nda da, Samsun'da da tek bir figür vardır: Atatürk. Onunla birlikte Samsun'a ayak basan askerler anıtın tasarımında, kenardaki rölyeflerde bile kendilerine yer bulamamıştır.

Resim 4. Ankara'daki Atatürk Anıtı (Yazarın Koleksiyonu). Resim, rejimin propaganda yayınlarından biri olan L'illustration Turquie'in 1934 yılı 3. sayısının kapağıdır.

Krippel'in Ankara'daki anıtı (Bkz. Figür 4), (ölümünden önce) yapılmış en büyük Atatürk heykeliydi. 1927 yılında, yeni başkent, çevresinde Millet Meclisi ve çeşitli mağazaların yer aldığı en önemli resmi tören meydanı olan Hakimiyet-i Milliye Meydanı'na dikildi. Anıt, Erdenuğ'un anlatımıyla, "sol ve sağ yüzlerinde Kurtuluş Savaşı'nı betimleyen rölyeflerin bulunduğu bir taştan dikdörtgenler prizması biçimindeydi"(73) Bu rölyeflerden birisi, Atatürk'ü, savaş alanında Yunan ordusunun geri çekilmesini izlerken betimliyordu. At üzerinde askeri üniformasıyla gösterilmişti. Ana yapının her bir yanında savaşan bir Türk askeri bulunmaktaydı. Arkada, Ankara Kalesine bakan tarafında, savaş alanında sırtında mermi taşıyan bir köylü kadının heykeli, üçüncü heykel olarak yer almaktaydı. Savaşın kadın kahramanlarını temsil ediyordu. Anıt, metaforik olarak tüm ulusun, müttefik güçlerine karşı topyekûn üslendiği savaşı anlatmaktaydı. Görüntüleriyle, ulusun tüm öğelerinin içinde bulunduğu ölüm kalım durumunu yansıtmaktaydı. Heykelde anlatılan savaş görüntüleri, ulusal bilincin kolektif bir sembolü olarak önder ve halkı bütünleştiriyordu. Atatürk, ünlü savaş komutunu verirken gösteriliyordu: "Ordular, İlk hedefiniz Akdenizdir, İleri!"

Ankara'daki anıtın rölyefindeki bu yazı, beş yıl sonra İzmir'de dikilen benzer bir heykelde de vardı. Çarpıcı olarak İzmir'de de önder Akdeniz'i işaret etmekteydi. Bu poz, bu gösterim biçimi, Yunan ordusunu söküp çıkartma; Kurtuluş Savaşının resmi tarih yazımı ile halkın zihinsel haritası arasındaki dolaylı bağı oluşturmaktaydı.

Krippel'in rejim için yaptığı son önemli anıt, 1936 yılında Afyon'da dikilen "Zafer Anıtı"dır. 1922 Ağustos'unda Büyük Taarruz'un başladığı şehirdir Afyon. (Bkz. Figür 5) Türk sanatçısı Sadi Barak, Atatürk'ün, anıtın çevresindeki rölyeflerin konularını bizzat seçtiğini anlatır. Atatürk tarafından yurt dışına film yapımıcılığı eğitimi için gönderilen gazeteci ve yazar Münir Hayri Egeli, Krippel'in bir toplantıda Atatürk'e anıtın planlarını anlattığını ve Atatürk'ün, rölyeflerin kavramsal sunumunu değiştirdiğini söyler.(74)

Resim 5. Afyon'daki Zafet Anıtı (Yazarın Koleksiyonu)

Egeli'nin tanıklığı, gerçekte Atatürk'ün, anıtın tasarımına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Atatürk'ün tasarımı ne ölçüde belirlediği veya değiştirdiği hakkında elimizde bir belge olmamakla birlikte (aşağıda tartışacağımız Canonica'nın Taksim Anıtı projesi dışında), devlet tarafından işe alınan tüm heykeltıraşların tasarımlarını doğrudan Atatürk'ün onayına sunduklarını bilmekteyiz.

Zafer Anıtı, tüm figürlerin tamamen çıplak olması nedeniyle erken cumhuriyet döneminin en belirgin anıtı olmuştur. (Bkz. Figür 6) Ana figür, Atatürk'ü andırmakla birlikte çok açık bir benzerlik olmaması nedeniyle yerel ve ulusal basının özellikle, Atatürk heykeli diye adlandırmadığı bir anıttır. Heykelin sıkılı sol yumruğuyla, çok kararlı bir duruşu vardır. Sağ eli bir kartal pençesi gibi kıvrılmış, vurmaya hazır beklemektedir. Bugün heykelin resmi tanımı, "Bir Türk erkeği figürü"dür.(75) Figür, çıplaklığından doğan eril bir önder otoritesi taşıyan bir biçimde yontulmuştur. Sözcük anlamında ve figüratif olarak çıplak olmasına karşın ulusun güçlü bedenini betimlemektedir. Onun güçlü erkekliğinin altında düşman acılar içinde yatmaktadır. Ayaklar altındaki yenilmiş adamın yüzü bir Roma heykelini anımsatmaktadır. Sadece çıplak değil, aynı zamanda savunmasızdır da. Bu duruş, savaşı kaybeden Yunan ordusunu simgelemektedir.

Resim 6. Afyon'daki Zafer Anıtı'nın bir fotoğrafı. 1937 yılında Atatürk'ün şehri ziyaretinde çekilmiştir. Ayaktaki figürün erkeklik organı 1954'te küçültülmüştür. (Kaynak: Latif Daşdemir, 2002)

Anıtın resmi tanımı, ana figürü Atatürk olarak tanımlamamakla birlikte, anıt Afyon halkının zihinsel haritasında Atatürk'ün resmedilmesi olarak yer etmiştir.(76) Zafer Anıtı, diğer Atatürk heykelleri ve anıtlarından, tek parti döneminin sonundaki ilginç kaderiyle de ayrıldı. 1954 yılında Demokrat Parti'nin Afyon milletvekilleri, kentteki anti-Kemalist memnuniyetsizliği besleyerek heykelin çıplaklığını şikayet konusu yaptılar. Dönemin belediyesi, "Türk erkeği"nin erkeklik organını küçültmek için bir komisyon kurdu. Afyon şehri valilik arşivindeki belgeler, heykelin penisinin sünnet edildiğini göstermektedir: **"(Türk'ü temsil eden) heykelin erkeklik organı, halkın "taassubunu tahrik" ettiği gerekçesiyle küçültülmüştür.(77)**

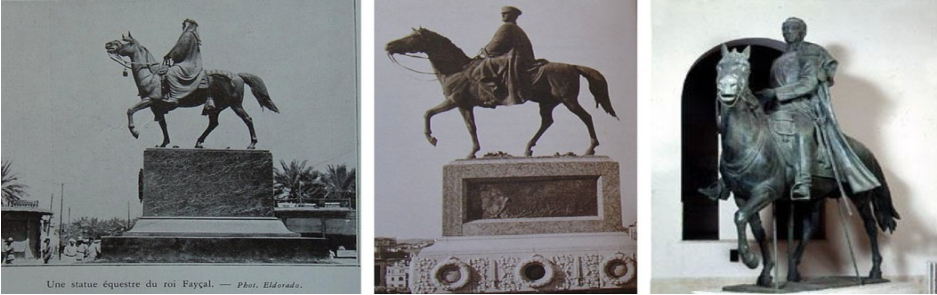
İtalyan heykeltıraşı Canonica, Atatürk heykel ve anıtları yapmak üzere Türkiye'ye davet edilen ikinci yabancı sanatçıdır. Bu davet, aynı zamanda İtalyan devletinin de bir etkinliğidir. Sarayburnu heykelinin açılışından iki hafta sonra, 22 Ekim 1926'da Türkiye'ye gelişinin ardından Milliyet'e verdiği mülakatta şöyle demişti:

Henüz Gazi'yi görmedim. Ama bugün o fatihin kafasını ve güçlü gözlerini gördüm. Gazi'ydi. Roma'dayken Bay Mussolini beni ofisinde kabul etti. "Türkiye'ye büyük bir adamın heykelini yapmaya gidiyorsunuz" dedi. "Size başarılar diliyorum. Bu şeref yalnızca size değil, tüm İtalya'ya aittir. Umarım ki, bu olay Türk İtalyan ilişkilerine dürüstlük getiren önemli bir faktör olur.(78)

Resim 7. Etnografya Müzesi önündeki Atatürk'ün atlı heykeli (Kaynak Burcak Evren, 1998).

Atatürk Canonica'ya at üzerinde bir heykelini yaptırdı (Bkz. Figür 7) 1927'de yapılan heykel Etnografya Müzesi'nin bahçesine, gelişen kenti tepeden gören bir yere yerleştirildi. Heykel, Atatürk'ü at üzerinde, askeri üniformasıyla ileriye bakar biçimde gösteriyordu. Heykelin kaidesi kırmızı mermerden yapılmış dikdörtgenler prizması biçiminde olup her iki tarafta iki küçük alçak rölyef bulunmaktaydı. Rölyefin birinde, yeni başkent yıkıntılar halindeydi, üzerine güneş doğmaktaydı. Diğer rölyefte, meydan savaşı sonrası savaş alanı gösterilmekteydi. Kalan diğer taraflarda da küçük, yuvarlak ve alçak rölyeflerde, savaş sahneleri ve ülkeyi terk eden devrik Padişah gösterilmekteydi. Padişahın betimlenmesi, Atatürk'ün müttefik güçlerine karşı siyasal direniş savaşının moral zaferini olduğu kadar eski siyasal ve askeri elite karşı zaferini de temsil etmekteydi. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndan kaynaklanan hegemonik gücünü betimliyordu. Yıkıntılar üzerinde doğan güneş, O'nun ve ulusunun hakimiyet alanını aydınlatıyordu. İlginçtir ki, aynı heykel kalıbı Canonica tarafından, 1933'de Irak'ta Kral Faysal için, 1934'de Simon Bolivar için dikilen atlı heykellerde de kullanıldı.(79) Artistik heykelciliğin değerler sistemine aykırı olan bu durum, ulusal sembollerin (seri)üretiminin mekanik doğasına ışık tutmaktadır. Diğer bir deyişle, Canonica'nın zihninde de, destekçilerinin zihninde de bu tür heykelciliğin amacı artistik olmaktan çok ve daha fazla siyasaldır. (Bkz. Figür 8).

Resim 8. Pietro Canonica'nın yaptığı üç atlı heykel. Sırayla Irak kralı Faisal, Kemal Atatürk ve Simon Bolivar. (Kaynak sağdan sola: L'illustration, Evren (1998), Pietro Canonica Müzesi). Canonica'nın üç heykel için de aynı kalıbı kullandığı ve figürlerde küçük değişiklikler yaptığı görülmektedir.

Canonica'nın iki önemli anıtı, Kurtuluş Savaşı'nın değişik anlatılarıyla İstanbul ve İzmir'in önde gelen meydanlarına dikildiler. İzmir'deki anıt, 1932 yılında dikildi ve Canonica'nın Türkiye'deki son işi oldu (Bkz. Figür 9) Atatürk tarafından 19 Mayıs 1919'da Samsun'da başlatılan Kurtuluş Savaşı'nın son perdesini betimler. Bu heykel bize, savaş sırasında oluşan ulusal kolektif bilincin Kemalist sunumunu anımsatır. Resmi anlatım, savaş süresince, bir kültür, bir tarih, bir ülke ve bir önder etrafında bütünleşen ulusal bir yapı olduğudur. Atatürk'ün uzanan işaret parmağı, onu ulusal önder olarak tanıyan halkı

üzerindeki otoritesini göstermektedir. Ulusu, Atatürk'ün önderliği altında tek bir ülke olarak betimlemektedir.

Resim 9. Atatürk'ün İzmir'deki anıtı (yazarın koleksiyonu)

Ankara'da dikilen iki anıttan bir yıl sonra ve İzmir'de dikilen anıttan dört yıl önce Canonica en önemli projesini açıkladı; "Taksim Cumhuriyet Anıtı". Bu anıt yeni açılan Cumhuriyet Meydanı'na 8 Ağustos 1928'de dikildi. (Bkz. Figür 10) Önde gelen siyasi şahsiyetlerden bir komite oluşturuldu. Gayrimüslim kentlilerden cömert bağışlar sağlandı. Yeni kurulan cumhuriyet fikrini somutlaştıracak tek bir anıt amaçlandı (80). Tasarım, Canonica tarafından 1926'da hazırlandı ve bu komite aracılığıyla Atatürk'e sunuldu. Atatürk'ün, tasarımı onayını takiben Canonica, eserin yapımıyla görevlendirildi.(81)

Projenin onaylanmasından sonra Canonica tarafından yapılan basın açıklaması bize, heykeltıraşın, anıtı nasıl tasarladığı ve Atatürk'ün ayrıntılarla nasıl ilgilendiği hakkında bilgi vermektedir. Açıkta ki, Canonica'ya Kurtuluş Savaşı ile ilgili özet bilgi verilmiş ve fotoğraflar sağlanmıştır:

Ben, Türk ulusu ve Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından gerçekleştirilen savaştan etkilendim. Bu savaşa, Gazi ve arkadaşlarına ait tüm fotoğrafları inceledim. Tasarım planımı bu fotoğraflardan aldığım ilhamla yaptım. Anıtın bir tarafı "Milli Mücadele"yi betimlemektedir. Önde Gazi ve arkasında askerleri bulunmaktadır. Gazi'nin sağ tarafında, ayaklarına doğru, yarı örtülü bir kadın bulunmaktadır. Gazi, kadına "neden örtüsüyle kendini yağmurdan korumadığını" sorar. Kadın örtüyü sessizce aralayarak

kendini değil, cephaneyi korumayı tercih ettiğini gösterir. Geçidin diğer tarafında, Cumhuriyetin nasıl kurulduğu anlatılmaktadır. Gazi geçidin en önünde durmakta, arkasında en yakın arkadaşları onu çevrelemektedir. Geçidin iki yanında da Türk bayrakları tutan askerler bulunmaktadır.(82)

Canonica'nın da anlattığı gibi, anıt Kurtuluş Savaşı tarihi sürecinde cumhuriyetin doğuşunu anlatacak biçimde tasarlandı. Canonica, savaşın öyküsünü ve cumhuriyetin kuruluşunu anlatmak için anıtın kaidesinin dört bir tarafını kullandı. Amaçlarımız açısından anıtın iki tarafı daha önemlidir. Diğer iki taraf, Kurtuluş Savaşının rn Türkiye Cumhuriyeti'ni koruyan askerleri göstermektedir.

Resim 10. Taksim Cumhuriyet Anıtı (yazarın koleksiyonu). Üst sol cumhuriyetin doğuşunu, üst sağ Kurtuluş Savaşını temsil etmektedir.

Anıtın Kurtuluş Savaşını anlatan tarafında, Atatürk önde askeri üniformasıyla durmaktadır. Onun arkasında efsanevi kadın asker Kara Fatma, erkek askeri figürlere zafere giden yolu göstermektedir. Kara Fatma'nın cesareti Türkiye'de anıtsal propagandada en sık kullanılan temalardan birisidir. Anıtın bu yüzünde bir tanımlanabilir figür daha vardır; Atatürk'ün sağ tarafında, geleneksel giysili, bebeğini tutan kadın figürü. O, Kara Fatma gibi savaşçı değildir. Kurtuluş Savaşı'nda top mermileri dahil askeri malzemeyi savaş alanlarına taşıyarak verdiği destekle yücelen, Anadolu'nun çalışkan köylü kadınına betimler. Bebeği ıslanırken o, top mermilerinin üzerini, kuru kalmaları için şalıyla örtmektedir. Kuru cephane ve ıslanan bebek arasındaki çelişki, Türk kadınının Kurtuluş Savaşı'ndaki özverisini göstermektedir.

Anıtın, cumhuriyetin kuruluşunu anlatan tarafında üç adam, sivil ve askerlerden oluşan grubun önünde yer alırlar. Ortada Atatürk, bu kez sivil kıyafetiyedir. Solunda Kurtuluş Savaşının önde gelen komutanlarından birisi olan Mareşal Fevzi Çakmak askeri üniformasıyla yer alır. Sağında, Kurtuluş Savaşı'nın bir başka kahramanı, Atatürk'ün yakın arkadaşı ve başbakanı İsmet İnönü yer alır. Onun arkasında Kara Fatma'nın asker giysisine ve köylü kadının geleneksel giysisine karşın, modern giysileriyle bazı kadın figürler vardır. Bu modern görünüşlü kadın figürleri, Kemalist rejimin üretmeyi amaçladığı çağdaş kadın tipini temsil etmektedir. Yeni rejim, başörtüsü kullanmamayı modernitenin işareti saymaktadır.

Anıtın bu tarafındaki son seçilebilir figürler, Sovyetler Birliği'nden iki generaldir: Her ikisi de Ekim Devrimi'nin önde gelen şahsiyetlerinden olan General Mihail Vasilyeviç Frunze ve Mareşal Kliment Yefremoviç Voroşilov.(83) Generallerin buradaki varlığı, Sovyetler Birliği'nin Kurtuluş Savaşı'nda milliyetçileri mali açıdan desteklediği gerçeğini vurgulamaktadır. Ne var ki, Atatürk, Sovyet figürlerini heykele dahil ederken çatışma halinde olduğu çok sayıda diğer önemli generali de dışarıda tutmuştur. Savaş sonrası Atatürk'e muhalefet eden bu kişiler, Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy, yani Kurtuluş Savaşı'nın diğer dört "Temel direği"dir. Bu şahsiyetler hiçbir cumhuriyet anıtında yer almamaktadırlar. Atatürk onları, kendi siyasal önderliğini onaylamadıkları ve 1924'de kurulan ilk muhalefet partisinde yer aldıkları için dışlamıştır.

Heykellerini dikme projesine Atatürk'ün ölümünden sonra ne olmuştur? Ardından gelen İsmet İnönü, onun sembolik gücünü en aza indirmek için kiskançça çabaladığından ölümünün hemen ardından bu çabalar en aza indi. İnönü, her ne kadar kendi heykel ve anıtlarını yaptırmak için girişimde bulduysa da, kendi imajını Atatürk'ün yerine koymayı başaramadı. Bir dönem İnönü'nün resimleri paralara basıldı. İnönü'nün en önemli anıtsal heykelinin hikayesi, Atatürk'ü cumhuriyetin tek kurucusu yerinden etmenin ne denli zor olduğunu ortaya koymaktadır. Atatürk'ün 1938'de ölümünden hemen sonra,

Alman heykeltıraş Rudolph Belling'e İnönü için bir anıt yaptırıldı.(84) Sürpriz olmayan bir biçimde, Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın bulunduğu Cumhuriyet Meydanı'nın bitişiğinde yer alan "İnönü Gezisi" adı verilen park bu anıt için seçildi. Heykelin kaidesi hazırlandı ve parka kondu ancak heykel bir türlü bu alana taşınamadı (Bkz. Figür 11). Acaba neden taşınamadı? İlk bakışta, yeri Taksim Meydanı'ndan daha yüksekte olduğundan yeni heykelin, Cumhuriyet Anıtı'nı gölgeleyeceği gibi bir genel kaygıdan söz edilebilir. Ne var ki, İnönü, Atatürk'ün ardılı olarak, onun yaptığı biçimde, cumhuriyetin ulusal önderi olarak siyasal gücü denetliyor ve devleti tek eliyle yönetiyordu. Gerçek neden ise, çok partili sistemin 1946'da neredeyse kazara ortaya çıkışıydı. Atatürk'ün ölümünden önceki başbakanı olan Celal Bayar, Demokrat Parti'yi (DP) kurmuştu. DP, 1950 seçimlerini kazanarak Meclisteki sandalyelerin üçte ikisini aldı ve iktidara geldi. Seçim siyaseti polemiğinin yeni içeriğinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Ordu, DP'yi karşı-devrimi desteklemekle suçladılar. İnönü, muhalefet lideri olarak Atatürk'ün mirasını yeniden anıtsallaştırmaya başladı.

Resim 11. Solda İnönü'nün Belling tarafından yapılan anıtı görülmektedir (Yazarın Koleksiyonu). Sağdaki resimde görüldüğü üzere bu heykelin kaidesi ilk önce Taksim'e dikilmiştir. Sağdaki resmin sağ üstünde Taksim Cumhuriyet Anıtı görülmektedir. (Kaynak: Ç. Gülersoy, *Taksim: Bir Meydanın hikayesi* (İstanbul, 1986).

Buna karşın, DP, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Atatürk'ün mirası ve popülaritesini sahiplenmesinden ve bundan yararlanmasından kaygılanmakta ve gocunmaktaydı. 1950 seçimlerinde DP'nin güçlü zaferini takiben İstanbul'da dini bir grup Atatürk'ün Gümüşsuyu'ndaki heykelini kırdılar. Şaşkıncu bir biçimde, grubun önderi ve onun kardeşi Cumhuriyet Halk Partisi üyesiydiler. Bu olay üzerine, DP'nin kurucusu ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclisi, Atatürk'ün imajını korumak için yeni bir kanun çıkartmaya zorladı. Meclisteki görüşmelerde her iki partinin temsilcileri de, Atatürk'ün bu ülkede çok sevilen bir kişilik

olduğunu ileri sürerek bu türden bir korunmaya gereksinim olmadığını savundular.(85) Halk Partisi'nin Atatürk'ü kullanarak popülarite kazanmasından kaygılanan Celal Bayar, Adnan Menderes'i bu kanunu geçirmeye zorladı. Kanun meclisin yarısının oylarıyla geçti. Bayar'ın bu eylemi, Türk siyasal kültüründe "Sağ Kemalizm" olarak adlandırılan yaklaşımın başlangıcı oldu.

Yeni kanun, siyasal partileri, ister sağda, ister solda olsunlar, Atatürk ve kişiliği hakkında olumlu konuşmaya zorluyordu. Siyasal grubun laik veya dindar olmasının da bir önemi yoktu, Devlete bağlılığın bir işareti olarak Atatürk'e saygı gösterilmeliydi.(86) Bu nedenle, ulusal semboller ve özellikle Atatürk sembolü, cumhuriyetin ilanından bu yana Türk siyasal kültüründe var olan her türlü farklı ideoloji için bir asit testi olagelmıştır. Bu asit testi, Türk toplumunun tüm çeperlerinde sembolizmin siyasal ekonomisine temel teşkil etmiştir. Örneğin, İslamcılarla laiklik yanlıları arasındaki çekişme anıtları, büstleri, heykelleriyle üretilen "Atatürk'ün ikonizasyonu"nda cumhuriyetin ilk günlerinden beri böyle bir ekonomi yaratmıştır.

Bayar'ın, Kemalizmi tek bir yasal devlet ideolojisi olarak görüntüsel bir biçimde restore etme çabaları, partisinin Kemalist modernizasyona karşı durmadığını ispat etmeye yeterli olmadı. O ve başbakanı Menderes, siyasal söylemleri nedeniyle günah keçisi oldular ve Türk Ordusu 27 Mayıs 1960'ta rejime müdahale etti. Bir yıl sonra Menderes ve diğer iki bakanı idam edildiler. İki yıl sonra, önde gelen günlük gazetelerden Milliyet, tüm vilayetlerin kamuya açık meydanlarında ve özellikle Kürt nüfusun çoğunlukta olduğu illerde "Atatürk Heykelleri" dikilmesi için kampanya başlattı. Sonuç, Kemalist orduya desteği gösterebilmek için yeni bir tur anıtsal propaganda ve tüm ülkenin estetik açıdan zayıf Atatürk heykel ve anıtlarıyla topa tutulması oldu. Bu süreç, laik ulusal basın, laik çevreler ve ordu tarafından ateşlenerek, özellikle 1971, 1980 ve 1997 askeri müdahalelerinde artarak sürdü.(87)

Fanon, ulusal bilincin ve ulusal kültürün oluşmasında, savaşın bir kolektif çaba olarak elzem olduğunu ileri sürer.(88) Kararlı bir önder, askerler, kadınlar –burada tartıştığımız anıtlarda gösterilen öğeler- ulusal bilinç yaratmada esas olarak sayılmaktadır. Bu öğeler, gerçek insanların alegorik anlatımları, Kurtuluş Savaşına katıldıkları söylenen Müslüman köylülerdir. Anneler ve babalar olarak, yeni rejimin insan öznelerini üretmeleri beklenmektedir. Eğer savaş onlara bu arzuyu vermediyse, Kemalist rejim, bu anıtların yardımcı olacağını ummaktadır. Anıtlardaki önde gelen figürler onlara bu ülkeyi kimin olanaklı hale getirdiğini söylemektedir. Dahası, onları, ülkeye uygarlık getirecek, önderin (organik ya da evrimsel olmaktan daha çok) radikal dönüşüm programına katılmaya çağırmaktadır.

"Uygarlık", Atatürk için, Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları" kitabında önerdiği gibi bölünebilir bir şey değildi. Bu hususun özellikle altını çizmemiz gerek. O ve siyasal eliti için sömürgeci işgal ve savaş, modernitenin temel dayanaklarının sorgulanması anlamını taşıyordu. 1927'de ülkenin karşı

konulamaz önderi olduktan sonra, gerçekte, batı kültürünün modernitenin esas boyutu olduğu ve cumhuriyetin deneyimsiz vatandaşlarını toplumsallaştırmak için kullanılması gerektiğini sürekli vurguladı. Onun için, batı sanatını temsil eden figüratif heykeltıraşlığı başlatmak, ulusal bilinci yaratmak ve okuma yazma bilmeyen kitlelerle ilişki kurabilmek için bir araçtı. Böyle bir bilinci yaratabilmek için Atatürk ve arkadaşları sadece anıtlarla ilgilenmediler. Caddelerin, bölgelerin, köylerin, kasabaların ve hatta kentlerin isimlerini değiştirerek çevresel tasarımı yeniden kodlamaya giriştiler. 1918 ile 1922 yılları arasında istilacılara karşı direnen Anadolu kentleri, ya Kurtuluş Savaşı sırasında, düşmana karşı mücadele eden halkı cesaretlendirmek ya da daha sonra Bağımsızlığa katkılarını takdir etmek için İstiklal Madalyası ile ve/veya “Gazi” ve “Kahraman” gibi adlarla ödüllendirildiler.(89)

Bu kahraman kentler, Atatürk’ün anıtsal propaganda coğrafyasının bir parçası değildiler. Fransızlara karşı direnişleri Atatürk orada olmaksızın gerçekleşmişti. Bu anlamda, Kurtuluş Savaşı’nın resmi anlatımındaki rollerine göre uzamsal bir hiyerarşi oluşturan İstanbul, Samsun, Ankara, Afyon ve İzmir’den farklı bir konumdaydılar. Ankara, bu yeni kent hiyerarşisinde Başkent olduğundan, daha da önemlisi, yeni olan her şeyin yeri olduğundan, en önde geliyordu.

“Muhteşem” fakat “çürümüş” İstanbul’a karşın, yeni siyasal elit Ankara’yı cumhuriyetin ilk planlı kenti olarak yaratmıştı.(90) Yeni Ankara, geniş bulvarları, Atatürk heykel ve anıtlarıyla süslü açık alanlarıyla kendisi anıtsal bir yapı olmayı hak ediyor ve Kemalist laik ulusal sosyalizasyonun cumhuriyetçi bir kenti olarak örnekleniyordu. Bu Kemalist program, milli bayramlar vasıtasıyla kurumsallaştırıldı.

Atatürk heykel ve anıtlarıyla belirlenmiş cumhuriyet meydanları, 1926 yılında Sarayburnu Anıtının açılışından sonra resmi milli bayramların kutlanma yerleri oldular.(91) Erken cumhuriyet döneminin bu anıtları önde gelen kentleri donattı. Hatta, bu kentler yeni anıt ve heykeller yaptırmaya devam ettiler. Yeni heykel ve anıtlar ulusal bayram kutlamalarının yerleri olmadılar. İki istisna olarak Sarayburnu ve Ankara’dakileri söyleyebiliriz. Sarayburnu’ndaki heykel hiçbir zaman ulusal kutlamaların yapıldığı bir yer olmadı. Bu heykelden iki yıl sonra dikilen Taksim Anıtı, yeni rejim için daha güçlü bir coğrafik önceliğe sahip bir açık alan oldu. Ankara’daki anıt, 1953 yılında Anıt Kabrin açılışına kadar kutlamalara ev sahipliği yaptı. Anıt Kabir açılışından itibaren, hemen, kentin resmi sembolü oldu ve Ankara’da ulusal bayramların kutlanmasında alan ve resmi kamusal kültürün nihai merkezi oldu. Cumhuriyetin ilk döneminin kentlerindeki ilk dönem anıtları da milli bayram kutlamalarındaki önemli rollerini korudular.

Sonuç olarak; bugün modern Türkiye’de Atatürk’ü betimleyen anıtlar, heykeller, posterler ve küçük objeler çok yaygındır. Bunların üretimi; fabrikalar, heykeltıraş olmayan zanaatkarlar ve profesyonel heykeltıraşlar için önemli bir

gelir kaynağı olmuş ve olmaktadır. Eğer heykel sanatı bugünün Türkiye'sinde kabul görmekteyse, bunun nedeni; figüratif formların İslami normlara karşı olduğu düşüncesinin önemli ölçüde nötralize edilmiş olması, Atatürk anıtları, heykelleri ve büstleri ve cumhuriyetin ilk döneminde bu yollarla yapılan anıtsal propagandanın böyle bir dönüşümde temel rol oynamasıdır.(92)

Ne var ki, Atatürk imajlarının sonsuz yeniden üretimi, kent sakinlerini, kendi kentlerinin yerel tarihinin alegorik sunumları yoluyla kendi yerel kimliklerini inşa etmelerini engelledi. Kurtuluş Savaşı kentleri örneğinde görüldüğü üzere ulusal tarih yerel tarih oldu. Daha da ötesi kent sakinleri, Türk olmayan tarihi inkâra zorlandıkları için Atatürk anıt ve heykelleri, kentli kimliği yaratmanın tek seçeneği olarak kalmıştır. Bu süreçte, milliyetçi olmayan her hangi bir kent kimliğini üç boyutlu insansı yapılarda anmak hemen hemen olanaksız hale gelmiştir.

Referanslar ve Notlar

- (1) Gazi Mustafa Kemal Atatürk (1881– 938), Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu babasıdır. Atatürk soyadını, ad ve soyadların kayıt altına alınmasını zorunlu kılan Soyadı Kanununun 1934 yılında Mecliste kabulünden sonra almıştır. Buradan sonra yazı boyunca çoğunlukla Atatürk olarak kısaltılacaktır. Soyadı Kanununun vatandaşlar tarafından nasıl karşılandığı ve yaygınlaştığını anlatan bir çalışma için M. Türköz'ün "Surname narratives and the state-society boundary: memories of Turkey's Family Name Law of 1934" yazısına bakılabilir. (Middle Eastern Studies, 2007, s. 893 - 908). Atatürk'ün yaşamının psikolojik bir incelemesi için V. Vamık ve N. Itzkovitz'in "Immortal Atatürk: A Psychobiography" (Şikago, 1983) kitabına, daha yeni bir biyografi çalışması için de A. Mango'nun "Atatürk: The Birth of The Founder of Modern Turkey" (Woodstock, Newyork, 1999) kitabına bakılabilir.
- (2) S. Michalisky, "Public Monuments: Art in Political Bondage, 1870 – 1997" (1998). Bugüne kadar sanat ve propaganda yoluyla ulus inşası süreçlerinin Avrupa devletlerinde nasıl gerçekleştiğine karşılaştırmalı olarak araştırmaktadır. Bu konuda Türkiye'yi de içeren bir katalog 2007'de İstanbul'da düzenlenen bir fuarın kataloğudur. (bkz. S. Bertaux, Projecting A Nation: European States in the 1920s and 1930s, İstanbul 2006).
- (3) Bu konuda yazılmış ilk eleştirel Türkçe çalışma için bkz. F. Gür, "Türkiye'de Resmi Tarihin Görselleşmesi: Atatürk Heykelleri", Toplum ve Bilim, (2001) s.147 -166. Bu çalışma, heykelleri Türkiye'nin erken cumhuriyet dönemi ulus devlet inşası sürecine yerleştirmektedir ancak heykellerin figüratif bağlamını ilgilendiren resmi tarih yeterince incelenmemiştir. Konu, F. Gür "Sculpting Turkish Nationalism: Atatürk Monuments in Early Republican Turkey" adlı basılmamış doktora tezinde

(The University of Texas at Austin, 2006) daha geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu makale, 2006-2008 yıllarında gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarının eklenmesi ile yazılmıştır. Doktora tezi ve makale yazıldıktan sonra Türkçede bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar bu makalede bahsedilen eksikliği giderememiştir. Bu çalışmaların, Atatürk heykelleri nosyonunun ideolojik muhtevası ile ilgili tarihsel bir analizi ya hiç yoktur ya çok zayıftır ya da resmi tarihi yeniden üretmeye yöneliktir. (Bu dipnottaki son üç cümle yazarın bu çeviri-makaleye ekidir).

- (4) Kurtuluş Savaşı'nın kısa özeti için bkz. E.J. Zürcher, "Turkey: a Modern History, New York 2005, p.133-165.
- (5) Resmi yasakların yanı sıra, cumhuriyetin ilk döneminde ve imparatorluğun Müslüman tebası arasındaki figüratif sanat formlarıyla ilgili algının, Mekke'de putların kırılması öyküsünden ve Kur'an'daki "put" tanımından giderek değil, imparatorluğun farklı dinsel topluluklarının (özellikle mezarlıklarında görülen) üç boyutlu farklılaşmadan oluştuğu düşünülebilir.
- (6) Türk mezar taşlarının bir incelemesi için, bkz. M. Haseki, *Plastik Açından Mezar Taşları*, (İstanbul, 1977)
- (7) Osmanlı İmparatorluğundaki resmi anıtların açıklamalı bir dökümü için bkz. K. Kreiser, "Public Monuments in Turkey and Egypt, 1840 – 1916", *Muqarnas*, xiv (1997) , 103-17. Kreiser'in makalesi imparatorluk dönemi heykeltçilik tarihi konusunda yapılmış ilk ve tek akademik çalışmadır.
- (8) 19.yüzyılda Mısır eyaletinde dikilen heykeller Osmanlı merkezi denetiminden görel olarak özgürdüler. (bkz. Kreiser)
- (9) Osmanlı İmparatorluğu'nda kamusal alanlarda devlet sembollerinin iyi bir incelemesi için bkz. S. Deringil, 'The invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808 – 1908', *Comparative Study in Society and History* (1993) 3 -29. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde ve Cumhuriyetin ilk döneminde, bazı devlet yetkililerinin, Avrupa'da dikilen bazı heykellere parasal katkıda bulduklarını belirtmek gerekir. Örneğin, Türk devleti, Havacılıkta öncü çalışmaları olan ünlü Fransız mühendisi Clement Adler anısına dikilen anıta katkı için 1926'da Fransız hükümetine 25 bin Frank göndermişti. Başış Kararnamesi, 19 Aralık 1926'da bizzat Atatürk tarafından imzalanmıştı. Bu belge, Ankara'da Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde (Bundan sonra kısaca B.C.A. diyeceğiz) '022 79 3' numarayla saklanmaktadır.
- (10) Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulduğumuz heykel ve anıtlarla ilgili belgelerin çoğu, Balkanlardaki heykel ve anıtların açılışlarıyla ilgilidir.
- (11) Heykelin özet tarihi için bkz. Kreiser, sf. 105 – 9
- (12) Kreiser, sf. 105 – 9
- (13) Bu söylenenin dışında, 300 yıl önce, İstanbul'da Sultanahmet'te figüratif heykeller dikilmesine teşebbüs edilmişti. Muhteşem Süleyman'ın çok

güçlü sadrazamı İbrahim Paşa, Macaristan'a yaptığı seferden Herkül, Apollon ve Diana heykelleriyle döndü. Bu heykelleri Sultanahmet'deki sarayının önündeki bahçesine yerleştirdi. İslam uleması onu, putperest olmakla suçladılar. Buna karşın halk, Peçevi'ye göre (Peçevi Tarihi, İstanbul 1968, sf.59) bu heykellerden hoşlandı. İbrahim Paşa 1536'da idam edildikten sonra bu heykeller ortadan kayboldular. Yine Peçevi'ye göre meşhur şair Figanî 1532'de, Sadrazam İbrahim Paşa'yı eleştiren bir şiiri yüzünden idam edilmişti. Bu şiirinde özetle şöyle demektedir: dünya sahnesine iki İbrahim geldi. Biri putları yıktı, diğeri dikti.

- (14) Bu anıtın özet hikayesi Kreiser'de mevcuttur.
- (15) Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında barış, Rusya Nisan 1877'de savaş ilan edene kadar yaklaşık kırk yıl sürdü. 1878 Şubat sonunda Rus birlikleri Aya Stefanos'a (Yeşilköy) kadar geldiler. Osmanlı İmparatorluğunun 3 Mart 1878'de barış antlaşması imzalamaktan başka çaresi kalmadı. Osmanlılar için aşağılayıcı olan, Rusların talebiyle bu barış antlaşması anısına Yeşilköy'de dikilen anıt oldu. (Bkz. B. Doğanay, 'Ayastefanos'taki Rus Abidesi Nasıl Yıkıldı?', Tarih Dünyası 1950, sf. 245 -60). Osmanlı Ordusuna karşı savaşan ve Plevne savaşında ölen Rus askerlerinin anısına Moskova'da da bir meydanda 1887 yılında bir anıt dikildi. (Bkz. Ö. Kapıcı, 'Çarlık Rusyası'nda Zafer Anıtları ve Türk İmgesi' *Toplumsal Tarih* (2010), 20 -31.
- (16) Bu heykelin neden Sivas'ta dikildiğini ve neden 1936'de kaldırıldığını gösteren bir belgeye ulaşılamamıştır. Bu anıt bir savaş anıtı olmadığı için akla gelen neden, Ruslara ve yerel Ermenilere bu bölgede kimin söz sahibi olduğunu göstermeyi amaçladığıdır. Neden söküldüğü ise, 1920'lerden başlayarak, Osmanlı olan her şeyin reddedilmesi biçiminde gelişen devlet politikasına bağlanabilir.
- (17) Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, 19. yüzyıl sonu Batılılaşma çabalarının bir parçası olarak 1882'de kurulan Güzel Sanatlar Akademisi, Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane'de (Mimar Sinan Üniversitesi) kamusal heykelciliğin dışındaki heykelciliğin gelişmesi sağlandı. Akademi, Cumhuriyetin ilk dönem kültürel politikasında önde gelen bir role sahipti.
- (18) Atatürk'ün anıtı açış konuşması için, bkz. Cumhuriyet Gazetesi (Ağustos 1924). Ayrıca, I. Daşdemir, 'Atatürk'ün Afyonkarahisar Ziyareti', (Ankara, 2002), sf.87 – 95.
- (19) Afyon'da bu heykelin açılışından sonra, ülkenin pek çok yerinde, savaş alanlarının içinde ve dışında şehitlik anıtları dikildi. Yeni rejim bu anıtlarla ulusal bilincin gelişmesini sağlamaya çalışıyordu. Yukarıda belirtildiği gibi, bunlar Müslüman nüfusun daha önce benimsediği türden, figüratif olmayan anıtlardı.

- (20) Yeni ulusal kimlikle birlikte 'sekülerleşme' ve toplumun etnik ve kültürel tektipleştirilmesi de kodlandı ve cumhuriyetin ilk döneminde resmi kamusal kültürdeki İslam'ın kültürel ve dinsel hegemonyası denetlenmek ve sınırlanmak istendi.
- (21) 1889 yılında bir grup Askeri Tıp Akademisi öğrencisi, "Osmanlı İttihat Cemiyeti" adıyla bir gizli örgüt kurdular. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşen bu örgüt, Osmanlı Devletinin çöküşünü engellemek ve devleti güçlendirmek için 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe konmasını istemekteydi. 1908'de anayasayı yeniden ilanını başardılar. 1913 ve 1918 yılları arasında imparatorluk siyasal kurumlarını tümüyle ellerinde tuttular.
- (22) Kemalist İdeolojinin teorik bir açıklaması için, bkz. T. Parla ve A. Davidson, '*Corporatist Ideology in Kemalist Turkey*', (Syracuse, N.Y. 2004).
- (23) Osmanlı İmparatorluğunda modernizasyonun başlangıcı III. Selim dönemine kadar gitmekle birlikte pek çok akademisyen, Osmanlı-Türk modernizasyonunun modern bir devlet ve ulus yapısına dönüşümünün sembolik tarihi olarak 1839'u kabul ederler. Türkiye'nin 19. Ve 20. Yüzyıllardaki modernleşmesinin yapısal anlatımı için Bkz. K.H. Karpat'ın klasik eseri "*Social Change and Politics in Turkey: a Structural – Historical Analysis* (Leiden, 1971). Modernizasyonun tarihsel ve sosyolojik anlatımı için bkz. N. Berkes, '*The Development of Secularism in Turkey*', (Montreal, 1964). Modernizasyonun politik ekonomi açısından yorumu için de Keyder'e bakınız.
- (24) Erken cumhuriyet dönemindeki modernite deneyimi, uluslararası modernizasyonun ve özellikle Avrupa deneyiminin daha geniş süreçlerinde muhtevalandırılabilir. İki dünya savaşı arasında, moderniteye doğru en azından iki belirgin yol vardır. Kuzey Avrupa'da, İngiliz İmparatorluğu ve Fransa'da, modernizasyonun özü 'bireysel özerklik' idi. Portekiz, Yunanistan, İtalya, İspanya, Almanya, Sovyetler Birliği ve Türkiye'de siyasal elitler bu tür bir modernizasyonu reddettiler ve devletle toplum arasındaki ilişkilerin rol modeli olarak 'kolektivizmi' benimsediler. Bu, Avrupa'da "liberalizmin çöküşü" anlamını taşmaktaydı. (Bkz. E. Hobsbawn, '*The Age of Extremes: a History of The World, 1914 – 91*', (Newyork, 1994).
- (25) Ziya Gökalp'in Kürt kökenli oluşu ironiktir. Gökalp ve Türk Milliyetçiliğinin oluşumundaki rolü için bkz. T. Parla, '*The Social and Political Thought of Ziya Gökalp, 1876 – 1924*, (Leiden, 1985).
- (26) Z. Gökalp, '*Türkçülüğün Esasları*' (İstanbul, 1952), sf. 20 – 42.
- (27) Gökalp.
- (28) Gökalp.

- (29) S.J. Shaw ve E.K. Shaw, 'History of Ottoman Empire and Modern Turkey (2 cilt, Cambridge 1977).
- (30) B. Anderson, *'Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism (gözden geçirilmiş baskı, 1991)* Türkiye'de milliyetçilik ve dilin siyasetleri arasındaki ilişki konusunda daha fazla bilgi için bkz. H. Sadoğlu, *'Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları'*, (İstanbul, 2003). Türk dili alfabeleri için bkz. Atilla Özkırımlı, *'Türk Dili: Dil ve Anlatım'* (İstanbul, 2006).
- (31) K. Clark, *'Petersburg: Crucible of Cultural Revolution'*, (Cambridge, Mass. 1995), sf. 23.
- (32) İki Dünya Savaşı arasında, Almanya ve İtalya'nın siyasal rejimleri için, figüratif heykeltçilik yoluyla anısal propaganda, güçlendirilmiş kültürel ve artistik milliyetçiliğin değişik tip ve teknikleri arasında birincil öncelikte değildi. Stalin'in Sovyetler Birliği'nin ve Atatürk'ün Türkiye'sinin tersine, ne Hitler ne de Mussolini, kendi görüntülerini esas alan bir heykel propagandasını başlatmayı tercih etmediler. Michalski'nin de belirttiği gibi (sf. 93) "Yaygın inancın aksine, Naziler az sayıda anıt diktiler. Sayısal olarak bakıldığında, Stalin yönetiminde heykellerin aşırı üretimine kıyasla Nazilerinki çok küçük bir çabaydı." Kuşkusuz, Michalski'nin yorumuna, Atatürk dönemindeki yoğun heykel üretimini de eklemeliyiz.
- (33) Clark.
- (34) S. Bozdoğan, *'Modernism and Nation Building: the Turkish Architectural Culture in the Early Republic'* (Seattle, Wash., 2001) Ulus inşasının bir aracı olarak kentli ifade biçimlerinin yeni yollarını sunmada, erken cumhuriyet eliti Türkiye'deki ilk rejim değildi. Örneğin, İttihat ve Terakki Partisi, mekanın yeniden kullanım biçimi olarak Birinci Ulusal Mimari Rönesans'ı (Osmanlı Canlandırmacılığı) olarak bilinen mimari üslubu desteklemekteydi.1908 Jön Türk Devrimi'nden hemen sonra, Osmanlı Anadolu kentlerinin ana meydanlarında, Osmanlı canlandırmacılığının ilkelerine uygun yapılmış binalar görünmeye başlamıştı. Devrimin başlangıcından 1946'da Kemalist tek parti rejiminin sonuna dek üç mimari üslubun da tek bir ortak paydası vardı. Dönemlerinin modernist ve pozitivist düzeni tarafından desteklendiler ve ulus inşası ve tahayyülünde kullanıldılar.
- (35) Ankara'da Hakimiyet-i Milliye Meydanı'nda bulunan ilk Millet Meclisi binası bunun en iyi örneklerinden biridir. Bu bina, bugün Kurtuluş Savaşı Müzesi'dir.
- (36) Bozdoğan, sf. 47
- (37) Bozdoğan, sf. 48, 294 – 303
- (38) Bozdoğan, sf. 54

- (39) Bozdoğan, sf. 50, 294 – 7. Ayrıca bkz. A. Batur, 'To be a modern: search for a republican architecture', in *Modern Turkish Architecture*, ed. R. Holod ve A. Evin (Philadelphia, Pa., 1984) sf. 68 – 93.
- (40) Bozdoğan, sf. 294.
- (41) M. Tunçay, '*Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*', (İstanbul, 2005), sf.236.
- (42) Mustafa Kemal'e 1934'de 'Atatürk' soyadı verildikten sonra, Atatürk'ün tüm heykel ve anıtları, Atatürk Heykeli veya Atatürk Anıtı olarak adlandırıldılar. Bu yazıda çoğunlukla bu şekilde ifade edilecektir.
- (43) Bu örgütler ve eylemlerinin tam bir listesi için bkz. B. Tanör, '*Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*', (İstanbul, 1992).
- (44) Tanör, sf.124.
- (45) G.M. Kemal Atatürk, '*Büyük Nutuk*', (Ankara, 2005), sf.12.
- (46) Tunçay, sf.186.
- (47) Atatürk ve onun siyasal eliti, bunu, 1925 yılı Mart ayında, Türkiye'nin doğusundaki Kürt Ayaklanmasını bastırmak için çıkartılan Takrir- i Sükun Kanunu'nu ve İstiklal Mahkemelerini (1923 Aralık ayında kurulan ve ilgili davalara bakan özel yetkili mahkemeler) kullanarak tüm siyasi muhalefeti ve bağımsız basını etkisizleştirerek başardı (Tunçay, sf. 149, 173). Daha sonra, 1926'da Atatürk'e suikast teşebbüsü sonrasında yine bu iki kurum kullanılarak muhalefet tamamen işlemez hale getirildi. Sürpriz olmayan bir biçimde, Orbay, Karabekir, Bele, Cebesoy ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın diğer bazı önde gelen üyeleri, suikast teşebbüsünün zanlıları arasına alındı. Atatürk, Takrir-i Sükun Kanunu'nun yetkileriyle mahkemeleri tüm siyasi rakiplerini siyasetin dışına çıkarmak için kullandı. Orbay yurt dışında olduğu için, Karabekir ise Başbakan İsmet İnönü ve genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak tarafından desteklendiği için on yıllık hapis cezasına çarptılmaktan kurtulabildiler. Cebesoy ve Bele önce tutuklandılar daha sonra serbest bırakıldılar. (Tunçay, sf. 167 -8)
- (48) B. Ersanlı, '*İktidar ve Tarih*', (İstanbul, 2009), sf. 272.
- (49) Ersanlı, sf.272.
- (50) Ersanlı, sf.273.
- (51) Tanör, sf.12.
- (52) Tanör sf.12'de alıntılanmış.
- (53) Bu mektubun tam bir metni, 80 yıllık bir sansürlemeden sonra yayınlandı. (bkz. A. Oral, '*Atatürk'ün Sansürlenmiş Mektubu*', (İstanbul, 2011)).
- (54) E.J. Zücher, '*The Unionist Factor: the Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905 - 1926*', (Leiden, 1984), sf.27.
- (55) G.H. Pollock, '*On mourning, immortality and utopia*', *Jour, Amer, Psychoanalytic Association*, (1975), 334-62, sf.348'de.

- (56) G. M.K: *Atatürk, 'Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'*, (2 cilt, İstanbul, 1952).
- (57) C. Sheridan, *'Mayfair to Moscow'ya'da öldü. Pietro Canonic: Clare Sheridan's Diary'*, (New York, 1921).
- (58) Bunun tek bir istisnası vardır; Kubilay Anıtı, 1932'de, 23 Aralık 1930'da İzmir Menemen'de gerçekleşen olayın anısına dikilmişti. Yedek subay teğmen Mustafa Fethi Kubilay, yüzlerce izleyicinin gözleri önünde bir grup genç derviş tarafından öldürüldü. Olayı engellemeye çalışan iki gece bekçisi de öldürülmüşlerdi. Kemalist rejim bu ayaklanmayı, rejimin kendisini hedefleyen dinsel nedenlerle teşvik edilmiş toplumsal memnuniyetsizlik ve nefret ifadesi ve siyasal şiddet eylemi olarak değerlendirdi ve sert tedbirler alındı. Olaydan yaklaşık bir yıl sonra yirminin üzerinde kişi idam edildiler. Kubilay'ın ve iki gece bekçisinin anısına 1932 yılında bir anıt dikildi. Bu olayla ilgili Türkçe birkaç dikkate değer çalışma bulunmaktadır. Nurşen Mazıcı tarafından yazılmış bir makalede, resmi tarih yazıcılarının bu olayı dinsel bir ayaklanma olarak ele aldıklarını, aslında olayın tam olarak bu şekilde gerçekleşmediğini ileri sürmektedir. Mazıcı, Kemalist rejimin bu olayı, 1930 başlarında rejimin gücünü pekiştirmek için kullandığını ileri sürmektedir. (N. Mazıcı, 'Menemen Olayı'nın Sosyo-Kültürel Sosyo-Ekonomik Analizi', *Toplum ve Bilim*, (2001), 133 – 46, sf. 145-6.
- (59) ilk dikkate değer Osmanlı şahsiyeti için anıt, Barbaros Hayrettin Paşa (Osmanlı Amiralisi) anısına 1944 yılında Beşiktaş'ta dikilmiştir.
- (60) Heinrich Krippel 1883 yılında Viyana'da doğdu ve kentin Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi. Ziyaretçi sanatçı olarak Türkiye'de on üç yıl yaşadı ve 1943 yılında Viyana'da öldü. Pietro Canonica 1869 yılında Turin'de doğdu ve 1962 yılında Roma'da öldü. Turin'de Albertina Akademisi'nde eğitim gördü. Atatürk heykellerinin yanı sıra, 2. Aleksandr'ın, Irak Kralı Faysal'ın ve Simon Bolivar'ın heykellerini de yaptı. 1970'den önce kaç önemli heykel dikildiğini hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz. N. Berk ve H. Gezer, *'50 Yılın Türk Resim ve Heykeli'*, (İstanbul, 1973), sf.158 -74. Ayrıca, bkz. S. Eyice, *'Atatürk ve Pietro Canonica'*, (İstanbul, 1986), sf. 38 – 42.
- (61) 1937 öncesi yerel sanatçıların bir listesi için bkz. N. Berk, *'Türk Heykeltıraşları'*, (İstanbul, 1937). Yerel sanatçıların eleştirileri için, bk. Ar no.: 5 (1937). Erken cumhuriyet döneminin bu aylık sanat dergisinin beşinci sayısı 1937'den önce yabancı sanatçılar tarafından yapılmış Atatürk heykel ve anıtlarına ayrılmıştı. Temel olarak eleştiri, Türk devletinin Türk duyarlılığını anlamaları mümkün olmayan ve sanatsal yetenekleri bir ölçüde sorgulanabilir yabancı sanatçıları işe almaktan vazgeçmelidir görüşüydü.
- (62) *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1928.

- (63) Yazarın, Ankara'da Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde saptadığı resmi belgelere göre, Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk döneminde çeşitli Avrupa ülkelerinden heykeltıraşlar, heykel ve anıt yapmak üzere Türk yetkililere müracaat ettiler. Heinrich Krippel ve Pietro Canonica diğerlerinden çok daha fazla anıt ve heykel yapmışlardı. Anton Hanak ve Rudolf Belling de burada zikredilmeye değer. Hanak,1934'de Ankara'da dikilen bir anıt yaptı. Belling, 1942'de, Atatürk'ün ardılı İsmet İnönü'ye adanmış bir anıt yaptı. Bu anıt, 1982'ye kadar toplumsal alanda görünmedi. İlgili kararname örnekleri için bkz. B.C.A. '026 62 5', '11 39 3' ve '88 72 1'. Bu kararnamelerin, Atatürk ölmeden önce dikilmiş heykellerle ilgili olduğunu, metinlerde 'Gazi' sözcüğü veya 'Cumhurbaşkanı' sözcüğü bulunduğu, tümünün Atatürk ve başbakan dahil çeşitli bakanlar tarafından imzalanmış olduğunu belirtmemiz gerekir.
- (64) Bu kararnamelerden öğrendiğimize göre, rejim Sakarya ve İnönü'de iki anıt daha dikmek istiyordu. Sakarya, Türk ve Yunan orduları arasında Eylül 1921'de ilk büyük savaşın gerçekleştiği yerd. Albay İsmet (İnönü), Yunan Ordusuyla ilk kez İnönü diye adlandırılan bir kasabanın yakınlarında karşılaşmış ve Ankara'ya doğru ilerlemelerini durdurmayı başarmıştı. Bu, Sakarya'dan önce Türk Ordusunun ilk başarısıydı. Ne var ki, bu projeler Atatürk 1938'de ölmeden önce başlamadı. İlgili kararname için bkz. B.C.A. '024 28 14'
- (65) Sarayburnu'ndaki heykelin açılışından yaklaşık dört ay önce, Haziran 1926'da İzmir'de Ziraat Mektebi'nin bahçesinde bir Atatürk büstü açıldı.(Resimli Gazete, Ekim 1926, sf. 8; Kasım 1926, sf. 8)
- (66) İlgili metnin İngilizcesi için http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp#art22 sayfasına bakılabilir.
- (67) S. Tiryakioğlu, 'Atatürk Anıtlarının anlamı nedir?', Milliyet, 30 Aralık 1971, sf.5.
- (68) Cumhuriyet, 7 Aralık 1927.
- (69) G. Elibal, 'Atatürk ve Resim Heykel', (İstanbul, 1973), sf. 194.
- (70) Atatürk, 'Büyük Nutuk', sf.1.
- (71) Vamık, sf.121 – 7.
- (72) Vamık, sf. 121 – 7.
- (73) A. Erdentuğ ve B. Burçak, 'Political tuning in Ankara, a capital, as reflected in its urban symbols and images', *International Urban and regional Studies*, 12 (Oxford, 1988), sf. 593.
- (74) E. M. Hayri, 'Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar', (İstanbul, 1959), sf. 35 - 36.
- (75) Afyon Yıllığı (2001), sf. 136.
- (76) Yazarın Afyon'da görüştüğü kişiler, tartışmasız bir biçimde, anıtın 'Atatürk Anıtı' olduğunu belirttiler.

- (77) Afyon Vilayet Arşivleri, Koruma Envanteri 1980, Envanter No.: 03.00.0/1.0. Bu anıt resmi olarak 'Atatürk Heykeli' diye adlandırılmadığından, Afyon halkının zihinsel haritasındaki anıt algısı, kültürel coğrafyacılara açısından ilginç bir konu olabilir.
- (78) Milliyet, 23 Ekim 1926.
- (79) Canonica'nın eserleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Pietro Canonica Müzesi web sayfası: http://en.museocanonica.it/percorsi/sale_espositive/sala_iii/monumento_a_simon_bolivar.a
- (80) Taksim'deki anıt için bağışların yüzde doksanı kentin Müslüman olmayan nüfusundan geldi. Bağışçıların listesinin önemli bir kısmı için bkz. N .A. Banoğlu, '*Taksim Cumhuriyet Abidesi Şeref Defteri*' (İstanbul, 1973). Bu kitap, anıt hakkındaki bir kısım özgün belgenin fotokopilerini içermektedir. Özgün belgeler ve mali kayıtlar, 1970'de belediye kitaplığı yeni bir yere taşındığında tahrip olmuştur.
- (81) Elibal, sf. 205 -8.
- (82) S. Demirkan, '*İstanbul Taksim Cumhuriyet Anıtı Ne Maksatla Yapıldı*' (İstanbul, 1968), sf.1 – 4.
- (83) E. Ertan, 'Taksim Cumhuriyet Anıtı', Popüler Tarih (Agustos 2002), sf. 62 – 7.
- (84) Rudolf Belling İstanbul'a geldi, çünkü karısı Yahudi idi ve Nazi rejiminin politikalarını onaylamıyordu. İstanbul'da otuz yıl yaşadı ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesör olarak çalıştı. Heykel Bölümünü yeniden düzenledi ve modern sanat ve heykel üzerine kurslar verdi. 1951'de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimari Bölümü'nde profesör oldu. 1966 yılında ölümüne dek Türkiye'de heykelticiliğin önde gelen seslerinden birisi oldu.
- (85) Ulusal basında da kanunla ilgili bir tartışma sürmekteydi. (Bkz. Nuriye Akman'ın Cüneyt Toraman'la mülakatı, 'DP, Atatürk'ü Koruma Kanununu İnönü yüzünden çıkardı' (25.10.2009)). Cüneyt Toraman, bu kanunu ihlal ettikleri iddiasıyla yargılanan pek çok işinin savunmasını yapmış bir avukattı. Bu süreçte, pek çok davaya katılmış, meclis toplantılarındaki ve ulusal basındaki tartışmalara yakından tanık olmuştu. (Görüşmenin tam metni için: bkz. <http://www.nuriyeakman.com/node/1969>
- (86) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde her milletvekili, göreve başlarken, ulusa hizmet edeceğine yemin eder. Bu yemin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Başlangıç bölümünden alınmadır. Bağlılık gösteren diğer davranışlar arasında ulusal günlerde Anıt Kabir'i ziyaret çok önemlidir. Konuşurken onun adını belirtmek, resminin, büstünün veya heykelinin önünde poz vermek, birisinin laik düzene bağlılığını ispatlamanın önde gelen biçimlerindedir. Bütün bunlar Atatürk'ün anıtsal propagandasının

başladığı erken cumhuriyet günlerinden beri resmi kamusal kültürün bir parçası olmuştur.

- (87) Atatürk'ün estetik açıdan zayıf heykel ve anıtları söz konusu olduğunda en kötüler, 28 Şubat'tan sonra dikilenlerdir. Bu anıt ve heykellerin çoğunda Kurtuluş Savaşı'ndan askeri temalar vurgulanmaktadır. 1940 ve 1990 arasında dikilmiş Atatürk heykel ve anıtlarının bir kısmında Atatürk, Sarayburnu'ndaki gibi, sivil giysilerle betimlenmektedir. 1997'den sonra dikilenlerin çoğu, amaçlı olarak Kurtuluş Savaşı'nın 'anlamını', ayrılıkçı Kürtlere ve siyasal İslamcılara karşı, kamunun dikkatine sunmaktadır. 1964 yılında Uşak'ta dikilen tek figürlü Atatürk anıtı sivildi. Bu anıt 2003'te yenisiyle değiştirildi. Yeni anıtta da Atatürk sivil giysiyle betimlenmektedir. Sivil giysili bir genç erkek ve bir genç kız ona eşlik etmektedir. Bu eşlik etme 1940'lardan sonra dikilmiş Atatürk anıtlarının en ortak temalarından biridir. Bu sivil heykel sanki kaide görevi gören bir Kurtuluş Savaşı sahnesi içine konur. Bu sahnede askerler, köylü figürleri, mermiler, cephane gibi öğeler dikkat çekicidir. Burada, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştirerek ülkeyi yarattığı ve orada durmayarak ülkeyi modernleştirmeye çalıştığı hatırlatılmak ve izleyenlere kavratılmak istenmektedir. Bu tür heykellerin çoğu, tanınmış heykeltıraş Tankut Öktem'in eseriymiş. Türkiye'deki bu yeni heykellerinin resimleri için bkz. Sanatçının web sitesi. <http://www.tankutoktem.com>.
- (88) F. Fanon, 'The Wretched of the Earth' (New York, 1963).
- (89) Örneğin Antep ve Maraş, Gaziantep ve Kahramanmaraş olarak yeniden isimlendirildiler.
- (90) İ. Tekeli, 'Türkiye'de Kentleşme Yazıları (Ankara, 1982), sf.62
- (91) James E. Young'ın, öncü çalışması 'The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meanings' (New Haven, Conn., 1993) eserinde belirttiği gibi, 'paylaşılır değerler ve idealler duygusu yaratmak eğer devletin amacının bir parçası ise, o zaman bütünleşik bir devleti inşa etmek için ortak bir bellek duygusu yaratmak da devletin amacı olmalıdır. Kamusal anıtlar, ulusal anma günleri ve ortak takvimler gibi tüm bu işler, ulusal kimliğin şekillendirildiği bir ortak mekan yaratmaya yöneliktir.'
- (92) 1950'lerden başlanarak, Türkiye'nin bazı büyük kentlerinde bazı parklarda, şehir maskotunun, şehri simgeleyen bir eşyanın, ünlü bir şairin, siyasal bir kişiliğin heykelleri konmaya başlandı. Yine de sayısal olarak bakıldığında bu türden yapıtlar, Atatürk anıt ve heykellerinin aşırı üretimiyle kıyaslandığında önemsiz kalmaktadır.

YAZARLARA DUYURU

Ege Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü tarafından yayınlanan **SOSYOLOJİ DERGİSİ**, 1999 yılı 7. sayısından itibaren, ASA kuralları gereğince “Hakemli Dergi” statüsündedir. Yılda iki defa yayınlanmakta ve TUBİTAK ULAKBİM TR DİZİN’de taranmaktadır.

Yayın Başvurusu:

Başvurular özgün araştırma, tartışma-derleme, çeviri ve kitap tanıtımı-eleştirisi olabilir. Dergide yayınlanan özgün araştırma ve tartışma-derleme makaleleri hakemli statüsündedir, diğer yazılar hakem sürecine girmez.

Makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir. Makale; fotoğraf, tablo, grafik, harita gibi görsel bir malzeme içeriyorsa, söz konusu materyallerin ayrı dosyalar olarak başvuru gönderisine eklenmesi gerekmektedir.

Yazarlar, yazılarını değerlendirilmek üzere elektronik posta yoluyla gönderebilirler.

Bunun yanında yazarlar, makalelerini posta yoluyla da gönderebilirler. Bu yol tercih edilirse dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır: Çalışmanın basılı 4 adet kopyası, makalenin kaydedildiği bir CD ve yazara ait kimlik adres ve e-posta bilgileri dergi iletişim adresine gönderilmelidir. Gönderilen 4 basılı kopyadan sadece biri yazara ilişkin kimlik bilgilerini içermeli, hakemlere gönderilecek diğer üç kopya kimlik bilgilerini içermeyen basılmış olmalıdır.

Metin Formatı:

Her makalede sırasıyla Türkçe Başlık, İngilizce (Fransızca, Almanca) başlık, 100 kelimeyi geçmeyen Abstract, Keywords (En fazla 6 kelime), Özet ve Anahtar Kelimeler (en fazla 6 kelime) yer almalıdır.

Metin; yazı karakteri Arial 10 punto, satır aralığı tam 12 punto, paragraf aralığı önce 6 nk sonra 6nk, sayfa yapısı yukarıdan 6 cm, aşağıdan 4,8 cm, sağdan ve soldan 4,25 cm olarak biçimlendirilmelidir. Ana metin dergi yayın formatında 10–25 sayfa sınırlarını geçmemelidir.

Kaynakça’da sadece birincil kaynaklara yer verilmelidir. İkincil referanslar kaynakça’da gösterilmez, nereden aktarıldığına ilişkin metin içinde dipnot verilebilir. Dergide Harvard referans tekniği temel alınmıştır.

Metin içi atıflar aşağıdaki örneklere göre olmalıdır:

▪ <i>Doğrudan atıflar tek yazar için</i>	“.....dır.” (Sayın, 2002: 25).
▪ <i>Dolaylı atıflar tek yazar için</i>	Sayın’a göre...(2004:16).
▪ <i>Aynı yazarın aynı yıla ait birden çok eseri için</i>	Tatlıdil,(1990a, 1990,b, 1990c).
▪ <i>Çok yazarlı eserler için</i>	(Tatlıdil vd. 2002).
▪ <i>Birden çok yazara atıflar için</i>	(Sayın, 1995; Tatlıdil, 1980).

Kaynakça aşağıdaki örneklere göre yazılmalıdır:

Kitaplar :	
Tek yazar	SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> . Yayın Yeri: Yayınevi.
Birden çok yazar	SOYADI, A., SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> , Yayın Yeri: Yayınevi.
Editörlü Kitaplar	SOYADI, A., YIL, "Bölüm adı" <i>Yayınlandığı eser</i> (içinde) SOYADI, A. (der) Yayın Yeri: Yayınevi.
Sürelî yayınlar	
Basılı dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı" <i>Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Yayın Yeri: Yayınevi.
Elektronik dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı", <i>E-Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Yayınevi, URL
Diğer eserler	
Bildiri kitabı	SOYADI, A., YIL, "Bildiri başlığı", <i>Bilimsel Toplantının Adı</i> , Yılı, Yeri, Düzenleyen Kurum, Yayın Yeri: Yayınevi.
Gazete haberi	SOYADI, A., YIL, "Yazının başlığı", <i>Gazetenin adı</i> , Tarih Gün/Ay Sayfa Ör: Slapper, G., 2005, "Corporate Manslaughter: New Issues for Lawyers". <i>The Times</i> , 3 Sep. p.4
TV programı	Programın adı, YIL, [TV programı] <i>TV Kanalı</i> , Tarih Gün/Ay/saat. Ör: Little Britain, 2006. [TV programme] <i>BBC, BBC2</i> , 30 January, 20:00.
Sinema Filmi	Filmin Adı, YIL, [Film] Yönetmen, Menşei, Yapımcı Firma Ör: Macbeth, 1948, [Film] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Sinema Filmi	Filmin Adı, YIL, [Film] Yönetmen, Menşei, Yapımcı Firma Ör: Macbeth, 1948, [Film] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Veritabanından Alınan Dergi Makalesi	SOYADI, A, YIL, "Makale adı", <i>Dergi Adı</i> , cilt, sayfa aralığı, alınma tarihi, veritabanının adı. Ör: Tamney, J. T., (1993). "Conservative Government and Support for the Religious Institution: Religious Education in English Schools", <i>The British Journal of Sociology</i> , 195-210, October 23, 2000, Jstor database.

Değerlendirme:

Başvurular Yayın Kurulu tarafından biçim ve içerik açısından incelenir. Yayın Kurulu'nun ön değerlendirmesinden sonra uygun görülen yazılar Hakemlere gönderilir. Hakem değerlendirmesinin sonucu yazının yayınlanıp yayınlanmayacağına ilişkin karar varsa istenen değişiklik ve düzeltmeler ile birlikte yazarlara bildirilir. Yazarlar yayınlanma kararının bildirildiği tarihten itibaren varsa düzeltme ve değişiklikleri yaparak, yazının son halini en geç on gün içinde Dergi iletişim adresine göndermelidirler. Yayın kurulu, gönderilen çalışmaları son kez değerlendirir, nihai yayın kararlarını alır. Bu sürenin aşılması durumunda yazı, bir sonraki sayı içinde değerlendirilir.

Yayınlanması kabul edilmeyen yazılar, yazarlara iade edilmez.

Yayınlanan yazıların telif hakları dergiye aittir. Dergide yayınlanan yazılardan yazarların kendileri sorumludur. Yayın kurulu bu konuda sorumluluk kabul etmez.

İletişim:

Tel : 0 (232) 311 16 73 Fax : 0 (232) 388 11 02 E-posta : sosyolojidergisi@hotmail.com	ADRES: Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER (Editör) Sosyoloji Dergisi, E.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü 35100 Bornova/İZMİR
---	---